

CÜMŞÜD
MURADOV

UNUDULMAZ
XATIRƏLƏR

Cümşüd Muradov

Unudulmaz
xatirələr

107522

Azərbaycan Milli
Kıtəbxanası

ADİOĞLU
BAKİ - 2016

Redaktorlar: Şəhla Abdullayeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Leyla Abdullayeva

Rəyçilər: Telman Əliyev
akademik

Təhsin Mütəllibov
AMEA-nın müxbir üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor

Qəzənfər Paşayev
filologiya elmləri doktoru, professor

Cümşüd Muradov. «Unudulmaz xatirələr»

Bakı: ADİLOĞLU nəşriyyatı, 2016. – 280 səh.

Azərbaycan Respublikası Ağsaqqallar Şurasının və Respublika Ziyatılar Cəmiyyətinin üzvü, "Azərbaycan Bayrağı" fəxri Media Mükafatı laureatı, "Vətən" fəxri Media Mükafatı laureatı, qocaman şərqşünas alim Cümşüd Muradovun bu kitabında müəllifin ömür yolundan – uşaqlıq, gənclik, tələbəlik illərindən, İran və Əfqanıstana səfərlərindən, elmi yaradıcılığından söz açılır. Həmçinin kitabda Bakının Qala kəndinin tarixi, adət-ənənələri, müəllifin görkəmli yazıçı, ədəbiyyatşünas, professor Mir Calal Paşayevlə, eləcə də Azərbaycanın digər görkəmli şəxsiyyətləri ilə bağlı xatirələr yer almışdır.

ISBN - 978-9954-32-127-0

© C.Muradov, 2016

El ağsaqqalının üçüncü gəncliyi

Dilimizdə "ikinci gənclik" anlayışı var və tez-tez də işlədilir. Onu da deyim ki, dövrümüzdə yaş bölgüsü, yaş qradasiyası dəyişmişdir. İndi uzunömürlülər çoxalmışdır. Bunun səbəbi çoxdur, indi mənim məqsədım onu araşdırmaq deyil. Ancaq fakt göz qabağındadır. Moskva jurnalında unikal bir məqalə oxudum: "Beyin uzunömürlülüğün mənbəyidir".

İstisnalar öz yerində, ancaq çox yaşayan adamları mən ağıllı və müdrik görmüşəm. Doğrudur, müdriklik təkcə yaşla bağlı deyil. Hətta peyğəmbər kimi yazıçı olan, nəsrin Nizamisi adlandırılacaq Lev Tolstoy demişdir: "Heç kəs gözləməsin ki, qocalıq özü ilə ona müdriklik gətirəcək". Müdriklik elə keyfiyyətdir ki, o, adamda əvvəldən olur: istedad kimi, ilahi vergi kimi.

Mən Şərq mədəniyyətinə, mənəviyyətinə, öz sözü ilə desək, əlinin içi kimi bələd olan şərqşünas alim Cümşüd Muradovun bu kitabının əlyazmasını onun istəyi ilə sözbəsöz oxudum.

Cümşüd müəllim həqiqi şərqşünasdır. “Şünas” fransız sözü olub, “bilirəm” deməkdir. Cümşüd Muradov təhsilinə görə, həm də bir neçə Şərq ölkələrində qulluq etdiyinə görə, şərqbiləndir, yəni şərqşünasdır. Bu kitabın əlyazması göstərir ki, o, həm də qədirşünasdır – qədirbiləndir. Onun bu xatirələr kitabında da qədirşünaslığı açıq-aşkar görünür.

Kitabın müəllifi haqqında müxtəlif zamanlarda söz deyən qələm adamları onun, mənim də müşahidə etdiyim, insani keyfiyyətləri haqqında doğru-dürüst yazmışlar. Demək olar ki, hamı onda olan yumor hissini xüsusi qeyd etmişdir. Yumora güclü meyil şəxsiyyətin qüdrətini göstərir. Məndə olan məlumata görə, kosmonavt seçərkən onun digər yüksək keyfiyyətləri ilə bərabər yumor meylini də nəzərə almışlar. Bildiyimə görə, Yuri Qaqarinlə German Titov arasında seçim edərkən Qaqarinin birinci kosmonavt olmasında onun güclü yumor hissinə malik olması da həlledici olub.

Əlbəttə, Cümşüd Muradovun ən böyük məziyyəti onun bəmərə olması deyildir, o həm də səxavətli, sadıq, xeyriyyəçi, vətənpərvər bir insandır. Cümşüd Muradov bir qələm əhli kimi milli koloritə malik, nəslinəcabəti olan şəxsiyyətdir, qeyrətli vətəndaşdır. Onun bu kitabı həmkəndlilərinə – Qala camaatına, şüvəlanlılara, eləcə də bütün abşeronlulara, Azərbaycana sözlə qoyulmuş abidədir. Özü haqqında belə bir söz işlədir: “Mən şükür-nemət adamıyam!”. Bu sözdə böyük enerji gördüm! Onun bəlkə də bütün gözəl keyfiyyətləri bu tamahsızlıqdan irəli gəlir.

Mən Cümşüd Muradovu mətbuatdan çoxdan tanıyıram. Ancaq onunla şəxsi tanışlığım Azərbaycan Ağsaqqallar Şurasında olub. Mən 2009-cu ildə qurultayda Azərbaycan Ağsaqqallar Şurası idarə heyətinin üzvü, Elm və Təhsil Komissiyasının sədri seçildim. Orada bizə çoxu yaxınlaşdı. Bir dəfə bu şüranın adın-

dan İctimai Televiziyada Ahıllar günü münasibətilə birlikdə çıxış etdik. Mən onun çıxışının səmimiyyətindən vəcdə gəldim. Oradaca dövlət qeydiyyatından keçmiş iki kəşfim əsasında yazdığım kitabı ona bağışladım.

Onun səmimiyyətdən danışdım. Belə bir ümumi qənaətimi deyim ki, Cümşüd Muradovun bu kitabı da başdan-başa səmimi notlarla diqqəti çəkir. Lev Tolstoy deyirdi ki, bədii əsərdən üç şərt tələb olunur: birincisi – səmimiyyət, ikincisi – səmimiyyət, üçüncüsü – səmimiyyət...

Bu kitabda mənim həmişə ideal hesab elədiyim böyük alim, ədəbiyyatşünas, yazıçı, professor Mir Cəlal Paşayev haqqında Cümşüd müəllimin şirin, duzlu yazısı vardır. O, Mir Cəlal müəllimlə bacanaqdır.

Mən 1960-cı ildə Azərbaycan Politeknik İnstitutunda bu böyük ədiblə görüş keçirdim və onun haqqında məruzə etdim. Bu məruzənin, o çağdan 50 il keçməsinə baxmayaraq, bütün tezisləri yadımdadır. Mir Cəlal müəllim elmi rəhbəri olduğu görkəmli jurnalist Nurəddin Babayevin müşayiətilə gəlmişdi. Sonra bizim böyük akt salonunda Mir Cəlal müəllim xitabət kürsüsünə qalxdı. O, tələbə və müəllimləri salamladıqdan sonra mənim məruzəmə belə bir qiymət verdi: “Bu gənc oğlan mənim əsərlərimi elə təhlil etdi ki, elə bil universitetin filologiya fakültəsini üç dəfə qurtarmışdır. İndi necə inanasan ki, o, vur-tut ali texniki məktəbin üçüncü kurs tələbəsidir”. Böyük ədibin bu fikri mənim gələcək inkişafımda misilsiz rol oynadı. Çünki Mir Cəlal böyük nüfuz sahibi, söz sahibi idi. Mən onu həmişə dahi yazıçılarımız Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin və Mirzə Cəlilin varisi hesab etmişəm. Kiçik satirik, yumorlu hekayələrin ustası idi Mir Cəlal. Onun “İclas qurusu” hekayəsi nəyə desən dəyər!

Cümşüd Muradov belə böyük ədiblə, onun vasitəsilə o za-

mankı böyük yazıçılarla, ziyalılarla oturub-durmuşdur. Onda olan bu sadəlik, bu təvazökarlıq buradan qaynaqlanır. O, uşaqla uşaq, böyükklə böyükdür.

Mən "üçüncü gənclik" dedikdə, nəyi nəzərdə tuturam? İkinci gənclik çox adamda ola bilər. Üçüncü gənclik tək-tək adama qismət olur və bu adamlar uzunömürlülüyə qədəm qoyurlar. Cümşüd Muradov ömrünün bu mərhələsindədir. O, 88 yaşını keçmiş, 90 yaşa yetişməkdədir. Dünya miqyasında aparılmış statistik məlumatlar göstərir ki, 80 yaşa çatmış adamların bir faizi 90 yaşa çatır, 90 yaşa çatan adamların isə yarım faizi yüz yaşa çatır.

Ənənəvi olaraq bu yaşda olan adamlara arzu edirlər ki, yüz il yaşasın. Maraqlı bir tarixi təcrübə var ki, mən bu məsələyə başqa mənə verim.

Moskvada böyük riyaziyyatçı alim, akademik Nikolskinin 80 illik yubileyində bir gənc professor çıxış edir və deyir: "Arzu edirəm ki, yüz il yaşayasınız!"

Akademik yerindən qalxıb riyazi terminlə deyib: "Siz mənim yaşına niyə yuxarıdan limit qoyursunuz?!"

İş elə gətirib ki, həmin professor 60 yaşa çata bilməyib. Ancaq akademik Nikolski hələ də yaşayır. İndi onun 108-dən çox yaşını var. Bu müdrik alimin zarafatla dediyi sözə qoşularaq ömrünün üçüncü gənclik dövrünü yaşayan yorulmaz, ərinnəz alim dostumuz Cümşüd Muradovun yaşına yuxarıdan limit qoymuram...

Bu əsərin əsrlər boyu yaşayacağına sirrini nədə görürəm: əsərin məziyyətləri çoxdur. Onların bəziləri haqqında yuxarıda yazmışam. Bir də onu əlavə etmək istəyirəm ki, müəllif öz ana yurduna – doğulduğu Qala kəndinə, ümumən, Abşeronu ələ vurğundur ki, onun təbiətinin xüsusiyyətlərini bütün incəliyinə qədər peşəkar səviyyədə bilir və kitabında onları təsvir edir. Mənim qocaman dostum var idi: böyük ədəbimiz Əbdürrəhim

bəy Haqverdiyevin qardaşı oğlu Teymur bəy Hacıyev. O, 50 il Neft Akademiyasında işlədikdən sonra təqaüdə çıxmış və ömrünün qalan hissəsini arıçılığa və bağbanlığa həsr etmişdi. Təbiətin dilini əla bilirdi. O deyirdi: cənnət Qarabağda əkin-biçinlə məşğul olmağa nə var?! Qarabağda Bəy bağının bağbanı deyirdi ki, bu torpaq o qədər münbitdir ki, əgər barmağını kəsib yerə sancsan bitər. Bakıda Ləyiş bağları deyilən yerdə böyük bağ salmış Teymur bəy deyirdi ki, Abşeron yarım səhra yeridir. Şirin suyu da qıtdır. Burada bağ salmaq, ağac bitirmək böyük məharət tələb edir. Bu məharət, bu qabiliyyət Abşeron camaatında var. Mən bu sahədə onlardan çox şey öyrənmişəm. Abşeronlular bu mürəkkəb iqlim şəraitində bağ salmağı yaxşı bacarmışlar.

Mən bu torpaqda bağ salmağın, əkin əkməyin qaydasını Cümşüd Muradovun bu kitabından öyrənməyi məsləhət görürdüm.

Kitabda onun xeyir əməllər sahibi olduğunu təsdiqləyən çox məqamlar var. Üç əməlini də mən əlavə etmək istəyirəm. Qala kəndində boya-baş çatmış didərgin şairimiz Almas İldırımın Şüvəlan parkında heykəlinin qoyulmasının təşəbbüskarı Cümşüd Muradovdur! Almas İldırım "Azərbaycan, mənim bəxtsiz anam, oy!.." kimi şah misranın müəllifidir.

Qala kəndində açıq səma altında yaradılmış Etnoqrafiya Muzeyinin də yaranmasında və təbliğində bu qocaman muzey işçisinin xidməti vardır...

Bu yaxınlarda Cümşüd müəllimlə Şüvəlanda görüşdüm. Məni evinə çay dəsgahına dəvət etdi. Böyük mizin üstündə qara mərmər üstə iki xatirə lövhəsi gördüm. Maraqlananda dedi:

- Bu, Seyid Hüseyinin yaşayıb-yaratdığı bağın girəcəyində qoyulacaq xatirə lövhəsidir. Vaxtilə çox çalışdım o bağın qabağında yaşlı nəsilədən olanları və gəncləri yığıb repressiya qurbanı

olmuş Seyid Hüseyn (Hüseyn Sadiq) haqqında ətraflı məruzə edim. Çox təəssüf ki, kiçik oğlu rəssam Toğrul və qızı Qumral bu təşəbbüsümü görmədi.

İkinci lövhənin kimin olduğunu soruşdum.

Dedi:

- Telman müəllim, vaxtilə ailəvi dostluq etdiyimiz Məşədi Süleyman və Bəhram Mansurovun xatirə lövhəsidir. Onların bağlarının giriş hissəsində qoyulacaq.

Mən bu lövhələrin necə zövqlə hazırlandığının şahidi oldum. Yadıma böyük rus publisisti İlya Erenburqun sözləri düşdü: "Unudulmaqda olanları xatırlamaq və yadda saxlamaq cəhdi əxlaqi keyfiyyətdir". Hitler belə bir söz demişdi: "SSRİ-ni alandan sonra Stalinin başını, Levitanın dilini, Erenburqun əllərini kəsəcəyəm". Bu, həmin Erenburqdur. Bu sözlər Cümşüd Muradovun böyüklüyünü bir daha təsdiq edir.

Mən bu gözəl insana uzun ömür, can sağlığı arzu edir və ondan daha neçə-neçə maraqlı məqalələr, əsərlər gözləyirəm!

Telman ƏLİYEV

Akademik

Bənzərsiz əsər

Qocaman şərqşünas Cümşüd Muradovun neçə illərdən bəri mətbuatda ara-sıra xatirələrini, tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı fikirlərini, gülməcələrini oxuyub gah gülmüş, gah da düşünmüşəm. O yazılarda düşündürücü anlar daha çox olduğundan yaddaşıma hopub. Hər dəfə Cümşüd müəllimlə görüşəndə söhbətimiz həmin xatirələr ətrafında gedib. Onun şərqçilərə məxsus müdrikliyi, dünyagörüşü, adət-ənənələrimizi dərinləndirən bilməsi, yumoru, ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə, doğma el-obaya vurğunluğu, nikbinliyi, böyükklər, tarixi şəxsiyyətlər haqqında böyük ehtiramla danışması məni heyran qoyub.

Şübhəm yoxdur ki, zəngin hadisələrlə dolu, mənalı yaşamış uzun bir ömrün salnaməsi olan "Unudulmaz xatirələr" hamının, xüsusən də Bakı əhlinin stolüstü kitabına, anlayanlar üçün bir müdriklik məktəbinə çevriləcək, oxucunu düşündürəcək. İndiki zamanda buna çox ehtiyacımız var. Təkcə oxuculara ünvanlanmış iki səhifəlik "Bir neçə söz"ün hər cümləsi qızıl qiymətli fikirlər olub, onun müəllifinin necə dərin biliyə, həyat təcrübəsinə malik olduğundan, müdriklik zirvəsində dayanan, həyat və insanlıq barədə nüfuzlu söz deməyə qadirdir insanla üz-üzə dayandığı-

mızdan xəbər verir: "...qazancım insanların hörmət və ehtiramı, itkim isə nəfsimin çəkib aparmaq istədiyi arzularım, istəklərim olub". Böyük fikirdir. Hamı yaxşı bilir ki, nəfsi boğmaq çətindir. Nəfsi cilovlamayanda ağır nəticələrə gətirib çıxarır. Təəssüf ki, çoxları buna əməl edə bilmir.

Könül toxluğu, xeyirxahlıq Cümşüd müəllimin yaşam tərzidir. Xeyirxahlıq nəinki təkcə insanların hörmət və ehtiramını qazandırır, eləcə də ömür uzadır. Cümşüd müəllimin az qala 90 yaşı haqlaması onun xeyirxahlığı, insanlara xoş münasibəti, könül rahatlığı sayəsində mümkündür.

Bəşər övladı üçün vacib olan bu məsələlər kitabda qırmızı xətt kimi keçir. Cümşüd müəllim ömrü boyu xalqa gərəkli işlər görmüş, rahat həyat keçirmişdir. Bunu kitabın hər səhifəsindən aydınca görmək olur. Kitabı vərəqlədikcə poeziyasını çox sevdiyim, odur ki, yaradıcılığına Gülzar İbrahimqızı ilə portret kitab həsr etdiyim Tofiq Bayramın Qaysın Quliyevdən tərcümə etdiyi misralar yadıma düşürdü:

*Qoy şirin yuxuna girsin gecələr,
Sənin ürəyincə olan bir həyat.
Ləkəli deyilsə vıcdanın əgər,
Sən arxayın yat!*

Xalq arasında deyirlər: Allah dağına baxıb – qarını yağar. Cümşüd müəllim ürəyincə olan bir həyat yaşayıb və həyatının ən mənalı anlarını kitaba köçürüb. Kitab bir-birindən maraqlı fəsillərə bölünüb. Burada "Qala kəndi – ömrümün yenilməz qalası", "Həyat salnaməm", "Səfərlərim" (söhbət müəllifin Əfqanıstan və İrana uzunmüddətli ezamiyyətləri və təəssüratlarından gedir), "Görkəmli şəxsiyyətlərlə bağlı xatirələrim", "Əsətdiklərim, gördüklərim, bildiklərim" (Cümşüd müəllim bu

bölmədə ibrətəməz məsələlərdən, maraqlı hadisələrdən söz açır), "Mətbuatda dərc edilmiş məqalələrimdən seçmələr" və s. faktlarla zəngin, adamı ağışına alıb, öz ələmindən ayıran bölmələr vardır. Kitabı oxuduqca Cümşüd müəllimin sadəliyi, təvazökarlığı və səmimiyyəti insanın qəlbinə hakim kəsilir. Biz əsəri təhlil etməkdən uzağıq. Elə fəsillərin başlıqları özləri çox şey deyir. Bilənlər bilir ki, Cümşüd müəllim böyük yazıçı və alim Mir Cəlal müəllimin kiçik bacanağıdır. O, görkəmli ədibimiz vasitəsilə bir çox şəxsiyyətlərlə ünsiyyətdə olub. Qələmə aldığı epizodlar onların, eləcə də Mir Cəlal müəllimin xarakterinin müəyyən məqamlarını, bəzilərinin talelərinin qaranlıq səhifələrini açıb göstərməkdə əvəzsiz mənbədir.

Cümşüd Muradovun "Unudulmaz xatirələr" kitabı tarixi-etnoqrafik yönlü memuar əsəridir. Kitabın həm yaşlı, həm də gənc nəsil üçün eyni dərəcədə gərəkli olacağına əminəm.

Bu kitabın ən böyük məziyyətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, onun təsiri ilə tariximiz, ədəbiyyatımız, tarixi şəxsiyyətlərimiz, ümumən mədəniyyətimizin qaranlıq səhifələrinə işıq tutaq "Unudulmaz xatirələr"ə bənzər bir çox kitablar meydana gələcək. Odur ki, bu bənzərsiz əsərin çapını alqışlayıram.

Qəzənfər PAŞAYEV
filologiya elmləri doktoru,
professor

Bir neçə söz

Hörmətli oxucularım!
Təsəvvür edin ki, insan bəzən qeyri-adi, çıxılmaz vəziyyətlə üzlaşır və bu vəziyyətdən çıxmaq üçün yollar arayır. Onun ətrafında həyatı üçün təhlükəli insanlar toplanır. Bu zaman qəfildən onun başının üstündə bir nəfər dayanıb inamla, ucadan: "Qorxma, vur", - deyir. O, bu səsdən ürəklənib ona hücum edənləri məğlub edir.

Məni də bu xatirələr kitabını yazmağa sövq edən mərhum akademik Bəkir Nəbiyev məhz belə xeyirxah insanlardan idi. O, mənim mətbuatda dərc olunan yazılarımla tanış olandan sonra görüşlərimizin birində belə dedi: "Sənin zəngin xatirələrin var, onların itib-batmasına, unudulmasına yol vermək olmaz, bu yazıları bir yerə toplayıb kitab halında nəşr etdir". Mən onun bu dost məsləhətinə əməl edib yadda qalan və mətbuatda çap olunan xatirələrimi bir yerə topladım. Bəkir müəllimin də mənim barəmdə xoş ürək sözləri kitabda yer aldı. Lakin təəssüflər olsun ki, o, bu kitabın nəşrini görmədi...

Sizlərə təqdim olunan bu kitab enişli-yoxuşlu ömrümün yadda qalan ən unudulmaz illərinin əksidir. Onun səhifələrinə

yaşadığım dövrün, mühitin, zamanın möhürü vurulub.

O illərin bütün təzadlı anları həyatıma təsir edib. Nə gizlədim, bəzən həmin dövrün tələbinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərmişəm, dövlətin ideoloji məqsədlərini yerinə yetirməli olmuşam. Amma bütün bunlar məni öz başlıca əqidəmdən, amalımdan döndərməyib. Həmişə qəlbim xalqım, onun firavan həyatı, mənəvi, mədəni tərəqqisi üçün döyünüb. Bu yolda nəyi bacarmışamsa, onu da etmişəm. Müqəddəs "Qurani-Kərim"də buyrulur: "Allah-taala öz bəndəsini gücü yetdiyindən artıq yükləməz". Mən də çiyinlərimə düşən insanlıq, xeyirxahlıq vəzifəmi ulu Tanrının imkan verdiyi qədər yerinə yetirmişəm. Həmin vəzifədən qazancım insanların hörmət və ehtiramı, itkim isə nəfsimin çəkib aparmaq istədiyi arzularım, istəklərim olub. Allaha şükür ki, ömrümün bu müdriklik çağında mənəvi qazancımla fəxr edirəm və bu sərvət məni insanlar üçün faydalı və gərəkli olmağa daha da çox sövq edir.

Uşaqlığımdan ta indiyədək, yaşadığım ötən illəri xatırlayanda əhatəsində olduğum insanlar – istər qohumlarım, istər dostlarım, istər iş yoldaşlarım, istərsə də qonşularım barəsində düşüncəyə, məndə elə təsəvvür yaranır ki, sanki Allah məni say-seçmə adamlarla rastlaşdırıb, görüb-götürməyimə səxavətlə imkan yaradıb.

O insanlarla bağlı yaddaşıma həkk olunmuş hadisələr, eləcə də doğma Azərbaycanımızın bir guşəsi olan Qala kəndi haqqında çoxlarına bəlli olmayan faktlar, yurdumuzun və xalqımızın bir sıra unudulmuş adət-ənənələri haqqında düşüncələrim, enişli-yoxuşlu həyat yolumun acılı-şirinli günləri əlinizdə tutduğunuz bu kitabda əks olunub. Bu səbəbdən, əziz oxucular, əminəm ki, mənim xatirələr kitabıma sadəcə bir həyat salnaməsi kimi yanaşmayacaqsınız. Çünki bu kitab sizi mənim ömür yolumun

timsalında uzun illərin tarixi, mədəni, siyasi, elmi, ədəbi dünyasına aparacaqdır.

Mənim xatirələrimdə ötən illərin nisgili ilə bərabər bugünüməzün, müstəqil ölkəmizin gələcəyi ilə bağlı xoş ümidlər də yaşayır. Belə olmasaydı, yaşamaqdan bezərdim. Mən bugünkü gəncliyi görüb, gələcəyimizə nikbinliklə baxıram. Allahın mənə verdiyi ömrün doqquzuncu onluğunun yaxınlaşdığı bu çağların da öz şirinliyi, öz dadı var. Odur ki, şair demişkən: "Hələ yaşamağa dəyər bir az da" ...

Qala kəndi - ömrümün yenilməz qalası

Qala kəndinin yaxın keçmişi

1075da
Mən zəvvər kimi mütəmadi olaraq Qalaya, Şağana, Buzovnaya, Zağulbaya, Mərdəkana və başqa yaxın kənd və qəsəbələrə səyahətə çıxır, orada aparılan tikinti-abadlıq işlərinə nəzər yetirir və xüsusən də arxeologiya, milli məmarlıq, etnoqrafiya ilə bağlı geniş məlumatlar toplayaraq, öz yaddaşıma həkk edirəm. Bu kəndlərdə yaşayan şəxsiyyətlər, bir zaman getdiyim yerlərdə gördüyüm və eşitdiyim köhnə el adət-ənənələri keçmişdə qalması deyər, bu haqda dostlarımla fikir mübadiləsi aparır, yaddaşıma təzələyirəm. Əldə etdiyim qiymətli məlumatlar əsasında mətbuatda çoxsaylı məqalələr dərc etdirirəm. Xatirələrimi də məhz doğma Qala kəndi – kiçik ana Vətənim haqqında həm tarixin, həm də mənim yaddaşıma həkk olunmuş hadisə və məlumatlarla başlamaq, mənə, çox doğru və ədalətli bir qərar olar.

Qala kəndi Abşeronun ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Burada 5000 il bundan əvvəl insanların yaşadığını sübut edən xeyli maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur. Doğrudur, arxeoloji qazıntılar Qala kəndində 5000 il əvvəl tunc dövrünə aid yaşayış məskəninin olmasını sübut etsə də, onun

müasir dövrümüzdə qədər gəlib çatmış tarixi məişət və təsərrüfat tikililəri XVI-XIX əsrlərin əvvəllərinə aid edilir.

Qala kəndi Abşeron yarımadasının 32 kəndindən biri olub, yarımadanın təxminən mərkəzində yerləşir. Vaxtilə burada məskunlaşan əhali 9 ay qış mövsümünü kənddə keçirib, 3 ay yaylaq kimi Şüvələndə yaşamışdır. Mənim yaxşı yadıma gəlir, Şüvələndə gələndə meyvə bağlarından məhsulun yaşını yeyərdik, qalanını qurudub kisələrə yığar,

üzümülə kəndə aparardıq. Həmin 3 ay ərzində iki-üç qoyun kökəldib kəsər, ətinə qovurub quyruq qarışıq böyük küplərə doldurur və bütün qışı onunla keçirərdik.

Qala kəndində su məsələsi çox çətin olub. Mənim yaxşı yadımdadır, “Şor”dan 5-6 metr aralı quyulardan şirin su çıxardı. Yaşayış evlərindən 500-600 metr uzaqda olan həmin quyulardan su daşıyırdılar.

İnsan öz əməyini yüngülləşdirmək üçün nə işə fikirləşir. Vaxtilə vedrələri asan aparmaq üçün təxminən 80x80 sm dördbucaqlı şəkildə taxtadan bir alət düzəldirdilər. Bu dördbucaqlı iki vedrənin üstünə – qulplarının bayır hissəsinə qoyub 2 qırmaqlı iplə bağlayırdılar. Həmin qırmaqları hər vedrənin qul-puna salıb iplə boyun üstə suyu asan aparmaq olurdu.

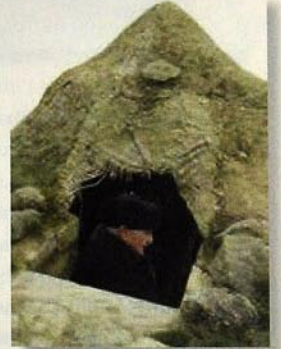
Çox maraqlıdır ki, su qıtlığına baxmayaraq, yenə də əhali Qalada yaşayırdı. Bəs bunun səbəbi nə idi? Camaat nə üçün burada məskən salıb yaşamışdır? Ona görə ki, dəniz kənarından

uzaqdadır. Havası quru, rütubətsiz olduğundan təmiz, sağlam olub.

Qala kəndinin özəlliklərini artırın bir mühüm cəhət Qalada özünəməxsus etnoqrafiyanın, adət-ənənələrin, əkinçilik və sənətkarlıq mədəniyyətinin olmasıdır. Bu kənddə əhalinin məşğuliyyəti əsrlər boyu dəyişmişdir. XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra Qalada neft sənayesi və ticarət inkişaf etməyə başlamışdır. Uzun illər işə əhali əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Əkinçilik mədəniyyəti ən qədim mədəniyyətdir.

Mən də Qala kəndində əkinçilik mədəniyyəti barədə bildiklərimi əziz oxucularla paylaşmaq istəyirəm. “Xakə xuna” bir girdə zirzəmidən ibarət idi. Adam boyu hündürlüyündə yer qazıldı, üstü günbəzvarı örtülərdi. Bu zirzəmi yayda sərin olardı, qışda soyuqdan qoruyardı. Üzüm mövsümü vaxtı bir aydan az müddət burada yaşayırdılar. “Xakə xuna” sözünün mənası belədir: “xak” – “torpaq”, “xuna” – “ev” deməkdir, yəni “torpaq ev”.

Həmin torpaqda ancaq üzümçülükə məşğul olarlarmış. Həmin üzümlük Qala kəndi ilə Pirallahı arasında yerləşirdi. İmkanlı adamların üzümünün şirəsini sıxmaq üçün hovuz tikilərdi, onun eni 1 metr, uzunluğu 115 sm, hündürlüyü təxminən 40 sm olardı. Mənim yadımdadır, üzümü həmin hovuzda tökərdilər. Hovuzu təmiz yuyub içərisinə su tökərdilər ki, daş üzümün şirəsini özünə hopdurmasın (qənaət üçün).

Bir nəfər onun içərisinə girib üzümü tapdalayırdı. Bir dəfə anam ayaqlarımı möhkəmcə yudu, qucağına alıb hovuzda saldı. Mən də başladım üzümü tapdalamağa. Üzümün şirəsini alandan sonra doşab bişirərdilər. Ümumiyyətlə, kənddə üzüm yığımı vaxtı heyvan dərisindən ibarət alaçıqlar tikərdilər və bu alaçıqda yaşayardılar.

Qala kəndinin əhalisi əkinçiliklə yanaşı bağçılıq, bostançılıq, bir də qoyunçuluqla məşğul olublar. "Faraqat" deyilən yerdə isə (Qala ilə Pirallahı ara-

sında) əhali xır əkibdir.

Kənddə belə söz gəzərmiş ki, filankəsin xırında çardağı var, ya yox? Əgər çardağ varsa, onda xırı məhsuldar olmayacaq. Yoxdursa, onda məhsulu bol olar. Sən demə, çardağ olanda, özünü verəcək kölgəliyə, sulamaq, işləmək yaddan çıxacaq.

Bostançılıqla məşğul olanlar dəniz kənarında, ləpə döyəndən təxminən 100-120 metr kənarında bostan əkiblər. Bostan salarkən nələrə diqqət verilməlidir: dərinliyi 50-60 sm, eni 60-70 sm olan yer qazırırlar, ta yaş torpaq görünənə qədər. Yaş torpaq göründüsə, deməli, su var. Oraya təbii gübrə və müəyyən qədər torpaq tökürlər. Həmin hazırlanmış yerin uzunluğu 10, 15, 20 metr ola bilər. Buna "loda" deyirlər.

İstənilən tərəvəzin – qarpızın, yemişin tumunu isladıb (balaca göyərmiş ola bilər) əkirlər. 4-5 sm dərinlikdə basdırırlar, cücərəndə 2-3 dəfə həmin pulaya su tökürlər. Elə ki, toxum rüşətə atdı, özү gedir suyun ardınca. Buna da "dəmyə" deyirlər.

Lodaları küləkdən qorumaq üçün qaratikan kolundan çəpər çəkirlər.

Qala kəndində yaşayış məskənlərinin, tikililərin özünəməxsus xüsusiyyətləri olmuşdur. Abşeronun yerli ağ əhəng daşından inşa olunmuş Qala yaşayış binaları təbii iqlim şəraitinə və meşə materiallarının çatışmazlığına görə günbəzli tac tavanlı konstruksiyaya əsaslanan doblalı bacalarla inşa olunmuşdur. "Qala" Dövlət Tarix-Etnoqrafiya Qoruğunun ərazisində mövcud olan tarixi yaşayış binalarının əksəriyyətini doblalı evlər təşkil edir. Doblalı evlər birmərtəbəli olmaqla, yastı dam örtüyü üzərində doblaların, təndir və ocaq günbəzlərinin olması ilə seçilir. Binanın fasadına dekorativ zənginlik gətirən daş navalçalar maili dam örtüyündə yağış sularının yığılmasını tənzimləyir. Yağış yağanda evdar qadınlar navalçadan axan suyu yığıb, saf olanda sonra onunla paltar yuyurmuşlar. Bu su təmiz olduğu üçün paltarlar yaxşı yuyulmuş.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, kənddə ikimərtəbəli evlərə və ya tir-dayaq konstruksiyalı, düz damlı yaşayış evlərinə üstünlük verilmişdir. XX əsrin əvvəllərində də bu ənənə saxlanılmışdır. Dam üstünə qır salıblar, lakin dobla olduğu kimi qalıb.

Mənə indi çox qəribə gəlir ki, o dövrdə qaz yox, soba yox, necə yaşamışıq? Xatırlayıram ki, evlərin içinə saman və gillə suvaq çəkildirdi. Evin ortasında 30-35 sm-lik dairəvi çala qazılırdı. 60x60 sm və ya 70x70 sm formasında miz düzəldilərdi. Təsəvvür edin, dörd ədəd iri yorğandan bir ədəd "kürsü yorğanı" sınırdı. Qışda həmin çalaya yanmış köz kömür və ya "xəkə" - kömürün xırdasını kəndə edib doldurardılar. Həmin yastı mizin üstünə kürsü yorğanı salıb ətrafında olan döşəklərin üstünə uzanıb yorğanı boğaza qədər çəkərdik. İş ondadır ki, bu kürsüdə

yatmaq, bədəndə olan rütubəti götürərmiş. Bu üsulla insanlar yel xəstəliyindən uzaq olardılar.

Haşiyyə. *Rişxəndlə də olsa deməliyə ki, Sovet İttifaqının növbəti mükaafatı belə olub: "Bir insan iki yerdə məskən salıb yaşaya bilməz". Qala kəndində həyətdə torpaq olmadıqından yaylaq saydığımız Şüvəlanı daimi yaşayış yerinə çevirdik. Bildirməliyəm ki, biz Şüvəlanı köçəndən sonra əhalinin 90 faizi yel (revomatizm) xəstəliyinə düşər oldu.*

Evlərin hasarlarına gəldikdə isə, o zamanlar istər kənd həyətlərinin, istərsə də bağların hasarı adam boyundan hündür olmazdı. Özü də həmin hasarları gilsiz, palçıqsız, "xışkəcin", yəni quru daşlardan tikirdilər. Bunu da, yalnız mal-qara içəri girməsin deyər tikirdilər.

Bağ yerlərində həyətin içərisindən hasara bitişik əncir ağacı və ya üzüm tənəyi əkirlərmiş ki, budaqları küçəyə çıxsın. Yay vaxtı küçədən keçən adamlar həmin meyvələrdən yeyərdi.

Ümumiyyətlə, qeyd etməliyəm ki, o zamanlar kənd yerində insanlara – istər yaxının olsun, istərsə də sadəcə birgünlük tanışın, qonağın, fərq etməz – hörmət, aradakı pərdəni saxlama, ağsaqqal fikrinə, sözüünə riayət, böyüklərə hörmət, danışıqda, rəftarda nəzakət kimi çox gözəl əxlaqi sifətlərə dəyər verilərdi. Böyük ədib, xalq yazıçısı, ictimai xadim mərhum Mirzə İbrahimov demişkən: "Nəzakət kəndlərdə qalıb".

Keçmişdə ağsaqqalın sözü qanun imiş. İki nəfərin arasında yaranan ədavətə ağsaqqal elə qarışarmış ki, hər iki tərəf razı halda bir-birindən ayrılırmış. Bununla bağlı bir hadisəni qeyd edim.

1918-ci ildəki "Mart davası" adı ilə tarixə düşmüş erməni-

müsəlman qırğınında Bakıdan ətraf kəndlərə müsəlman ailələrinin axını olmuşdur. O cümlədən, qayıqlar vasitəsilə Bakıdan Türkan kəndinə ailələr köçmüşdülər.

Türkan kəndində Qaladan Ömər Xanəhməd adlı birisi oraya düşən ailələrin var-yoxlarını alarmış. Qala kəndindən at arabası ilə gedən qadınlardan biri məscid qabağında olan əbəli ağsaqqallara deyir:

- Biz ermənilərin əlindən səhərdən qaçdıq, amma Xanəhməd adlı bir nəfər bizim var-yoxumuzu əlimizdən aldı.

Həmin ağsaqqallar arasında sözü keçən Hacı Məhəmməd adlı birisi, bir-birinə düşmən olan qoçuları (bir qayda olaraq, kənddə həmişə aşağı məhəllə ilə yuxarı məhəllə arasında ziddiyyətlər olub) yığıb deyir:

- Hamınız birləşin, gedib Ömər Xanəhmədi öldürün.

Elə də olur. Ömər Xanəhmədi öz həyatində öldürürlər və elə oradaca basdırırlar. Qarət edilmişləri qaytarırlar. Və bu məsələ ağsaqqalın işə qarışması ilə beləcə həll olunur.

Haşiyyə. *O dövrdə bir məsələ də çox sevincirici idi ki, Sovetlər dinimizə qarşı bir çox təbliğatlar aparsalar da, məhərrəm ayında MK-nın (Mərkəzi Komitənin) işçiləri də nə toy edər, nə də ki, ailə şənliyi keçirərdilər. Xalq arasında da bir misal çox rəvac idi: "Dinimiz incələr, amma qırılmaz".*

Çox fərəhləndirici haldır ki, o dövrlərdə olan hörməti, nəzakəti bu yaxınlarda da gördüm, yəni adət-ənənələrimiz hələ də yaşamaqdadır.

Bir dəfə mən Şüvələndə yaşayan dostumun evindən çıxıb küçənin yolları yoxuş olduğundan yavaş-yavaş getməyə başla-

dım. Birdən təxminən 15-16 yaşında olan bir oğlan uşağı ədəb-ərkanla mənə yanaşdı salam verdi. Bir neçə addım gedəndən sonra ayaq saxlayıb mənə dedi:

- Dayı, mən tələsərəm, icazə verin sizdən qabaq gedim.

Doğrudan da, duruxdum və ondan soruşdum:

- Kimin oğlusan?

O, babasının adını çəkəndə tanıdım.

- Get, işin avand olsun! – dedim.

Belə bir hörmət-izzətin, ədəb-ərkanın, mədəniyyətin, tərbiyənin qorunub saxlanmasını görəndə bir ağsaqqal ziyalı kimi buna sevinməyə də, həmin əxlaqın hər yerdə olmadığını görüb möhkəm acıyıram. Abşeron kəndləri Bakının sərhədində yerləşir və onların fəhər ilə olan məsafəsi, demək olar ki, yoxa çıxıbdır, lakin ailə tərbiyəsi sistemindəki fərqlər qabarıq şəkildədir. Böyüyə, ağsaqqala və ağbirçəyə, ziyalıya və mühəndisə, qadınlara və gəlinlərə olan hörmət-izzət, ədəb-ərkan, mədəniyyət və tərbiyə Abşeron kəndlərindəki kimi olsa, onda nümunəvi əxlaqı ilə seçilən ideal bir cəmiyyət yaranar.

İndi dönüb keçmişə boylananda, daha da aydın anlayıram ki, Qala kəndinin həyatında iki bir-birindən seçilən dövr olub: Oktyabr inqilabına qədərki və bu inqilabdan sonrakı dövr. 1917-ci il Böyük Oktyabr Sosialist inqilabından əvvəl çiçəklənən və inkişaf edən məhəllələrində çoxlu sakini olan Qala kəndi sonralar, yəni 1930-cu illərdəki repressiya dövründən sonra xarabazara döndü və bu vəziyyət günü-gündən daha da pisləşirdi. Dünənki kimi yadımdadır, 1941-1945-ci illərdə baş vermiş Böyük Vətən müharibəsi zamanı, qızğın döyüşlər ərəfəsində dağılmış kəndləri bədii filmə salmaq üçün bizim bu Qala kəndini kinolentə çəki, istədikləri müharibə mövzusunə montaj edirdilər.

1930-cu illərin repressiyası Qala kəndindən də yan keçməyib. O illərdə mənim 6 ya 7 yaşlarımda gördüklərimi həyatımda ən qorxulu hadisələr kimi xatırlayıram, uzun illər keçsə də, həmin təlatümlü günlərin repressiya qurbanları indi də mənim gözü-mün önündən getmir.

İlk əvvəl kəndin hörmətli, nüfuzlu, uzaqgörən ziyalıları, aqıl, adil, kamil, arif insanlarını şəər və böhtana salıb aradan götürdülər. Sonra isə elə şərait yaratdılar ki, kəndin əhalisi öz doğma yurd-yuvalarını tərk edib Şüvəlanə və başqa yaxın kəndlərə köçdülər.

Səhər tezdən insanlar evdən gedən və evə qayıdan vaxtlar, əyinlərində meşin gödəkcə, bellərində beşatılan olan 5-6 nəfər kəndin yuxarı məhəlləsindən aşağı məhəlləsinə kimi iki-üç dəfə at çaparaq, sakinlər arasında qorxu, xof yaratmağa çalışırdılar. Biz uşaqlar isə o zaman heç nəyi anlamazdıq. Bəzən bu atların ardınca qaçardıq. Onların niyyətini sonradan başa düşərdik. Kənd zülmətə qarışan kimi NKVD-nin (Daxili İşlər Xalq Komissarlığının) maşınları gəlib, hədə-qorxu ilə camaatı evlərindən aparırdılar. Yalnız ertəsi gün kəndə xəbər yayılırdı ki, filankəsləri apardılar. Bununla da kənd əhalisi arasında "tutdular" sözü yox, "apardılar" sözü rəvac tapmışdı. Onlar soyuq Sibirə sürgün edildilər, orada bir növ "xalq düşməni" adı ilə şəhid oldular.

O dövrdə kəndimizdə bir dükan vardı. İçərisi çox qaranlıq idi. Deyirdilər ki, bu dükanda "gic" Əlibala işləyir. Biz o dükandan qorxurduq. Əlibala Almaniyada ali təhsil alıb, kimyaçı ixtisasına yiyələnmişdi. Bir gün Bakıdan gələn sovet nümayəndəsi Qala kəndində iclas aparanda, həmin Əlibala özünü saxlaya bilməyib məclisin ortasında kətil üstə çıxır və bərkdən qışqırma-

ğa başlayır:

- Siz kimsiniz? Dövləti siz yox, biz idarə etməliyik.

Oturanlar onu müdafiə etmək üçün yerlərindən qışqırırlar:

- O, dəlidir! O, gicdir! Ona əhəmiyyət verməyin.

Bir müddət Əlibala "gic" adıyla yaşayıb fəaliyyət göstərir, lakin buna baxmayaraq, onu da tutub, gedər-gəlməzə aparırlar.

Kəndimizin hamamında camadar işləyən Mirzəbala adlı bəstəboy, kürən, satqın bir "kişi" vardı. Kəndin başbilənlərinin adını o verirdi.

Nəhayət, onu NKVD-yə çağırıb soruşurlar:

- Daha kimlər qalıb?

Mirzəbala deyir:

- Hamını demişəm, daha heç kim qalmayıb.

Onunla söhbət aparan istehza ilə deyir:

- Onda sən də keç içəri.

Repressiya qurbanı olmuş Axundov Abasət müəllimlik edərdi. Həm də şair olan Abasət müəllim 1930-1940-cı illərdə dahi İran şairi Firdovsinin 1000 illik yubileyinə hazırlıq dövründə onun "Şahnamə" əsərinin müəyyən hissəsini fars dilindən Azərbaycan dilinə nəzm ilə tərcümə etmişdi. Həmin tərcümə kitabça halında çap olunmuşdu. 1936-cı ildə onu, mənim də şahidi olduğum kimi, "Polutorka" adlanan yük maşınında gedər-gəlməzə apardılar.

Qala kəndində bir çox savadlı axund da repressiya qurbanı olmuşdur. Təkcə Şeyx Sədra adında bir şeyximiz repressiyadan yayına bilib. Hədisə belə olub: kənddə xəbər tuturlar ki, bu gecə Sədranı aparacaqlar. Xırman vaxtı olub, onun qohumlarından bir neçəsi də xırmanda imiş. Hacı Məhəmməd adında biri bu işdən xəbərdar imiş. Odur ki, farsca avazla oxuya-oxuya şeyxin qohu-

muna çatdırır ki, hava qaralmamış Şeyx Sədra kənddən çıxsın. Çox savadlı adam olan, fars, ərəb, türk dillərini mükəmməl bilən Şeyx Sədra doğma yurdunu tərk etməyə məcbur olur, müxtəlif ölkələri gəzərək, nəhayət, İraqda məskunlaşır, uzun illər orada yaşadıqdan sonra, elə bir ölkədə Şeyxülislam rütbəsinə sahib olur.

Qala kəndinin adət-ənənələri

Qədim adət-ənənələrimiz xalqımızın tarixi-mənəvi yaddaşı kimi olduqca dəyərlidir. Həmin ənənələr içərisində ziyarətdən qayıdanları təbrik etmək, müqəddəs yerlərdən qayıdanlara "Qəbuli-ziyarət" və ya "Ziyarətin qəbul olsun" deyib evlərinə getmək adəti bu günün özündə də qorunub saxlanılır. Bu sırada xaricdə təhsil almışları da yuxarıda dediyim qayda "mübarəkbadlıq" etmək ənənəsi yaşamaqdadır.

Qala kəndində toy mərasimləri də xüsusi bir adət-ənənəyə bağlıdır. Oktyabr inqilabına qədər Qala kəndində olan toy mərasimlərinin özünəməxsus qayda-qanunları vardı. Ümumiyyətlə, hər millətin öz toy qaydaları olduğu məlumdur, övladlarını evləndirəndə həmin qaydalara riayət etməyə çalışırlar. O cümlədən, azərbaycanlıların da toy mərasimləri fərqli və müxtəlif olur. Roma tarixçiləri səyahət zamanı Xəzəryanı xalqların mədəniyyəti ilə tanış olarkən qeyd etmişlər ki, bu xalqların söz sənətinin, süfrə mədəniyyətinin, ürəkəcan, qəlbləri rıqqətə gətirən yanıqlı musiqisinin maraqlı dairəsi başqa xalqlardan yaxşı mənada seçilir.

Bakı və Bakıətrafı kəndlərin toyları muğam dəsgahları üzərində qurulurdu. Eyni zamanda, toylar hal-hazırda olduğu kimi 300-500-ə qədər qonaqlı-qaralı olmurdu. Başqa kəndləri

deyə bilmərəm, Qala kəndində 20-25 nəfərlik toy məclisləri keçirilərdi. Həmin toya kəndin ən nüfuzlu adamları dəvət olurdular.

Arvad toylarını Toğra adında qarmonçalı və Qoz Minabacı adında dumbulçalı cütlik idarə edirdi. Onların əsas oyun havası "Qıdqudı" idi. Repressiya zamanı həmin Toğranın da fəaliyyəti az olmamışdı, amma qadın olduğu üçün onu həbs etməmişdilər.

Onu da deyim ki, 1930-1940-cı illərdə – repressiya illərində dediyim səpkidə toy olmamışdır. Həmin illərdə qız köçürəndə, oğul evləndirəndə kiçik bir yığıncaq (yaxın qohumların iştirakilə, özü də musiqisiz) olardı, gəlini də at arabası ilə aparardılar.

Toy mərasimlərindən ən baxımlı və maraqlılarından biri də bəyin hamamdan çıxarılması idi. Elə ki, "çərəzurna" və ya qara zurnanın səsi kəndə yayılırdı, uşaqlar hamamın qarşısına yığılardılar. Bəyin dostları, sağdış-soldışı, kəndin cavanları onun qoluna girib hamamdan çıxarardılar. Bir qayda olaraq, dostları bəyin başına xırda dəmir pul səpərdilər. Bəyin başına pul atanda, uşaqlar başlardılar pul yığmağa. Uşaqlar öz aralarında: "Kim çox pul yığdı", - deyər yarış keçirərdilər.

Haşiyə. Onu da deyim ki, Bakı kəndləri içində Qala kəndi yeganə kənddir ki, köhnə memarlıq üslu ilə XIX əsrdə tikilmiş hamamı olub. Vaxt-zaman keçdikcə baxımsızlıq ucubatından sökülüb dağılmışdı.

Lakin indi xeyirxah insanlar onu bərpa etmiş, əvvəlki hala salmışlar. Keçmiş dəb ilə toy etmək istəyən valideynlər də "Bəy hamamı"nı Qala kəndində keçirirlər.

Hamamdan sonra bəyi yaşadığı həyatə gətirər, gənclər bəyin qarşısında rəqs edərtilər. Sonra gəncləri küçəyə çıxarıb qarını bağlardılar və bəyin bacıları, xalaları və başqa cavan qızlar-gəlinlər rəqs edərtilər. Bununla da gündüz mərasimi başa çatardı.

Axşam isə vəzifə bölgüsü olurdu. Hər kəsə bir iş tapşırılırdı. Bəyin atası 14-15 yaşlı oğlanları həvəsləndirmək məqsədilə: "Ay sağ ol, afərin! Sənin toyunda mən xəlbir ilə su daşıyaçağam", - deyərdi. Uşağın başı işə elə qarışardı ki, sözün mənasını başa düşmədən yalnız gülümsəməklə cavab verərdi.

Toy mərasimi zamanı "Xəlifə" və ya "Sərpayı" əlində bir dəstə cib dəsmalı tutub xüsusilə gənclərə paylayır. Deyilənə görə, cib dəsmalı paylamaq ayrılıqdır, yəni bəy subaylıqdan ayrılır.

Toy mərasimləri payız aylarında olardı. Kənd əhli meyvənin yazını yeyib, qalan qismini qurudaraq qısa tədarük etdikdən sonra xeyir işlərdə istifadə edərdi.

Qala kəndində bir toy adəti də var idi. Bu, "Tövlə toyu" idi. Əvvəllər camaat çox kasıb olduğu üçün toy etmək üçün yeri yox idi, ona görə toyu burada edirdilər.

Kəndimizdə daha bir çox gözəl adət-ənənə var imiş. Bir nəfər oğlunu evləndirmək istə-

yirmışsə, dost-tanışları ilə birlikdə məscidin qabağına (Qalada ən izdihamlı yer ora idi. Onu da deyim ki, Qala kəndinin meydanı həmişə müxtəlif məsələlərin müzakirə və həll edildiyi yer olmuşdur) toplaşib, söhbət edəmişlər. Elə oradaca təyin edirmişlər ki, həftənin filan günündən evin tikintisinə başlansın. Kənd adamları növbə ilə həmin tikintidə çalışmışlar.

Evin planı isə belə imiş: əvvəl iri bir qonaq otağı, sonra ondan kiçik otaq, təndirxana, təmizlik üçün su axan – hamam da tikdirirlərmiş.

Evlərin tikilməsində çox maraqlı mərasim vardı ki, buna da "zəvərdər günü" deyərtilər. "Zəvərdər" "qarıların üstü" deməkdir. Mərasimin belə adlandırılmasının səbəbi isə bu idi: qarını enində böyük, ağır bir sal daşı bir neçə nəfərin gücü ilə yuxarı, qarının üstünə qaldırarlarmış. İş qurtaran kimi ev sahibi qoyun kəsər və ya plov bişirəmiş. Həmin gün şirinlik xonça, ustalara bir dəst köynək pay verərlərmiş. Məhz həmin gün camaat arasında dillər əzbəri olarmış və el içində: "Filankəsin evinə "zəvərdər" qoydular", - deyərtilər.

Bu adət-ənənələrin çoxu unudulsa da, müasir gənclər tərəfindən bəyənilməyib yerinə yetirilməsə də, öz elinin adətlərinə, keçmişinə hörmət qoyub, bu gözəl xüsusiyyətləri müqəddəs hesab edən gənclərimiz də az deyildir.

Qalalıların bir neçəsinin uşağı xarici ölkələrdə – İtaliyada, Fransada, Amerikada, Çində ali təhsil alıb Vətənə qayıtmışdılar. Onlardan birinin ailəsi haqqında qısa da olsa, danışmaq

istəyirəm. Rəşid Rəsul oğlu çoxuşaqlı ailədə böyüyüb. Mənə danışdı ki:

“Atam sürücü işləyirdi, 8 uşaq idik, aramızda bir-iki yaş fərq vardı. Atam həftədə bir dəfə, evə gələndə bazarlıq edərdi. Kağızdan düzəlmiş torbaları qarnı üstə qoyub, qənd, makaron, düyü və sairə gətirərdi. Neft mədəninə müdir işləyən qonşumuz evə maşınla gələrdi. Fikirləşdim ki, yəqin oxuyub, təhsil alıb, ona görə maşınla gəlir. Nədənsə, öz-özümə dedim ki, nəyin bahasına olsa, mən uşaqları oxudacağam.

Gördüyün bu övladım atamın adını daşıyan Rəsuldur. ABŞ-ın Meyn ştatının Portlænd şəhərindəki Cənubi Meyn Universitetini (The University of Southern Maine) bitirib. Hazırda “Paşa İnşaat”da maliyyəçi vəzifəsində çalışır. O biri oğlum da hazırda ABŞ-da təhsil alır”.

Rəsul Amerikadan qayıdanda qohum-əqrəbalarından əlavə, kəndin başqa ağsaqqalları da təbrikə getmişdi. Söhbət zamanı məsələ qaldırdıq ki, adətimizi yaddan çıxarmamaq üçün onun evlənmək işində, müasir toyla bərabər “Bəy hamamı”, “Tövlə toyu” kimi adətlərimizi də həyata keçirək.

Sağ olsun Hacı Rəşid, bu təklifi bəyəndi. Və dedi ki, hazırda Qala kəndində yaradılmış açıq səma altında muzeyin – Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksinin qarşısında gənclərin məclisini qurmaq yerinə düşər.

Beləliklə, mart ayının 18-də Ümumxalq referendu-

mu günü, şərtləşdiyimiz kimi, bu gəncə “Bəy hamamı”, “Tövlə toyu” etdik.

Əvvəldə qeyd etdiyim kimi, gənclərin milli dəyərlərə, adət-ənənələrə, böyükklərə, ağsaqqallara hörmətini görmək mənim ürəyimi fərəh hissi ilə doldurur və millətimin, xalqımın parlaq və layiqli gələcəyinə inamımı daha da artırır.

Qala kəndinin tanınmış şəxsiyyətləri

Qala kəndinin çoxərlik tarixində öz yaxşı, xeyirxah əməlləri ilə xalqın yaddaşında silinməz iz qoymuş insanlar bu gün də xatırlanmaqdadırlar. Qala kəndi kiçik bir diyar olsa da, Azərbaycan xalqına yetərincə savadlı mütəxəssislər, istedadlı şair, jurnalist, musiqiçilər bəxş etmiş bir kənddir.

Qala kəndində olan neft sənayesi mühəndisləri Abşeronun başqa kəndlərinə nisbətən daha çoxdur. Bunun səbəbi Qala ətrafında çoxsaylı neft yataqlarının mövcud olmasıdır. Aşağıda adlarını sadaladığım şəxslərin valideynləri neft sənayesində çalışmaq üçün övladlarını molla məktəbindən çıxarıb Bakıya, keçmişdə "AZI" adlanan instituta – indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyasına göndərirlər. Mənim şəxsən tanıdığım Hacıverdi Əliyev, Allahverdi Muxtarov ən yaşlıları idilər. Onlardan sonra neft sənayesində işləyənlər 1910, 1912, 1914-cü il təvəllüdlülərdir.

Hacıverdi Əliyev energetik idi, neft mədəninə işləyirdi. Böyük Vətən müharibəsində iştirak edib, sonra yenə də öz ixtisası üzrə işləyib. Təqaüdə çıxdıqdan sonra dini ayinləri nisbətən yaxşı bildiyinə görə hüsr məclislərinə gedərdi.

Allahverdi Muxtarov "Qara şəhər"də energetik vəzifəsini icra edirdi. O, çox təmkinli, ağır bir insan idi. Bir dəfə mən onlara getmişdim. Evdə dəmir soba qoymuşdular. Necə oldusa, oğlu Muxtarın başı sobaya dəydi. Atası Allahverdi uşağa: "Yavaş da, sobanı sındırmışdın ki", - dedi. Bu sözlərdən sonra uşaq boğula-boğula qalib ağlamadı.

Haşiyə. *O dövrlərdə Bakıda yaşayan kənd uşaqlarının valideynləri elə fərz edirdilər ki, onların uşaqlarını bütün dünya tanıyır. Allahverdinin anası şəhərə oğlunun yanına gəlmək istəyir. Ondən soruşurlar ki, oğlunun evini tanıyırsan? O da cavab verir ki, yox, tanımıram, camaatdan soruşaram ki, Allahverdinin evi haradadır, mənə göstərlər.*

Allahverdinin kiçik qardaşı Həsənqulu Zığ mədəninə mühəndis işləyirdi. Tarixən məlumdur ki, Bakının yuxarı hissəsi "Çəmbərəkənd" adlanırdı. Oradakı əhalinin 70-80 faizini qalılar təşkil edirdi. 1945-1950-ci illərdə bir dəstə kənd uşağı Bakıda müxtəlif ali təhsil ocaqlarında oxuyurduq. Həmin illərdə Həsənqulunun Çəmbərəkənddə toyu oldu. Həm qız, həm də oğlan tərəfin adamları bizi tanıyırdı. Məhz buna görə biz tələbələri də həmin toya dəvət etmişdilər.

Toyun aparıcısı akademik Abdulla Qarayev idi. İndiki kimi yadımdadır, Abdulla Qarayev Stalin haqqında nitq söylədi və rəhbərin sağlığına hamı badə qaldırdı. Çox təəssüf ki, ömür vəfa etmədi, Firuz adlı bir oğlu anadan olandan sonra Həsənqulu dünyasını dəyişdi. Hazırda Firuz xarici şirkətlərin birində aparıcı mütəxəssis kimi işləyir.

Türbətəli Maniyev keçmişdə Karqanov adına neft mədəninə

mühəndis işləyirdi. O zamanlar tibb elmi indiki kimi inkişaf etməmişdi. Türbətəli mənim gözümün önündə yatalaq xəstəliyindən vəfat etdi. Dəfn mərasimində iş yoldaşları mitinq etdilər, onun məzarı üstündə kiçik bir neft buruğu maketini qoydular. Həmin buruq indiyə kimi məzarın üstündə qalır.

İmaməli Mirzəli oğlu Əsrəfzadə indiki Xəzər rayonundakı neft mədəninə qazmaçı-mühəndis vəzifəsində işləyirdi. Atası Mirzəli repressiya zamanı Sibirə sürgün edilmiş, oradan sağ-salamat Vətənə qayıtmışdı. O, çox müasir adam idi. İmaməli təqaüdə çıxandan sonra yas mərasimlərində mollalıq edərdi. Atası Mirzəli deyərdi: "Oğlum, mən səni oxutdurmuşdum ki, mollalıq edəsən?"

Cabir Bəyəli oğlu Muradzadə ilk mühəndislərdən biri olub. Mühəribə illərində Qalada neft mədənlərində ixtiraçı-mühəndis işləmişdir. Bir çox ixtiralarına görə ona bir neçə dəfə pul mükafatı vermişdilər.

Dənizdə neft yataqlarının kəşfində iştirak edən ilk qaranquşlardan biri İlyas Məmmədhasım oğlu Əliyev də qalalı olmuşdur. İlyas təcrübəli mühəndis olduğundan dəfələrlə xarici ölkələrə eزام edilmişdir.

Hüseynəli Fətulla oğlu Abdullayev Böyük Vətən müharibəsi illərində İranda Azərbaycan dilində buraxılan qəzetin redaktoru, müharibədən sonra müxtəlif qəzet və jurnallarda müxbir, daha sonralar isə Daxili İşlər Nazirliyində qəzet redaktoru olmuşdur.

Doktor Mirzəmuxtar Əliyev xaricdə təhsil almış kardioloq idi. O, ovçuluqla məşğul olmağı xoşlayırdı və atamla möhkəm dost olmuşdur. Ova gedəndə bir neçə təzi iti də özü ilə aparardı. Mirzəmuxtarın qardaşı uşaq həkimi işləyirdi. Bu iki qardaş insansevərlikləri ilə ad çıxarmışdılar. Müalicə etdikləri xəstənin pulu olmayanda, onlar həmin xəstəyə dərman pulu verib yola

salarlarmış.

Filologiya elmləri namizədi Bəhrüz Teymur oğlu Abdullayev lüğətşünas idi. Mərhum akademik Bəkir Nəbiyev onun haqqında belə demişdir: "Bəhrüz müəllim çox savadlı, çox istedadlı lüğətşünas idi. Lüğət kitablarının tərtibində onun yüksək əməyi olub".

Qasım Nüsrət oğlu Allahverdiyev uzun illər müəllimlik etmiş, məktəb direktoru, rayon maarif şöbəsinin müdiri işləmişdir. Son illər dəfələrlə Əfqanıstana, İrana eزام olunmuşdur. Onun siyasi icmalçı kimi də fəaliyyəti az olmamışdır.

Ağəmi Mirzə Rauf oğlu Axundov bir neçə il Göyçay rayonunda cərrah işləmişdir. Sonralar Respublika Mərkəzi Xəstəxanasında öz peşəsini davam etdirmişdir.

Seyid Hüseyn (Hüseyn Sadiq) molla məktəbini bitirmişdir. Sonralar qəzetlərdə mühərrir, redaktor olmuşdur. O, bir çox publisist məqalələrin, hekayələrin müəllifidir. 1938-ci ildə onu həbs edəndə mən anamla orada idim...

Sabutay İmran oğlu Quliyevin radio dalğalarında səsi eşidilirdi. Radio və televiziya komitəsində diktorluq edərdi. Respublikanın əməkdar artisti olan Sabutay Quliyev sayılıb-seçilən diktorlardan idi.

Fərrux Heybət oğlu Şərqsünaslıq fakültəsini bitirib, bir neçə il Əfqanıstanda işləmişdir.

Xalq Fəttah oğlu Xalıqzadə cərrah idi, tibb elmləri namizədi elmi dərəcəsinə yüksəlmişdi. Ömrünün axırına kimi Dəri və sümüklərin bərpası İnstitutunda işləmişdir.

Əbülfəz Yüsif oğlu Abdullayev əsasən müxbir olmuşdur, şəirliyi də var idi.

Qalalılar arasında dövlət məmurları da çox olmuşdur:

Ağəli Cəlal oğlu Axundov Dəmiryol İdarəsi Ticarət

Şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir.

Əjdər Muxtar oğlu Maniyev hərbcisi olmuş, sonralar Daxili İşlər Nazirliyində məsul işdə çalışmışdır.

Bayram Eyyub oğlu Həşimov Qala neft avadanlığı hissələri hazırlayan zavodun direktoru olmuşdur.

Əliqə Eyyub oğlu Həşimov Keşlə Maşınqayırma Zavodunun direktoru vəzifəsində çalışmışdır.

İslam Orucqulu oğlu Məmmədov Daxili İşlər Nazirliyində məsul vəzifə daşımışdır.

Məmməd Orucqulu oğlu Məmmədov bir sıra rayonlarda rayon soveti icraiyə komitəsinin sədri, sonralar isə partiya katibi işləmişdir.

Hacı Əliheydər oğlu Hacıyev ali savadlı jurnalist kimi çox məqalə və oçerklərin müəllifi idi. Ömrünün axırına kimi Jurnalistlər İttifaqına sədrlik etmişdir. Onun qardaşı – böyük riyaziyyatçı alim, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Arif Babayev Bakı Dövlət Universitetində dekan olmuşdur.

İmanverdi Baxşiyev nazir müavini olmuşdur.

Ruhulla Əliyev Cəfər Cabbarlı adına kinostudiyanın tikinti rəisi vəzifəsində işləmişdir.

Hüseynbala Rəfi oğlu Məmmədov Respublika Dövlət Bankının direktoru vəzifəsində işləmişdir.

Çingiz Bahar oğlu Abdullayev Azərbaycan Respublikası Ticarət Nazirliyində təsərrüfat malları üzrə müdir vəzifəsində çalışmışdır.

Tofiq Əliyev Bakı Şəhər Prokurorluğunda baş prokuror vəzifəsində işləmişdir. Gənc yaşlarında elə həmin vəzifədə işləyərkən dünyasını dəyişmişdir.

Kəndimiz doğma Vətən uğrunda neçə-neçə şəhid də ver-

mişdir. Qafur Məmmədov, İlqar Muradov, Məmmədəli və Rüstəm qardaşları, Məmməd həsən Məmməd hüseyn oğlu Qarabağ müharibəsində şəhid olmuşlar. Allah onların və bütün şəhidlərimizin ruhunu şad eləsin!

Qala kəndinin məşhur musiqiçiləri

Qala kəndində musiqi sahəsində çalışmış məşhur insanlar çox olub. Maraqlıdır ki, onlardan çoxunun övladları da ata-babalarının sənətini, bəziləri həvəskar kimi, bəziləri isə ustad kimi davam etmişlər. Əvvəl də qeyd etdiyim kimi, Bakı və Bakının ətraf kəndlərində muğamı çox sevirilər, muğam dəsgahları qəzəl janrına bağlı olduğundan da, Füzuli, Seyid Əzim Şirvani, Nəbati, Raci kimi şairləri də çox sevirilər. İndinin özündə də Bakı kəndlərində muğamsız toy olmur.

Qeyd etdiyim kimi, keçmişdə Qala kəndində məşhur xanəndələr, muğam biliciləri olmuşlar. Lakin qalalılar arasında xanəndəlik etməyib, məlahətli səsi olan muğam biliciləri də var idi. Hazırda Respublikanın xalq artisti, görkəmli fleyta ustası Müzəffər Ağaməlizadə muğamın incəliklərinə dərindən bələd olan əmisi Bəyəlidən, yəni atamdan xalqımızın bu misilsiz sərvətinin sirlərini öyrənmişdi.

Haşiyyə. *Atamın söylədiyinə görə, inqilabdan öncə toy mərasimlərinin birinə Cabbar Qaryağdıoğlunu dəvət edirlər. Adamları şəhərdən kəndə 10-12 saat*

ta at arabası ilə, özü də yaysız (ressorsuz) araba ilə gətirərlərmiş. Təsəvvür edin ki, Bakıdan Qalaya dərə-təpə yollarla gətirilən adam mənzil başına nə vəziyyətdə çatar.

Xanəndəni yorğun-arğın vəziyyətdə məclisə aparırlar. Aydın məsələdir ki, o halda oxuya bilməzdi. Ona görə yerdən atama: "Məşədi Bəyəli, sən başla", - deyər mürciət edirlər. Atam Xorasanda ziyarətdə olmasa da, nədənsə atamı "Məşədi" deyər çağırırlarmış. Atam xanəndə olmayıb, amma səsi pis deyilməmiş. Onun ana nəslindən olan Mirzə Kamyab və xalq artisti Sıdqi Rühullanın da özünəməxsus səsləri vardı. Yaşlı nəsil Sıdqi'nin şahənə səsinə eşidibdir. Uzun sözüün qıssası, atam muğamın "Bərdəşt"ni oxuyanda, "Bərdəşt"ni ortasında hiss edir ki, Cabbar yerindən tərpənmir. Tez qavalı ona verir.

Haşiyyə. *Atamın xalası oğlu Mirzə Kamyab atama, atam da mənə danışır ki, İranda bir xan Badkubədən məşhur xanəndə Ala-Palas oğlunu öz iqamətgahına dəvət edir. Məclis qurulur, bir neçə musiqidən sonra Ala-Palas oğlunu oxumağa dəvət edirlər. Ala-Palas oğlu:*

- Qibleyi-ələm, dəmağ nədəram (həvəsım yoxdur). Tez onu məclisdən uzaqlaşdırırlar.

İkinci gecə Ala-Palas oğlu deyəndə ki, dəmağ nədəram, xan əmir edir ki, aparıb onun damağını kəssinlər. O başlayır yalvarmağa ki, uzaqdan gəlmişəm, yorğunam.

Xan deyir:

- *Aparın salın bunu tövləyə!*

Ala-Palas oğlunu salırlar tövləyə. Bir müddət keçəndən sonra qapıçıdan çay istəyir. Ona çay verirlər. Çayı içib başlayır oxumağa. Yavaş-yavaş onu aparırlar meydana, səhərə kimi oxuyur. Deyilənə görə, həmin gecə qonşu damlarda yer qalmayıbmış!

Xan:

- *Ay pədərsüxtə (filan-filan olmuş)! Mənim bu təmtəraqlı yerim tövləyə dəymədi?!*

Ona görə deyirlər: "Xanəndəni xanəndə gətirər həvəsə".

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Qala kəndində Məmməd Hüseyn adlı bir xanəndə olub. O, çox mahir bir muğam bilicisi imiş, hətta xalq artisti Hacıbaba Hüseynov ondan dərslər alıb. Görkəmli sənətkarlar, xalq artistləri Əlibaba Məmmədov, mərhum Tələt Qasımov deyirdilər ki, Məmməd Hüseyni yaxşı tanıyırmışlar, çox məlahətli səsi var imiş. Hazırda onun adını daşıyan nəvəsi Məmməd yavaş-yavaş toylarda iştirak edir, gözəl səsi var. Toy aparıcısı kimi yox, qonaq kimi sazəndələr ona bir dəsgah oxudur. O, 2011-ci ildə Respublika muğam müsabiqəsində ikinci yeri tutmuşdur.

Yusif Muradov çox yanıqlı səmə malik olduğundan ona "Lalə Yusif" adı vermişdilər. Dayım Lalə Yusif sonralar Şirvana köçüb. Toy-bayramlarda Aşıq Qurbanla birlikdə iştirak edərmiş. Bir dəfə Aşıq Qurban ona deyir ki, sənə nə üçün Lalə Yusif deyirlər ki? Sənin adını gərək Nalə Yusif qoyardılar, çünki çox yanıqlı oxuyur, ürək yandırırısan!

Onun oğlu Bəhmənin də yaxşı səsi var. O, Şirvanda neft

sahəsində çalışır və bir həvəskar musiqiçi-xanəndə kimi balaca məclislərdə dinləyicilərin nəzərini özünə cəlb edir.

Yenə də Qala kəndində boya-başa çatmış Ağababanın (biz ona "Ağabba" deyirdik) məlahətli "Segah"ı vardı, nəvəsi babasının sənətini davam etdirməsə də, uzun illər kiçik məclislərdə dinləyicilərin zövqünü oxşayan mahnlara ifa edirdi.

Məmməd Hüseyn oğlu Nəzərov Abşeronun ətraf kəndlərində adı hörmətli çəkilən musiqişünas və xanəndə olub.

Respublikanın xalq artisti, kontrabas ustası Sabir Əliyev Üzeyir Hacıbəyov adına Musiqi Akademiyasının professoru idi.

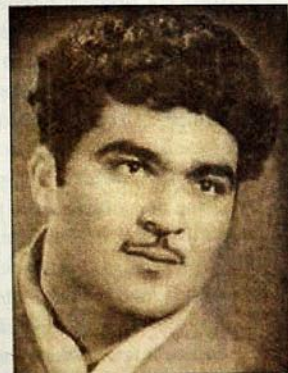
Xalq artisti Kərim Kərimov indiki Heydər Əliyev adına sara-yın direktoru olmuşdur.

Məşhur klarnet ustası, Abşeronda ilk klarnet çalanlardan biri olan Məlik Süleyman oğlu Fərmanov da qalalı olub. Məlik uzun illər Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında klarnet ifaçısı olmuşdur.

Əşrəf İmaməli oğlu Əşrəfzadə Bakı ətrafı kəndlərdə ən çox toya dəvət alan ifaçılardan idi. Onun qeydiyyat kitabı həmişə növbə ilə dolu olardı. Hətta Sovet dövründə müxtəlif respublikalarda yaşayan azərbaycanlı gənclərin toylarına da dəvət alardı.

Əşrəf, demək olar ki, mənim gözü-mün önündə böyümüşdür, gülərlü, xoşxasiyyətli, yaraşığı bir oğlan idi. Söhbət edərkən üzündən təbəssüm əksik olmazdı.

Şair yaxşı deyib:

*Heyif o şəxsə ki, qaraqabaqdır,
Nə gözəl yaraşır insana gülmək.*

O, hələ uşaqlıq illərindən musiqiyə çox bağlı idi. Xüsusilə, Məlik Fərmanovun klarnetdə ifasına diqqətlə qulaq asardı.

Məlikdən sonra Abşeron toylarını Həsən Məhərrəmov aparardı. O, toyda çalarkən Əşrəf onun yanında oturub barmaqlarına diqqət yetirirdi. Bunu hiss edən Həsən bir gün üzünü ona tutub: "Mənim şagirdim olarsan?" - deyər soruşur. Əlbəttə ki, bu sual uşağın lap ürəyindən olur.

Həsən Məhərrəmov Bakıda məşhur "Beşmərtəbə" deyilən binanın arxasında yaşayırdı. Ustadın boş vaxtlarında Əşrəf Şüvələndən (o vaxt nəqliyyatın vəziyyəti o qədər də yaxşı deyildi) həvəslə şəhərə gedər, musiqi təhsili alardı.

Mən Həsənlə təxminən yaşıd idim. Nədənsə, söhbətlərimiz yaxşı tuturdu. Bir dəfə o, gileylənib mənə dedi:

- Cümşüd, radioda diktör elan edir ki, tütəkdə çalır Həsən Məhərrəmov, balabanda çalır Həsən Məhərrəmov, zurnada çalır Həsən Məhərrəmov, klarnetdə çalır Həsən Məhərrəmov, saksofonda çalır Həsən Məhərrəmov. Bütün bu alətlərin ram edilməsinə baxmayaraq, mənim heç bir titulum yoxdur.

Haşiyyə. *Yeri gəlmişkən, bir sıra Qərb musiqi alətləri var ki, artıq Azərbaycan pasportunu alıb. Məsələn, skripkaya Natiq, qaboya Kamil Cəlilov, saksofona Həsən Məhərrəmov, gitaraya Ramiş Azərbaycan pasportu verildilər. Çox güman ki, qərmona da Kor Əhəd Azərbaycan pasportu verib. Kor Əhəddən sonra onun tələbəsi Teyyub Dəmirov məşhur qarmonçu olub. Tatar qarmonu təkmilləşib, müasir qarmon olub.*

Həsən Əşrəfi özünə oğul sayırdı (onun öz övladı yox idi). Toylara gedəndə hərdən yaxşı öyrətdiyi oyun havalarını Əşrəfə çaldırırdı. İndiki kimi yadımdadır, Şüvələndə yaxın qohumlardan birinin toy məclisində Həsən bir-iki oyun havası çaldı və öz klarnetini Əşrəfə verdi. O, çalğını muğamla başlayıb, oyun havasına keçdi. Əşrəf musiqini qurtarandan sonra Həsən Məhərrəmov oturduğu yerdən ayağa qalxıb dedi:

- Əziz qalalılar, bundan sonra şənlikləri, toy məclislərini Əşrəf Əşrəfzadə aparacaq, artıq mənə ehtiyacınız olmayacaq.

Əşrəf nə artistlik kursuna getmiş, nə də artistlik dərslərini oxumuşdu. Onun toy aparmasının xüsusi əlamətləri vardı, musiqini ifa edərkən xüsusi hərəkətləri ilə tamaşaçıları özünə cəlb edirdi. Əşrəf ifa etdiyi musiqini yaşayırdı. İstirahət etmədən saatlarla musiqi ifa edir, mahnıdan mahnıya keçir, məclisi zövq və şövqlə aparırdı.

Əşrəfin bəstələdiyi "Milis qardaşım", "Həyatı", "Mürşüdü", "Fikrəti", "Şüvələni" oyun havalarının hamısı muğam üstə qurulduğundan, hələ də yaşayır. Elə toy məclisi yoxdur ki, orada "Şüvələni" havası ifa olunmasın. Onun oyun havaları elə şirin idi ki, bir mahnı başlayanda dinləyici və ya rəqs edən musiqinin ardını özü zümzümə edərdi.

"Vağzalı" oyun havasına mərhum Şəmsi İmanov möhür vurmuşdu. Musiqiçilər mənə bağışlasın, Şəmsidən sonra "Vağzalı" havasını Əşrəf ifa edib və bu mahnıya xüsusi milli çalar verib. Onun ifa etdiyi musiqi Dövlət Radiosunun "Qızıl Fond"unda saxlanılır.

Əşrəf toy aparmağa dəvət olunanda toy sahiblərinin maddi imkanına xüsusi diqqət yetirirdi. Maddi cəhətdən zəif olan toy sahiblərinə ilk dəfə sazəndələr adından pul salardı. Əşrəf çox xeyirxah insan idi, hətta bir dəfə kənddə imkanı olmayan, kasıb bir oğlan üçün təmənnəsiz olaraq toy aparmışdı. O, yığılan pulları

həmin oğlana verib, onun xudmani həyəyanı torpaq almasına köməklik göstərmişdi.

Haşiyə. *Musiqiçi və xanəndələrin xeyirxahlıqları ilə bağlı şəxsən iki hadisənin şahidi olmuşam – biri Əşrəf Əşrəfzadənin yuxarıda zikr etdiyim hərəkəti, o birisi isə Nazpəri Dostəliyevanın iştirakı ilə olan xeyirxahlıqdır.*

Bir dəfə Nazpəri Dostəliyeva toy aparən zaman görür ki, gəlinin göz yaşları kəsilmir. Fikirləşir ki, ata yurdundan ayrıldığı üçün ağlayır. Nəhayət, toy məclisi başa çatır.

Bir qayda olaraq, toydan sonra məclisi aparən musiqiçilərə süfrə açılır. Süfrə arxasında Nazpəri xanım gəlinin ağlama səbəbi ilə maraqlanır. Ona deyirlər ki, həmin qız yetim olduğu üçün qəm-qüssə içərisindədir. Nazpəri xanım, demək olar ki, yediyi çörəyi yarımçıq qoyub, pul almadan oradan gedir.

Mən çox sevinirəm və fəxr edirəm ki, xalqımızın belə xeyirxah, gözəl adətlərini, milli-mənəvi ənənələrini izləyən, qoruyub-yaşadan insanlarımız var.

Əşrəfin dövründə mikrofon, səsucaldan aparatlar olmadığından toy çox sadə keçər, musiqi səsi qulağa xoş dəyərdi. Belə ki, yanaşı oturan qonaqlar bir-birinin dediklərini asanlıqla eşidərdilər.

Hazırda Əşrəfin oğlu Fikrət atasının sənətini davam etdirir. O, Səid Rüstəmov adına Azərbaycan Dövlət Orkestrində klarnet ifaçısıdır. Fikrət də atası kimi toy məclisləri və ad günlərində mahir ifaçı kimi iştirak edir.

O vaxtlar müttəfiq respublikalara azad, sərbəst gediş-gəliş vardı. Əvvəl də qeyd etdiyim kimi, Əşrəf respublikadan kənar da çoxlu toylar aparmışdır.

Əşrəfi yaxından tanıyanlardan 1944-cü il təvəllüdü Bilal Süleymanov onun Azərbaycandan kənar da fəaliyyəti haqqında mənə belə bir məlumat verdi:

“Təxminən 1970-1972-ci illər idi. Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) “Bakı” restoranının açılışı oldu. Əşrəflə birlikdə mən də Leninqrada getmişdim. O, bir ay həmin restoranda konsert verdi. Mən isə çox qala bilməyib Vətənə qayıtdım”.

Onunla təxminən həmyaşid olan həmyerlisi və dostu, 1933-cü il təvəllüdü Paşa Quliyevin dedikləri:

“Mən Əşrəflə çox yaxın idim, həmişə başqa kəndlərə və ya rayonlara, bəzən başqa respublikalara gedəndə, mənə də özü ilə aparardı. Respublikamızdan kənar da yaşayan azərbaycanlılar Əşrəfin toy aparmasını görəndə, övladlarının toylarını aparmağı məhz ondan xahiş edirdilər”.

Əziz oxuculara bir qiymətli şəkil nümayiş etdirmək istərdim. Gördüyünüz bu şəkli təxminən 1970-1972-ci illərdə Əşrəfin fotoqraf dostunun oğlunun Orta Asiyanın Mali şəhərində keçirilən toy məclisində çəkmişlər. Bu nadir şəkildə soldan birinci toy sahibi, ikinci Paşa Quliyev, üçüncü Əşrəf Əşrəfzadə, dördüncü qarmon ustası Zakir Mirzəyev, beşinci isə ilk dəfə Qobustan qoruğunda qavaldaş üzərində çalan Çingiz Mehdiyevdir.

Qala muzeyi

08 sentyabr 2008-ci il! Bu tarix qalalılar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bir gündür. Həmin gün Qala kəndinin qədim tarixindən soraq verən, qiymətli və nadir eksponatlar nümayiş etdirilən "Qala Arxeoloji-Etnoqrafik Muzey Kompleksi"nin açılışı oldu. "Qala" Dövlət Tarix-

Etnoqrafiya Qoruğunun ərazisində yerləşən, açıq səma altındakı bu muzey kəndimiz üçün qiymətli bir hədiyyədir. Çox təəssüf ki, bunun arzusunda olan bir çox ahil insanlar muzeyin açılışını görə bilmədilər.

Belə bir işin təşəbbüskarı YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyəti Dostları Fondunun prezidenti, millət vəkili, Azərbaycanın maddi-mədəni irsinin qorunmasında, mədəniyyətinin və incəsənətinin təbliğində müstəsna rol oynayan

Azərbaycanın birinci xanımı hörmətli Mehriban xanım Əliyeva oldu. Mən də bu muzeyin açılışında iştirak etdim, bir ağsaqqal kimi məclisdə çıxış edərək, Xəzər rayonunun sakinləri adından Mehriban xanıma dərin minnətdarlığımızı bildirdim.

Bu ərazidə e.ə. III-II minilliklərə aid kurqanlar, yaşayış evləri və digər memarlıq abidələri ilk görünüşündə olduğu kimi qurulub. 1,2 hektar ərazisi olan muzey kompleksində Azərbaycanın tarixi incilərini seyr etmək üçün gözəl şərait yaradılıb.

Qala kəndinin ən məşhur ev heyvanlarından dəvə, at, qoyun da burada nümayiş etdirilir. Qala qoyunu həm ət çəkisinə (90-100 kq), həm də yununa görə çox qiymətlidir. Qoyunun yunu xalça üçün ən qiymətli material sayılır və bu da bütün Qafqazda məşhurdur.

Buraya gələnlər muzey kompleksində arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar olunmuş yaşayış yerləri, qədim və orta əsrlərdən üzü bəri sakinlərin məişəti, təsərrüfatı, sənətkarlığı haqqında ətraflı tarixi-elmi məlumat almaqla, o dövrlə əyani tanışlıq əldə edirlər və əlbəttə ki, hamı buradan xoş təəssüratla ayrılır. Sanki burada zaman dayanıbdır.

Muzeyin tikintisi başlayan gündən mən bura bəzən səhər, bəzən də axşamlar gəlirdim. Bütün tikintinin sürətlə və keyfiyyətlə getməsi üçün iş icraçıları elə tərtibat vermişdilər ki, fəhlələr, hətta

ikinci növbədə də, elektrik işığı altında böyük həvəslə işləyirdilər.

İşə böyük məsuliyyətlə rəhbərlik edən Baba Rzayev hər axşam briqadirləri öz otağına toplayıb, görülən işlər barəsində hesabat aparırdı.

Məlumatınız olsun ki, gün ərzində burada 90-100 nəfər adam işləyirdi. Bu o deməkdir ki, bu müddət ərzində 350-400 nəfərlik fəhlə ailəsi buradan dolanırdı.

Baba Rzayevin yaddaşı çox yaxşı idi. Dünən verdiyi tapşırığa əsasən, nə qədər tikinti materialları istifadə olunduğunu bu gün əzbər bilirdi.

Xüsusən də bu işdə hədsiz əməyi olan, iş saatına qəti əhəmiyyət verməyən, səhərdən axşam saat 10-11-ə kimi işi nəzarət altında saxlayan, respublikamızın tanınmış arxitektorlarından biri olan professor Hacıəmi Atakişiyev və xalq rəssamı Arif Hüseynovun adlarını qeyd etməliyəm. Onların məsuliyyətli işi və yorulmaz fəaliyyəti nəticəsində muzey vaxtından əvvəl istifadəyə verildi.

Bu muzeyin yaradılmasında yerli əhalinin də əməyi az olmamışdır. Ata-babalardan qalmış XVII-XVIII əsrə aid milli-maddi mədəniyyət əşyaları – qab-qacaqları, samovarları və s. əhali böyük bir həvəslə, könüllü olaraq muzeyə təhvil verirdilər. Maraqlı

eksponatlardan ən qədimi olan samovar, teşt, güvəc kimi mis əşyalar muzeyi daha da zəngin, baxımlı edir.

Kəndimizin hörmətli şəxslərindən biri, daşyonmada və dəmirçilikdə yeganə usta olan Şaban Şıxverdi oğlu Şabanov uzun illər

boyu qorunmuş, nəsilliklə sənətkar ailəsindən yadigar qalmış dəmirçilik emalatxanasını təmənnsiz olaraq muzeyə təhvil vermişdir.

Bağışlanan hədiyyələr arasında elə qiymətli eksponatlar var ki, onu muzeyə təhvil vermək üçün insanda böyük ürək olmalıdır. Həmin hədiyyələrdən biri, sahibinə şəcərəsindən yadigar qalmış bir atlı faytondur. Bu faytonu muzeyə Bəsirət Nadir oğlu Quliyev ərməğan edib. Düzdür, muzeyə çoxsaylı eksponatlar hədiyyə edilmişdir, lakin bu eksponat xüsusilə seçilir.

Qala muzeyi mənim daha çox gəldiyim, qonaqlarımı da dəvət etdiyim yerdir. İki il əvvəl məşhur cərrah-kardioloq, Paris Cərrahlıq Akademiyasının üzvü, dünya şöhrətli türko-loq, mərhum doktor Cavad Heyət də qonağım idi. Mən ürəyi

Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyi üçün çırpınan bu gözəl insanı Qala muzeyinə dəvət etdim, onu muzeydəki eksponatlarla, onların tarixçəsi ilə tanış etdim. O da, mən də buradan çox xoş təəssüratlarla ayrıldıq.

Mən muzeyə gələnlərə, xüsusilə də gənc nəsle,

məktəblilərə Qala kəndinin şərəfli tarixi barəsində ətraflı məlumat verirəm, onları muzeydəki eksponatlarla, onların tarixi ilə tanış edirəm, özü də böyük məmnuniyyətlə. Çünki mən qalalıyam! Və bu kənddə doğulmağımla fəxr edirəm!

Həyat salnaməm

Uşaqlıq xatirələrim

Mən 1926-cı ildə Abşeronun ən qədim yaşayış məskənlərindən olan Qala kəndində dünyaya gəlmiş, elə bu kənddə də boya-başa çatmışam. Ailədə 13-cü övlad olmuşam. Uşaq ikən dünyalarını dəyişənlərdən sonra 4 qardaş, 5 bacı qalmışım.

Atamın anası Bakının Buzovna kəndindən, atası isə Qaladan olub. Bu evliliyin də öz tarixçəsi vardır.

Bildiyimiz kimi, bəşər övladı tarix boyu sülh və əmin-amanlıq yaratmaq üçün müxtəlif yollar axtarmışdır. Kimisi başqa kənddən dost tapıb ticarət etmiş, kimisi də qohumluq əlaqələri yaratmışdır. Mənim əcdadımın da evliliyi belə bir müqəddəs məqsəd üçün olmuşdur ki, bu hadisəni əziz oxucularımınla paylaşmaq istəyirəm.

Məlumdur ki, keçmişdə indiki kimi rahat nəqliyyat olmamışdır. Hər kənddən bir-iki nəfər yığışib ziyarətə gedərlərmiş. Təxminən 1865-1866-cı illərdə müqəddəs Həcc ziyarətinə gedərkən yolda Buzovna qəsəbə sakini zərli-zərbəli Hacı Şıxəli babam Muradəli ilə həmsəfər olur. Məsələn, deyərlər: "Dostunu tanımaq istəsən, onunla yol yoldaşı ol". Bu iki nəfər bir-birini yaxından tanıyıb, ona görə də, açıq söhbət ediblər.

Babam Muradeli ziyarətə gedərkən artıq həyat yoldaşı dünyasını dəyişibmiş. Eyni zamanda, Hacı Şıxəlinin üç qız övladı olan dul bacısı var imiş. Hacı Şıxəli babama deyib: "Gəl, iki kənd arasında dostluq və qohumluq əlaqələri yaradaq. Yəni, bacımı verim sənə, qızlarını da tanıdığın-bildiğin yaxşı adamlara ver". Ona görə də babam Qala kəndinə gəlib məsləhət etdikdən sonra iki kənd arasında qohumluq əlaqələri yaradılıb. Qızların birini Mərdəkəna, ikincisini

Əmircana, üçüncüsünü isə Qala kəndinə ərə verib. Bu qohumluğu daha da möhkəmləndirmək üçün Hacı Şıxəlinin böyük oğlu Hüseyinli bacım Suğraya elçi gedib, onu oğlu Hacı Rəhimə alıb.

Haşiyyə. *Hacı Şıxəlinin ikinci oğlu Kərbəlayı Hacibaba Buzovnadə ən hörmətli şəxslərdən olmuşdur. Çox savadlı, mömin bir insan olan Kərbəlayı Hacibabamı bütün Abşeron kəndləri tanıyırmış. O, bu kəndlərdə də böyük hörmət sahibi olmuş, onların xeyir-şər işlərində yaxından iştirak edərmiş.*

Deyilənə görə, Bilgəhə dostunun əhvalpürsanlığına gedən Kərbəlayı Hacibaba eşidir ki, Fatmayıda başqa bir dostu dünyasını dəyişib. Özünü dəfn mərasiminə çatdırır. Sabahı gün yenə Fatmayıya gəlib, sər-salaməti verir. Kərbəlayı Hacibabadan soruşurlar: "Ay Kərbəlayı, dünən gəlmişdin, bu gün niyə zəhmət çəkmisən?". Kərbəlayı cavab verir: "Dünən

təsadiüfən eşitdiyimə görə gəlmişdim, bu gün isə dostluq borcumu verməyə gəlmişəm".

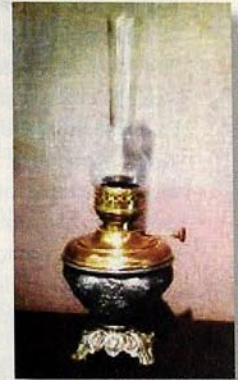

Hazırda Qala kəndi ətrafında olan Buzovna, Mərdəkən, Zirə, Türkan, eləcə də, Bülbülə və Suraxanıda çoxlu sayda qohumluq əlaqələri yaradılmışdır. Bizim də Buzovna, Mərdəkən, Suraxanı, Əmircanda çoxlu qan qohumlarımız var. Deyilənə görə, atamın ata və ana qohumları sayılıb-seçilən sakinlərdən olmuşlar.

1869-cu il təvəllüdü olan atam savad almamışdı. Ümumiyyətlə, o zamanlar kənd camaatının çoxu savadsız olmuşlar. Atamın danışdığı bir əhvalat bu sözümlün təsdiqidir: "Kənddən şəhərə meyvə-tərəvəz gətirmişdim. Meyvə-tərəvəzi satıb, Bakıda bir az dolaşdım. Bir dükanda qəribə bir əşya nəzərimi cəlb etdi. Altı girdə, parıldayan, kasavarı, üstündə hündür şüşə vardı. Soruşdum ki, bu nədir? Dedilər, ağ neftlə yanan lampadır. Təsadiüfən bu dəfə "komisyonçu" mənə yaxşı pul vermişdi (komisyonçular şəhərdə kəndlilərdən alınan maliyyəni dükanda satıb, 10%-ni özlərinə götürür, 90%-ni kəndliyə verərlərmiş). Həvəsə düşdüm, mənə qəribə görünən həmin əşyanı aldım. Dükkandar mənə dönə-dönə tapşırırdı ki, bunun içində ağ neft var, ehtiyatlı apar.

Mən də onu əziz-xələf kimi qucağıma aldım, ikiçarxlı arabamın minib kəndə yola düşdüm.

Xoşbəxtlik onda idi ki, atı idarə etmək lazım deyildi. Çünki günəşni bu at həmin yolu gedirdi. Nəhayət, kəndə (Qalaya) çat-

dım. Araba məni o qədər çalxalamışdı ki, həmin əşyada olan neftin yansı üstümə tökülmüşdü.

Atı farağatlayıb evə girdim. Evdəkilərin hamısı ayağa durdular ki, bir təhər iy gəlib. Az keçəndən sonra neftin iyi bunları vurdu və tez məni hamama göndərdilər. Hamama girəndə də bu neftin iyindən xoşları gəldi. Az sonra paltarlarımı havaya vermək üçün hamamın qapısının qabağına sərdilər.

İndi bu lampanı yandırmaq məsələsi ortaya çıxdı. Kəndin başbirləri də bu əcaib şeyi yandıra bilmədilər. Nəhayət, şəhərdən bu lampanın "usta"sını gətirdib lampanı yandırdıq.

Rəhmətlik atam savadsız olsa da, klassik ədəbiyyata, Şərq ədəbiyyatına yaxşı bələd idi. Yazıb-oxuma bilmirdi, amma buna baxmayaraq, Füzuli yaradıcılığını çox sevirdi. Muğamın xiridarı kimi də tanınardı, o dövrün elm-sənət biliciləri ilə yaxınlığı vardı. Ən başlıcası, atam gələcəyi görən idi. Dörd qardaş – hamımıza ali təhsil almaq üçün şərait yaratmış, mühəndis, müəllim, iqtisadçı, tərcüməçi kimi sənətlərə sahib olmuşuq.

Uşaqlığımız elə də firavan keçməyib. Yadımdadır, mən uşaq olanda anam avazla belə oxuyardı:

*Qara güinə qoydular bizi bu bolşeviklər,
Soğan kimi soydular bizi bu bolşeviklər.*

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edim ki, türklərin Azərbaycana gəlməsinin qorxulu illərə təsadüf etməsinə baxmayaraq, xalq onları öz şeirlərində sevə-sevə təənnüm edirdi:

*Yaşa, min yaşa,
Mustafa Kamal Paşa!*

Sonralar mənə danışdılar ki, bizim yaxşı var-dövlətimiz olub. Taxıl zəmilərimiz, üzüm bağlarımız ayrı, meyvə bağlarımız ayrı olub.

Haşiyyə. *O dövrdə kəndlilər bir-birinin taxılına qiymət verərlərmiş: "Alti ayda bir qarış, bir ayda altı qarış". Deyərdilər, Kərbəlayı filankəsin taxılı yaxşı deyil. Sən demə, yeri şumlamaqdan çox şey asılıdır.*

Bir zəmini bir dəfə sürəndə, həmin yerə bir dolu su kuzəsi basdırırdılar. İkinci zəmini iki dəfə xışla sürər, yenə də dolu su kuzəsi basdırırdılar. Üçüncü zəmini üç dəfə xışlar, orada isə ağzınadək dolu su kuzəsi basdırırdılar. Birinci zəminin kuzəsində su quruyur, ikinci zəminin kuzəsində su yarı olur, üçüncü zəminin kuzəsinin suyu tam qalır.

Məhz bu təcrübəyə görə insanlar taxıl zəmisinə qiymət veriblər.

Taxıl zəmimiz evə yaxın olduğundan bir dəfə mən də atamla birlikdə şumlama yerinə getdim. Zəmini sürərkən yerdən kömür çıxdı. Atı saxladı, kömürü əlinə alıb mənə dedi:

- Oğul, bu kömürü görürsən, qonşu ilə qonşu arasındakı mərzi¹ göstərən nişandır. Bax, hər yer düzəngahdır, burada hasar çəkmək qeyri-mümkündür. Odur ki, mənimlə qonşu arasında iki dəfə xış sürülür və kömür basdırılır.

Haşiyyə. *Yaxşı yadımdadır, atam bunu dedikdən sonra mənə Bəhlül Danəndə haqqında bir əhvalat danışmışdı:*

¹Mərz – sərhəd

"Bir nəfər ona "Bəhluli-danəndə"¹ deyər müraciət edərək soruşur ki, mən nə saxlayım ki, xeyirli olsun. Bəhlul cavab verir:

- Kömür.

Başqa birisi isə ona "Bəhluli-divanə" deyər müraciət edərək eyni sualı verir.

Bu şəxsə cavabında Bəhlul Danəndə deyir:

- Soğan."

Sovet rejimi qurulduqdan sonra, kolxozlaşma dövründə bütün var-dövlətimiz, başqa varlılardan olduğu kimi, bizdən də alınıb, təsərrüfat yaratmaq məqsədilə kolxoza verildi. Tələm-tələsik qurulan kolxozların işçi qüvvəsi az olduğundan bağların ağacları susuzluqdan quruyurdu. İnsanlar güc-bəla ilə, xırda əkinçiliklə birtəhər dolanırdılar.

Haşiyə. İnqilabdan öncə nəqliyyat sarıdan kasadlıq olduğu üçün yay aylarında Bakı əhli Şimali Qafqaza yox, Bakı ətrafında olan bağlara köçürdülər. Bakıdan bağlara köçənlərə "bəhərxeyr"², yəni "bəhər alan" deyirdilər.

Bu köçənlərə bir və ya iki otaq, 3-4 meyvə ağacı verirdilər. Onlar iki ay yay mövsümünü həmin bağlarda istirahət edib, yenə Bakıya köçürdülər. Bağlarını kirayə verənlərlə istirahət edənlər arasında ki bu əlaqələr sonralar dostluğa çevrilirdi.

Oktyabr inqilabından sonra uzun illərin dostluq əlaqələri kəsildi. Sonralar çoxdan bəri görüşməyənlar,

¹ Danəndə – bilən, aqil, ağıllı

² Bəhərxeyr – bəhər alan; xeyir-bərəkət; məhsul

yəni kəndli şəhərdə olarkən şəhərli dostu kef-əhvaldan sonra bağ-bağatdan xəbər tutmaq istəyəndə kəndli:
- Sən görən bağlar kürəkliyə¹ kəsildi,- deyər nisgillə cavab verərdi.

Bəlkə bəziləri bilmir ki, bu zərbi-məsəl məhz Sovet dövründə yaranmış, dillərə düşmüşdü.

Atam çox zəhmətkeş, uzaqgörən insan idi. Ailəmiz də böyük idi. Bu ailəni dolandırmaq üçün bir gəlir yeri axtarmaq lazım idi. Bağda meyvə yox, taxıl yerləri alınıb, üzüm bağları baxımsızlıqdan quruyub, torpaqlar məndəcar² olub. Nəhayət, çıxış yolu tapdıq. Əlimizdə olan torpağa nərgiz güllü əkdik. Nərgiz güllü çox su sevən deyil. Odur ki, əkdiyimiz güllər yaxşı əmələ gəlirdi, biz də bu gülləri əməlli-başlı pula satardıq. O zaman indiki kimi müxtəlif güllər, gül dükənləri yox idi. Onu da deyim ki, Bakı ətrafı kəndlərdə iki cür güllə məşğul olurdular – biri payızgüllü³, digəri nərgiz güllü.

Uşaqlıq xatirələrimdən yadımda qalanlardan biri də, Qaladakı "Şor gölü" ilə bağlıdır. Oradan çoxlu duz çıxarardılar. Mənim yadımdadır, atam araba ilə duz götürəndə, onun ölçüsü 40x40 sm, qalınlığı isə 15-20 sm olardı.

Qışda bağı becərmək üçün Şüvəlanə gələndə, indiki "Şimal" Elektrik Stansiyasının yerində balıq vətəgələri var idi. Qonşu uşaqlarla yığışib oraya duz aparardıq. Balıqçı bizi görəndə deyərdi: "Açın kisəni, nə qədər gücünüz çatır balıq aparın".

Böyük Vətən müharibəsi başlayanda mənim 15 yaşım vardı.

¹ Kürək – xırmanda və ya qar təmizləmək üçün istifadə olunan bel (keçmişdə dəmir olmadığından, belin dəmir hissəsini taxtadan düzəldirdilər).

² Məndəcar – quraqlıq torpağa deyirlər

³ Payızgüllü – Xrizantema

Qardaşım, bacımın əri – yeznəm əsgər getdiklərindən uşaqlarına baxmaq bizim öhdəmizə düşmüşdü. O vaxtlar qıtlıq olduğu üçün çörək talonla verilirdi. Bu talonu almaq üçün kənd soveti ailə üzvlərinin sayına görə arayış verirdi. Kənd soveti mənə talon vermədi, sədr mənə dedi ki, sənə çörək verməyəcəyəm, sən işləmirsən. Dedim, dövlət dustaqlara çörək verir, sən nə haqla mənə çörək vermirsən? Qapını örttdüm, evə gəldim. Yarım saat keçmədən katibə 15 nəfərlik çörək üçün arayışı bizə gətirdi.

15 nəfərlik ailəni dolandırmaq çox çətin idi, atam, anam və mənəm öhdəmə çox iş düşürdü. Şüvələndə bir hektar torpağımız var idi. İl uzununu əkib-beçərüb bu ailəni dolandırmaya çalışırdıq. Hal-hazırda peşman deyiləm, bu yaşa çatmağıma, az-çox sağlamlığıma həmin zəhmət səbəb olmuşdur. Ömür boyu şükür-nəmət olmuşam, nəyim var, “Allah bərəkət versin” demişəm. Təkbəbürlülük, paxıllıq, gözügötürməzlik – bunlar mənə yad-dır və mən belə bir xasiyyətə sahib olduğum üçün özümü çox xoşbəxt insan hesab edirəm.

Məktəb illərim

1934-1935-ci illərdə respublikada iki böyük məktəb tikilmişdi: biri keçmiş Əzizbəyov, indiki Xəzər, o birisi isə keçmiş Lenin, indiki Bakıxanov rayonlarında. Bu məktəblərdə, səhv etmərsən, 1800 şagird təhsil alırdı. Mən həmin keçmiş Əzizbəyov rayonundakı 156

saylı məktəbdə təhsil almışam. Hər dəfə bu məktəbin önündən keçəndə məktəb illərim yadıma düşür, mənə dərs deyən bütün müəllimlərin vücuti-səltənəti gözümlə önündən keçir. Ədəbiyyatdan Humay müəllimə, riyaziyyatdan Məmmədbağır müəllim (onun sinfində “sakit ol” ifadəsini eşitmədim), “Mircəfərov” adı ilə çağırdığımız müəllim və başqaları...

Mənəm heç unutmadığım şəxsiyyətlərdən biri məktəbimizin direktoru Allahverdi Bakıxanov idi.

Hər dəfə zəngə 3-5 dəqiqə qalmış, Allahverdi müəllim məktəbin qapısından çıxıb şagirdlərə nə isə deyirdi. Onun pəhləvan cüssəli bədəni, duruşu mənə valeh etmişdi. Ona bir

məftunluqla baxırdım. Allahverdi müəllimin alicənablığı, hərtərəfli savadlı, elmlı olması bizim kənddə hər bir yerli sakinə bəlli idi. O, xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovla çox yaxın münasibətdə idi. Eşitdiyimə görə, Mirzə müəllim Şüvəlanə – bağa gələndə, ona ya zəng edər, ya da maşın göndərərmiş ki, görüşüb söhbət etsinlər.

Allahverdi müəllimin elmə, alimlərə böyük sevgisi, hörməti vardı. Övladlarının hamısının ali savad almaları üçün hər cür şəraiti yaratmağa çalışmışdı.

Haşiyyə. *Bakının mərkəzində yerləşən 190 sayılı orta məktəb respublikamızda "Sona xanımın məktəbi" kimi tanınır. Sona xanım ömrünün sonuna kimi bu məktəbə rəhbərlik edib. Tale elə gətirdi ki, Sona xanım dünyasını dəyişəndən sonra mənim şəxsiyyətinə qibtə etdiyim Allahverdi müəllimin qızı Afət xanım həmin məktəbə direktor təyin edildi. Bu təyinat mənim lap ürəyimdən oldu.*

Birinci sifə gedəndə ilk müəllimim Vahab Novruzov olub. İndi də gözümün qarşısındadır. Bəstəboy idi, qalın şüşəsi olan eynək taxırdı.

Sonralar ali məktəbə gedəndə onun oğlu Tofiqlə tanış oldum. Böyük oğlu Müzəffər Maarif Nazirliyində çalışırdı. Tofiq sonralar Maştağa qəsəbəsində orta

məktəb direktoru işləyirdi.

Sovet hökumətinin buzları əriyən illərdə, bildiyimiz kimi, insanlar bir-biriləri ilə artıq bir qədər açıq danışa bilirdilər. Tofiq müəllim də atası Vahab Novruzov haqqında bəzi məqamları mənə açıqladı:

"Atam əslində zərgər olub. Bakıda ayrıca dükanı, işçiləri var imiş. 1930-1940-cı illər ki, xatalı illər olub, gözə görünməmək üçün kəndə – Şüvəlanə köçmüşük.

Atam savadlı olduğu üçün müəllimlik etmək qərarına gəlir. O vaxtlar müəllimləri çıraqla axtarırmışlar. Odur ki, savadlı olduğuna görə, atamı məmnuniyyətlə müəllim vəzifəsinə qəbul edirlər. Anam deyərdi ki, atam müəllim işləyən zaman zərgər işlədiyi vaxtlardan daha çox pul qazanmış. 6-7 baş ailə çox yaxşı dolanırdıq. İndi başa düşürəm ki, atam yaxşı məvacib alırmış".

Haşiyyə. *Bu yaxınlarda görkəmli alim, filologiya elmləri doktoru, professor mərhum Əzizə Cəfərzadənin "Nənələrimizin bəzəyi" adlı bir məqaləsinə rast gəldim. Məqalə Bakıda olan məşhur zərgərlər haqqında idi.*

Usta zərgərlərin (zərgər Yusif, zərgər Zeynalabdin) adları sırasında həmin ilk müəllimim zərgər Vahabın da adı vardı.

Əzizə xanımın yazdığına görə, Avropada olan zərgərlərin əl işləri nümayiş etdirilərkən, bizim zərgərlərin də əl işləri müqafat alıb. Həmin zərgərlərdən XX əsrin axırlarına kimi yaşamış musiqiçi, mahir kaman ustası Mütəllim Novruzov (orta məktəbdə bir oxumuşuq) və həyat yoldaşı, teatr sənətimizin fəxri, xalq artisti Nəsimə xanım Zeynalova yadigar qalmışdılar.

Haşiyə. Bakıda, Qasım İsmayilov küçəsi, keçmiş "Zərgərpalan" küçəsində zərgərlər işləyirdi. O küçədə olan zərgərlərdən alış-veriş də etmişəm. Yəni, onluq qızıl pulu xırdalamaq üçün ora getmişəm. Eləcə də, hər dəfə anam təzə köynək tikdirəndə:

- Ay uşağım, get mənə üç dənə qızıl düymə al! – deyərdi.

Yeri gəlmişkən, bir faktı da qeyd edim ki, 1941-1945-ci illərdə almanlar irəli gələndə qızıl onluq bahalaşır, geri çəkiləndə ucuzlaşırdı.

Müəllimlərim mənə nəzərimdə qeyri-adi varlıqlar idilər. Neçənci sinifdə olduğumu xatırlamıram, bir dəfə tənəffüs vaxtı bufetə getdim. Bufetdə ayaq üstə durmuş, sonralar mənə tarix müəllimim olmuş Əbdülqafur müəllim uzunsov yastı kökəni ağzına qoyub, qızıl dişlərilə xırtıldadıb yeyirdi. İnanın, o xırtılı indi də yadımdadır. Mən o zaman Əbdülqafur müəllimə təəccüblə baxdım və ürəyimdən keçdi: "Sən demə, müəllim də həyat nemətlərindən dadırmış?!".

Tələbəlik illərim

Quş qanadlı illər necə də tez ötür?! Orta məktəb illəri sanki bir göz qırqımında bitmişdi. Ürəyimizdə gələcək həyatımızı müəyyən edəcək nə qədər arzular, istəklər baş qaldırırdı. Doğrusu, onların hansının daha doğru olduğunu kəsdiri bilmirdim. Amma bu fikirdə idim ki, hansı arzunun ardınca getməli olsam da, bu niyyətim mənə sonrakı taleyimi həll etməli idi. Şagird olduğum illərdə, xüsusən yuxarı siniflərdə mənə Şərq ədəbiyyatına, Şərq tarixinə böyük maraq, istək oyanmışdı. Bu da səbəbsiz deyildi. Gözümü açandan atam Bəyəli həmişə bizə Şərqin müdrik alimlərindən söz açar, onların şeirlərini oxuyardı. Atamın savadı olmasa da, xoşuna gələn şairlərin kitablarını övladları, nəvə-nəticələri üçün alardı. Ailə kitabxanamızda köhnə əlifba ilə yazılmış xeyli şeir kitabları, məşhur klassik şairlərin divanları, külliyyatları var idi. O vaxt mən bu əlifba ilə oxuya bilmirdim. Ürəyimdən bir arzu keçirdi: "Kaş bu kitablardakı hikmət xəzinəsinə baş vuraydım, oradakı sənət incilərini öyrənəydim".

Ailəməzdə tez-tez Hafizdən, Firdovsidən, Nəvidən və digər Şərq şairlərindən söhbət düşürdü. Atamın o zaman görkəmli ziyalılarla, şeir-sənət biliciləri ilə sıx əlaqəsi vardı. Bəzən evimizdə onların şeir mükəlliməsinin şahidi olurdu. Desəm ki, bu mükəllimələr bir neçə saat davam edirdi, heç bir mübaliğəyə yol vermiş

olmamam. Beləcə, qəlbimdə Şərq ədəbiyyatına sonsuz həvəs oyana-oyana orta məktəbi başa vurdum. Tərəddüd etmədən sənədlərimi Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsinə verdim. İmtahanlardan yetərinə yüksək qiymətlər aldım. Arzu etdiyim fakültəyə daxil oldum. Bununla da mənim Şərq tarixinə, ədəbiyyatına, dillərinə dərindən bələd olmağım üçün biliklərə qapı açıldı.

1945-ci ildən tələbəlik həyatına qədəm qoydum. İlk günlərdən mən alimlərin mühazirələrinə diqqətlə qulaq asmağa başladım. Onların dərin məzmunlu, insanı valeh edən mühazirələri gündügdən mənim şərqşünaslığa meylimi, həvəsimi artırırdı. Qeyd dəftərimə yazdığım hər bir cümləni, məlumatı əzbərləyir, yadımda saxlamağa çalışırdım. Bu, sonradan mənim üçün vərdişə çevrildi. Xoşbəxtəm ki, həmin dövrdə yaddaşıma süzülənlər gələcək həyatımda mütəxəssis kimi yetişməyimdə böyük rol oynamışdır.

Yaxşı yadımdadır, o dövrdə bizə Azərbaycan elminin görkəmli alimləri Əli Sultanlı, Vahid Qəhrəmanov, Heydər Hüseynov,

nov, Mehbalı Qasimov, Cəfər Xəndan, Rəhim və Məmmədağa Sultanovlar və digər məşhur elm fədailəri dərs deyirdilər. Azərinin "Fars dili və ədəbiyyatı" kitabı bizim ən çox istifadə etdiyimiz dərslik idi. Müəllimlərin hər biri ayrı-ayrı xarakterdə olsalar da, tələbləri bir idi – elmin inceliklərinə dərindən yiyələnmək, mühazirələrdə söylənilən mövzuları dərindən mənimsəmək. Bəli, əgər bu tələblər olmasa idi, biz heç vaxt universiteti elmi biliklərə mükəmməl yiyələnmiş mütəxəssis kimi başa vurmazdıq.

Müəllimlərimizin bizim təhlil qabiliyyətinə malik, geniş dünyagörüşlü bir şəxsiyyət kimi formalaşmağımızda böyük xidmətləri olmuşdur. Tələbəlik illərində bizə dərs deyən görkəmli ədəbiyyatşünas, professor Cəfər Xəndan (Hacıyev) həmişə bizə təlqin edərki ki, bəzən yazıcının, şairin bir sözü, bir cümləsi kifayət edər ki, o, oxucunun yaddaşında möhkəm qalsın. Əlbəttə,

burada həmin ifadənin mənası və əhəmiyyəti böyük rol oynayırdı. Bu xüsusda Cəfər Xəndan müəllim Mirzə Məhəmməd Axundzadənin "Məclis yaraşığı" kitabından sitat gətirirdi:

"Bir qoyun bir qayanın başında durub qurdu söyürdü. Qurd buna dedi:

- Səndə o cürət olmazdı, yəqin, səni durduğun yer xatircəm edibdir".

İlk baxışda oxuyub gülürsən. Amma, diqqətlə baxanda mətləb aydın olur. Savadsız məmurlara yönəlmiş bir mesajdır.

Haşiyə. 2013-cü ilin mart ayı məruzələrinin birində prezidentimiz cənab İlham Əliyev dövlət məmurları haqqında tənqidi çıxışında söylədiyi kimi, bəzi məmurlar xalqa yuxarıdan baxırlar. Həqiqətən də, bəzi məmurları tutduqları "kreslo"lar xatircəm edibdir!

Mirzə Məhəmməd Axundzadənin söylədiyi lətifələrdən birini də qeyd etmək istərdim:

"Padşahın nədimlərindən birisi saqqalını oynatmağı adət etmişdi. Bir gün padşah buna dedi:

- Əgər bir də saqqalını oynatsan, əlini kəsdirrəm.

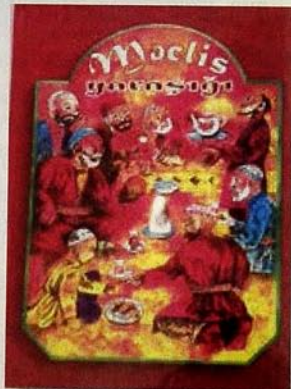
Bir müddətdən sonra vəzir yaxşı bir iş görür. Şah buna deyir:

- Məndən bir şey istə ki, rəva edim!

- Xahiş edirəm ki, mənim saqqalının ixtiyarını özümə verəsən!".

Xalq misalıdır: "Saqqalım yoxdur, sözüüm ötmür".

Onu da qeyd edim ki, hörmətli müəllimimin Mirzə Məhəmməd Axundzadədən gətirdiyi bu misallar məndə ədibə qarşı böyük maraq oyatmışdı. Bir müddət onun yaradıcılığı ilə maraqlandım, çox sayda material topladım. Lakin sonradan müəyyən səbəblərdən dolayı araşdırmamı yarımçıq qoymalı oldum

və topladığım materialları indi adını xatırlamadığım bir tədqiqatçıya verdim ki, bu işi o davam etdirsin.

Yalnız 2010-cu ildə, M.M. Axundzadənin uzun illər əvvəl nəşrə hazırladığım "Məclis yaraşığı" adlı kitabını, nəhayət, nəşr etdirdim. Hal-hazırda isə, Mirzə Məhəmməd Axundzadənin 1909-cu ildə Gəncədə nəşr etdirdiyi "Şeyx Nizami" adlı kitabını nəşrə hazırlayıram. İnşallah, tezliklə bu kitab da oxucuların ixtiyarına veriləcək.

Daim fəxr etdiyim ailəm

1952-ci il 3 fevral tarixində Rəna xanımla ailə qurmuşam.

Bizim toyumuz Mir Cəlal müəllimlə "Telefonu", indiki "28 may" küçəsində yerləşən ikimərtəbəli evinin böyük zalında oldu. Rəna xanım indiki gəlinlər kimi bədənnüma yox, çox abırlı geyinmişdi, başına "zəkiyyə" adlı örpək salmışdı. Bu örpək 1x1m ölçülü, dördkünc formada idi, hər küncündə sapla naxışlar tikilmişdi. Rəna xanım bu örpəyi başına elə salmışdı ki, qaşları belə görünmürdü. Bugünkü kimi yadımdadır, Rənanın Əhəd adlı xalası oğlu məni geyindirdi, gəlinin yanında oturanda qalsukumu düzəltdi.

Toyda kimlər vardı? Həmid Araslı, Əli Vəliyev, Məmməd Arif, Süleyman Rəhimov, Əli Sultanlı və başqaları.
Əli Vəliyevin toyda dediyi şeir indi də yadımdadır:

*Əsli olan əsli-zatın itirməz,
Bədəsillər mənzil başa yetirməz,
Qabaq tağı tər şamama bitirməz.*

Toyda Mir Cəlala "ruhani ata" adı verdilər.

Həqiqətən də, Mir Cəlal müəllim bir çox insanlara, sözlün əsl mənasında, atalıq etmiş, onlara arxa olmuşdu. Rənaya gəldikdə isə, bacısı Püstəxanım Mir Cəlala ərə gedəndə anası Gözəl xanım və bacısı Rənanı da özü ilə "cehiz" aparmışdı. Rəna üç yaşından Mir Cəlal müəllimin himayəsində böyüdüyündən o, Rənanı öz övladı hesab etmiş, Rəna da Mir Cəlal müəllimi doğma ata kimi sevmişdir.

Haşiyə. 1953-cü ildə Rəna xanım səhər işə gedərkən radioda xəbər verirlər ki, Stalin ölüb. Rəna bu xəbəri iş yoldaşlarına deyəndə hamı təşvişə düşür. Bu dəmədə kitabxananın partkomu, hündürboy, arıq bir kişi olan Rəhimov içəri daxil olur.

- Ay qızlar, nə olub?

- Yoldaş Rəhimov, Stalin ölüb!

- Bunu sizə kim dedi?!

- Rəna xanım.

- Bu saat mən raykoma zəng çalaram, öyrənərəm.

Rəna deyir ki, keçdim kitab rəflərinin arasına, allərimi göyə qaldırdım:

- Ay Allah, səni and verirəm öz birliyinə, Stalin ölməyibsə də, ölsün.

Həmin dövrlərdə üzdə olan şair, yazıçı, alimlərin ailələri həmişə qorxu içində yaşamışlar. Bu gün aparlar, sabah aparlar... Əgər Rənanın xəbəri düz çıxmasa, Mir Cəlali tutacaqlar sorğu-suala.

Rəhimov dəstəyi yerə qoyandan sonra ağlaya-ağlaya deyir ki, Rəna xanım düz deyib. Rəna deyir, yaylığı üzümə tutdum, sevincimdən bilmirdim ağlayım, ya gülüm ki, şükür sənə, ay Allah, Stalin ölüb!

Təəssüf ki, ömür vəfa etmədi. 2013-cü ilin 29 iyun tarixində 61 illik ömür-gün yoldaşım, həyatımın acılı-şirinli günlərini birgə keçirdiyim bu gözəl insan fani dünyaya "əlvida" deyib, əbədiyyətə qovuşdu...

Biz evləndə Rəna xanımın 24 yaşı vardı. Hər il dekabrın 31-də onun ad gününü qeyd edərdik, lakin mənim nəzərimdə Rəna xanım həmişə 24 yaşında bir gənc xanım idi və yaddaşım-da elə də qalacaqdır!

Rəhmətlik Rəna xanımdan mənə üç gözəl övlad yadigar qalıb – mənim daim fəxr etdiyim, məni qürurlandıran üç övlad! Hər

üçü ali savadlıdır, üçü də rus bölməsini qurtarıblar (o dövrdə dəbdə rus dili idi). Amma evdə bir kəlmə də rus sözü işlətmirdik.

İlk övladım – qızım Nəzakət Kitabxanaçılıq Texnikumunda (bu təhsil müəssisəsi sonralar Bakı Mədəni-Maarif Texnikumu, hal-hazırda isə Bakı Humanitar Kolleci adlanır) dərs deyir. Bir dəfə ağlaya-ağlaya işdən evə gəldi. Anası ağlamağının səbəbini soruşanda:

- Ana, bilirsən nə olub? Məni qəbul imtahanına salıblar.

Hamımız güldük.

- Siz gülürsünüz, onlar isə pul alacaqlar, deyəcəklər ki, bunda Nəzakətin də payı var.

Səhəri gün texnikumun direktoruna tanış tapdım, xahiş etdim ki, direktor Nəzakəti siyahıdan çıxarsın. Dostum məni başa düşmədi:

- Sən nə danışırsan, müəllimlər can atırlar ki, qəbul imtahanına düşsünlər!

Nə isə, bu müşküləti həll etdim.

Allah ondan razı olsun, Nəzakət məni heç vaxt özündən narazı salmayıb. Məndən soruşsalar, indi də onun yaşını bilmirəm. Baxmayaraq ki, hər il noyabr ayının 6-da onun ad gününü qeyd edirik.

Böyük oğlum Mahirin 59 yaşı var, amma qəlbi körpə uşaq qəlbi qədər təmizdir. Elə mənim üçün də o, hələ də 5-6 yaşında körpə övladımdır – saf, mehriban, gülərlü! Dünənki kimi yadımdadır, 1961-ci ildə təzə ev almışdıq. Qarını açıb içəri girəndə Mahir birdən qışqırdı:

- Ata! Bu, bizim evimizdir!

Bu səs indi də qulaqlarımda cingildəyir.

Axşamlar qonşu öz uşağı ilə bizə gəlirdi. Biz böyüklər oturub söhbət edərdik, uşaqlar isə oyuncaqlarla oynayırdılar. Heç yadımdan çıxmaz, qonşu uşaq evlərinə gedəndə Mahir oyuncaqlarını güclə ona verərdi. Adətən, insan hər şeyi mənimsəmək arzusunda olar. Təsədufi deyil ki, körpə uşaq anasının südünü əməndə, bir əlini o biri döşünə qoyur. Qorxur ki, onu əlindən alarlar! Mahir isə, əksinə, hər zaman digərlərinə yaxşılıq edər, başqalarının problemlərini həll etmək üçün əlindən gələni əsirgəməz, özünün işlərini isə həmişə arxa plana salar. On ildən yuxarıdır, ona torpaq almışam, hələ də bir koma tikdirməyib özüne.

Anamın bir xalası nəvəsi vardı – Hacı Məhəmmədin oğlu Məmmədəğa. Məmmədəğa Bakı Oyuncaq Fabrikinin direktoru idi. Mahirin 6-7 yaşı olardı, bir gün Məmmədəğanın yanına getmişdik. Məmmədəğa işçilərindən birini çağırırdı, Mahiri ona qoşub anbara göndərdi. Özünə də bərk-bərk tapşırırdı ki, hər bir oyuncaqdan neçə ədəd istəsə, anbardan götürsün! Düzünü deyim, bir az narahat oldum. Bir də gördüm Mahir gəlir – bir əlində balaca bir top, o biri əlində bir yanğınsöndürən maşın!

1978-ci ildən sonrakı illərdə Mahir yaman çox əziyyət çəkib. Xarici ölkələrə səfərlərim zamanı, uzun illər Əfqanıstan və İranda işlədiyim zaman evdə qalanlar maddi cəhətdən çətinlik çəkməsin deyə, Mahir Kasparda – Xəzər Dənizi Gəmiçiliyi İdarəsində əvvəl fəhlə, sonralar isə qaynaqçı işləmişdir. Bir müddət sonra, onu yaxından tanıdıqları üçün komsomol katibi seçmişdilər. Tələbəlik illərində Mahir səhər saat 7-də evdən çıxar, axşam saat 11-də qayırdı. Bir sözlə, Allah ondan razı olsun, Mahir çox əziyyətlər çəkmiş, çox fədakarlıqlar etmişdir.

Fəhləlikdən başlayan oğlum Respublika Prokurorluğunda müxtəlif vəzifələrdə işləyib, yaxın vaxtlaradək isə Bakı şəhərinin böyük bir rayonunun prokuroru olmuşdur. Adətən, hər rayon

prokurorunun 5 il sonra ya vəzifəsi dəyişdirilir, ya da digər bir rayona təyin edilir. Amma Mahirin o qədər hörməti vardı ki, ikinci beşilliyə də həmin rayonun prokuroru təyin edilmişdi. Mən görməmişəm, deyirlər, dustağı yanına gətirəndə tapşırılmış ki, əvvəlcə yeməxanada onu yedirdib sonra gətirsinlər. Dustaq sorğu-sualdan sonra onun yanından razı çıxmış. Mahir hal-hazırda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin hakimidir. Maşallah, üç övladı, beş nəvəsi var.

Sonbeşik oğlum Elçin də Mahir kimi yaxşılıqlar edən, çörəkverən insandır. Hazırda onun işçiləri məni görəndə deyirlər: - Allah saxlasın oğlunuzu, bizi çörəkli edib.

Haşiyə. *Bu yaxınlarda dəniz kənarına balıq üçün getmişdim. 1936-cı il təvəllüdü Quliyev Adil Hüseynqulu oğlu atasımdan eşitdiyi bir söhbəti danışdı (əlbəttə ki, bu məsələdən mən də aqah idim):*

“1941-1945-ci il müharibəsi illərindən 1943-cü il çox ağır olub. Şüvəlanda indiki kimi çoxlu ailə yox idi. Kimisi əsgər getmiş, evdə tək qalanlar öz bacı, qardaşı ilə yaşayırdı. 1943-cü ildə kəndə səs yayıldı ki, Məşadi Bəyəlinin yekə bir inəyi ölüb. Hadisə belə olub: Məşadi Bəyəlinin sağ-salamat bir inəyi tövlədən çıxanda başlayır oynamağa, bu zaman ayağı iki daşın arasında qalıb sınır. Bir müddət sonra inək yıxılır, haram olmasın deyə kimsə evə qaçıb bıçaq gətirib inəyin boğaz tərəfindən kəsir ki, qan çıxsın. Camaat da tökülüşür, təmənnaşız olaraq inəyin atını, hətta tüklü dərisini də öz aralarında bölüşdürürlər. Deyilənə görə, Məşadi Bəyəli söyləyibmiş ki, bu inəyin bu hala düşməsinə Allah-taala imkansızlar üçün edib”.

Budur xeyrixahlıq, humanistlik! Atam sağ olsaydı,

deyərdim ki, özün kimi nəvələrin də xeyirxah, humanist insanlardır.

Elçin birinci sinfə Əfqanıstanda getdi, elə həmin gün dərstdən evə gəldi və qapıda dedi:

- Vurrrrdum daşı başına Petrovun, başı qanadı, öhü-öhü-öhü ağladı.

Vətənə geri döndükdə, onu evin yanında 53 sayılı məktəbə göndərdik, yuxarı siniflərə qalxdıqca sinif rəhbəri həftədə iki-üç dəfə anasına şikayət edirdi ki, dərstdə şuluq salır. Qonşumuz Böyükxanım müəllimə orada dərs deyirdi.

Həmin müəllimənin abırını almışdı:

- Ну и что, он же ребенок! (Nə olsun, uşaqdır da!)

İkinci sinifdə oxuyurdu, bufetə getmək üçün ona 20 qəpik pul verdim. Mən evdən çıxandan sonra başlayıb deyirməyə:

- İndi başlayacaq ki, bilirsən 20 qəpik nə qədər qənd edir, nə qədər çörək edir?! Amma deməyəcək ki, nə qədər alma, meyvə edir.

Elçin uşaqlıqdan pul xərcləməyi bilmir, yaman bədxərçdir. 10-12 yaşında olanda onu bazara kələm, çuğundur, yerkökü almağa göndərdim. Üç manat pul verdim, alacağı 70-80 qəpik pul edirdi. Dedim: "Qalığı sənin". Elçin dedi:

- Nə qalıq, dediklərini aldım, üç manatı verdim. Satıcı dedi ki, ay oğul, qalığı gəl apar, getmədim, ayıb bildim.

Əfqanıstanda olarkən bir dəfə bazardan portağal almışdım, içərisi qırmızı deyildi. Rənaya demişdi ki:

- Bu kişi niyə xarab apelsin alıb?!

Elçin məktəbi qurtarıb, Ticarət Texnikumuna daxil oldu. Həmin texnikumun səhnəsində xırda çıxışlar belə etmişdi. Amma nə mən, nə də özü, bilmədik texnikum onu qurtardı, yoxsa Elçin oranı bitirdi. Əsgər getdi, onun da iki ilinin yarısından çoxunu evdə, bir hissəsini "qubbax" da keçirdi.

Dağlı məhəlləsində yaşayırdıq, uşaqları şuluq idilər. Hər iki oğlumu qarşısında oturdum:

- Əgər mənə milisdən zəng vursalar ki, Mahir, ya Elçin sənin oğlundur, deyərəm ki, mənim milisə düşən övladım yoxdur, dövlət qanunu ilə işinə baxın.

Şübhəsiz ki, bu mənim tərbiyə üsulum idi. Heç olarmı ki, o işi başlı-başına buraxım?! Onları qarşısında oturdu, qumarın, oğurluğun pis nəticələrini izah edirdim.

Elçin hərdən evdə də şuluqluq salardı. Bir dəfə mənə dedi ki, mən istədiyim kimi yaşayacağam. Sən demə, bu uşaq qabaqgörən imiş. Doğrudan da hazırda demokratik cəmiyyətdə yaşayır.

Bu yaxınlarda dostları yığışmışdı, onlara dedi ki, bir də gördün polisdən zəng çaldılar ki, Cümşüd atandır? Deyəcəyəm ki, mənim polisə düşən atam yoxdur!

Bir gün dedilər ki, Elçinin 50 yaşı tamam olub. Dedim: "Elçin, mənə yaşını demə. Sən hələ 1965-1968-ci illərdə Əfqanıstandakı bağçada bayram şənliyində olan Elçinsən".

İndi də ha çalışırım, bu 50 ilin necə keçdiyini yadıma salım, amma yenə də gözüm önünə həmin o bağçadakı Elçin gəlir.

İllər öncə Mirzə İbrahimovun qəzetdə dərc olunmuş xatirələrindən oxumuşdum. Mirzə müəllim yazırdı:

"İşdən gəlirdim. Üzeyir bəy mənimlə rastlaşdı və dedi:

- Mirzə, gedək bizə.

Mən nə deyə bilərdim. Elə bir nəhəng şəxsiyyətin sözüünü yerə salardım? Üzeyir bəyin evinə çatdıq. Anası Şirin xanım qapını açdı. Evə girib böyük bir mizin qabağında əyləşdim. Anası mənə xoşgəldin etdi.

Üzeyir bəy anasına dedi:

- Ana, bilirsən bu kimdir?

Anası dedi:

- Xeyr, tanımıram.

- Ana, bu mənim "naçalnik" imdir.

Üzeyir bəy bu sözü deyəndə, anası məlul-məzlum qabağıma gəlmişdi:

- Oğlum, bu uşağımdan muğayat ol".

Bunu yazmaqda demək istəyirəm ki, valideyn üçün övladı həmişə uşaqdır. Necə ki, artıq yaşa dolmuş, özləri ata, baba olmuş övladlarını mənim üçün hələ də yaddaşıma həkk olunmuş o illərdəki körpə uşaqlarıdır.

Allahuma min şükür! Övladlarını mənə özləri kimi layiqli nəvələr bəxş edəblər. Altı nəvəm, yeddi nəticəm var. Hələlik üç nəvə toyu görmüşəm. Nəvələrimin ikisi evlənəcək yaşa çatıb.

Nəzakətin bir oğlu var – Cavid. Ali təhsillidir, Heydər Əliyev adına Beynəlxalq Hava Limanında müəyyən vəzifə daşıyır.

Mahirin üç qızı var. Böyük qızı İtaliyada dizayner ixtisası üzrə təhsil alıb, ailəlidir, üç övladı var.

Təhsilini başa çatdırıb Vətənə qayıtdıqdan sonra özünə uyğun iş yeri tapır – Pasha Holding. Atasına deyir ki, bəs, mənim ixtisasıma uyğun vakansiya elan edilib, mən də sənədlərimi vermişəm. Atasına da ona söz verir ki, narahat olma, tapşırıram.

Sabahı gün Pərvanə iş mü sahibəsinə yollanır və cəsarətlə ofisə daxil olur. Axı atası tapşırıb!

Məlum olduğu kimi, mü sahibəni həmin şirkətdə xaricilər aparır və Pərvanənin diplomunu görən kimi ona deyirlər:

- Ərizəni yaz!

Sən demə, belə mütəxəssisləri çıraqla axtarırlarmış!

Pərvanə sevinə-sevinə pillələrdən düşərkən, atasının tapşırmağı olduğu həmin qohumu görür və o, təəccüblə Pərvanədən soruşur:

- Xeyir ola, bura kimin yanına gəlmisən?

Pərvanə bu zaman anlayır ki, atası qohuma heç nə deməyib. Çünki Mahir çox gözəl bilirdi ki, bu cür mütəxəssislərə hər yerdə ehtiyac var!

Atalar yaxşı deyib: "Adam var iş axtarır, iş var adam!".

Mahirin ortancıl qızı Ülkər də ali təhsillidir. Evlidir, iki oğul anasıdır. İqtisadçı olan Ülkər öz ixtisası üzrə işləyir. Bir dəfə işlədiyi şirkətin rəhbəri Mahirə deyir ki, kaş, bütün işçilərım Ülkər kimi məsuliyyətli olaydı. Həqiqətən də, nəvəm çox məsuliyyətlidir. İşə qəbul olunduqdan sonra, ixtisası ilə əlaqədar olmayan, lakin iş prosesi zamanı gərəkli olan müxtəlif bilikləri əldə etmək üçün 7 ay kurslara getdi və həmin kursları müvəffəqiyyətlə bitirdi.

Mahirin kiçik qızı Şirin hələ subaydır. Amerikanın Nyu-York şəhərində incəsənət və dizayn sənəti üzrə təhsil alır. O da bacaları kimi çox məsuliyyətli, öz ixtisasına çox həvəslə yanaşan bir qızıdır. Əminəm ki, Şirin gələcəkdə öz sahəsinin tanınmış mütəxəssisi olacaq.

Elçinin bir qızı, bir oğlu var. Qızı Fidan evlidir, bir qız, bir oğul anasıdır. Fidan da ali təhsillidir, iqtisadçıdır, ixtisası üzrə işləyir. Çox diqqətli, ətrafdakıları da düşünən insandır. İnstituta imtahan verərkən yüksək bal toplamasına baxmayaraq, ödənişli söhbəni seçib ki, mənim atamın imkanı var, qoy mənim tutacağım

yerdə imkansız bir tələbə oxusun.

Oğlu Murad subaydır, ayağa durmağa hazırlaşır. Dubayda ali məktəbdə təhsil alır. Hazırda IV kursda oxuyur.

Ümumiyyətlə, övladlarımdan da, nəvələrimdən də çox razıyam. Allah hər kəsə belə nəsil davamçıları bəxş etsin. Həmişə, hər yerdə başımı uca edirlər, mənə ıftixar gətirirlər. Allah bütün ailələri, o cümlədən, mənim ailəmi qorusun! Amin!

Ədəbiyyat Muzeyində fəaliyyətim

Mən 50 ilə yaxın Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində çalışmışam. Onu da qeyd edirəm ki, bu muzeylə məni bir-birimizə bağlayan bir qüvvə var. Bilmirəm neçə yaşım vardı, atam məni bu muzeyə gətirdi. Mən kiçik yaşlarımda muzeyə girəndə, uzun dəhlizdə – yəqin ki, ikinci mərtəbə olub – qrifonu gördüm. Həmin qrifonun yeri indi də yadımdadır – dəhlizdən həyəət çıxan qapı ilə üzbəüz.

Biz zallara daxil olduq, bilmirəm izahat verdilər, ya yox, yadımda deyil. Yadımda qalan odur ki, otaqlara maraqla baxırdım. Qapının haşiyəsində olan naxışlar məni özünə cəlb edirdi. Mən o naxışlara əl vuranda, bir qadının o zaman eşitdiyim səsi indi də qulağımdadır: “Oğlum, buna əl vurmazlar”.

Muzeydən çıxanda fikirləşirdim ki, görəsən, burada kimlər işləyir? Düşünürdüm ki, burada işləyənlər xoşbəxt insanlardır. Beləliklə, rəhmətlik

atam məni muzey işinə “xəstələndirdi”. Kim bilir, bəlkə o zaman içimdən keçən arzunu Allah eşidib ki, sonralar həmin arzular çin oldu – mənim də taleyim bu muzeyə bağlandı.

Bir əməkdaş kimi ilk dəfə Ədəbiyyat Muzeyinə 1950-ci il iyun ayının 1-də gəlmişəm. Elə həmin ayın 15-də izahatçı vəzifəsinə işə qəbul olmağım barədə əmrim verildi. Əmrim verildəndən 15 gün keçmişdi ki, rəhmətlik Əzizəgə Məmmədov məni muzeyə gələn qrupa təqdim etdi. Mən özümü çox itirmişdim. Əvvəllər tanıdığım müəllimlər və tələbələr qarşısında danışsam da, bu dəfə tanımadığım 15-20 nəfərin qarşısında mühazirə oxuyacaqdım.

Muzeyin birinci zalına girdim, yaxşı ki, burada böyük vitrin vardı. Dinləyicilər

məni görməsinlər deyə, başımı aşağı salıb söhbətə başladım. Özümü itirdiyimdən əlimdəki çubuğu da tərsinə tutmuşdum.

O zaman Nizami Muzeyi binanın yalnız ikinci mərtəbəsində yerləşirdi.

Altı otaqdan ibarət olan muzeyin bir otağı Nizaminin yaradıcılığı, qalan beş otaq isə onun ayrı-ayrı poemaları ilə bağlı eksponatlarla tərtib edilmişdi.

İzahatçı işləyəndə birinci mərtəbədə, giriş kassası ilə üzbəüz, elmi işçi olanda ikinci mərtəbədə (saat olan otaqda), şəbə müdiri vəzifəsində isə üçüncü mərtəbədəki otaqda əyləşirdim.

Haşiyə. Mən uzun müddət məşhur “kəfkarli saat” yerləşən otaqda işləmişəm. O kəfkarli saat üç küçəyə açılırdı: indiki İstiqlaliyyət, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə və Əziz Əliyev küçələrinə. Yadımdadır, o

zaman Bakıda iki məşhur yer var idi ki, izahatsız tanınır. Biri “Beşmərtəbə”, biri də Nizami Muzeyinin binasında ki həmin saat. Bu saatın altı o zaman gənclərin görüşü yeri idi.

O da yadımdadır ki, “Beşmərtəbə”dən sonra Bakıda Mərkəzi Hesablama İdarəsi ilə üzbəüz on altı mərtəbəli bir

bina tikilsə də, həmin bina heç nə ilə yadda qalmadı.

Nizami Muzeyinin binasına, oradakı saatın tarixinə gəlincə, bu özü-özlüyündə ayrıca bir dastandır. “Borel” şirkətinin istehsalı olan bu saat 1859-cu ildə düzəldilmişdir. Deyilənə görə, 1918-ci il mart qırğınında bir yəhudi saatsaz şəhərdə olan qarışıqlığa baxmayaraq, hər gün səhər tezdən o saati qurur və sazlayırmış. Mən həmin ustanı görmüşdüm. Muzeyin həyatında, kiçik bir otaqda yaşayırdı. Usta dünyasını dəyişəndən sonra bu saatla Bakı Sovetinin işçiləri məşğul olurdular.

İli yadımdan çıxıb, Sənan Əlizadə (Allah ona rəhmət eləsin) Bakı Sovetinin sadri olan müddətdə muzeyin binasının xaricini Bakı Soveti, daxilini isə Akademiya təmir etdirərdi.

Çox təəssüf ki, rus təlim-tərbiyəsi almış o zaman ki muzey rəhbəri “kəfkarli saat” olan otaqda işləyirdi və otağına girməsinlər deyə, heç bir akt tərtib etmədən həmin saatın binadan çıxarılmasına nail oldu. Beləliklə, əsari-ətiqə olan bu saatın taleyi beləcə həll olundu.

İllər sonra o "saat"ı xatırlayıb düşündüm ki, əgər həmin saat tapılırsa və yaxud da, onun yerinə, heç olmasa, elektron saat qoyularsa, onun əvvəlki ünvanındakı həyatı davam edər. Hətta bununla bağlı Meriyaya məktubla müraciət etdim, lakin təəssüf ki, cavab gəlmədi.

Şöbə müdiri işləyəndə yeddi qadına – elmi işçi və izahatçılardan ibarət kollektivə rəhbərlik edirdim. Sonralar kişilər də işə qəbul edildi. Şöbənin vəzifəsi zallarda izahat işi aparmaq, müəssisə və təşkilatlarda mühazirələr oxumaq idi. Bakının məktəb və müəssisələrində qadınlar,

Bakıdan kənar da işə özüm sərgilərlə çıxış edir, mühazirələr oxuyurdum.

Muzeyə işləməyə gələn ali təhsil almış gənclərin əksəriyyəti mənim çalışdığım mədəni-kütləvi şöbədən keçmişdilər. İstedadlı elmi işçilərdən, bir zamanlar Avropada tibb təhsili almış Hacıbaba və Mirzə Muxtar Əliyevlər ailəsindən olan Arif Əliyev muzeyin mədəni-kütləvi şöbəsində izahatçı işləyirdi. O, əvvəl haqqlarında söhbət açdığım

həmin Əliyevlərdən idi ki, xəstənin dərman almağa imkanı olmayanda pulunu öz ciblərindən vermişlər.

Günlərin bir günü muzeyə çoxsaylı tamaşaçı qrupları gəlmişdi. İzahatçı çatışmırdı, tərs kimi Arif də işdə yox idi. Sabahı günü işə gələndə onu əməlli-başlı danladım. Bir söz deməyib susdu. Bir-iki saat keçəndən sonra, boynumu qucaqlayıb dedi ki, Cümşüd müəllim, mən dünəndən işdən azad olunmuşam, daha muzeydə işləmirəm, məni kinostudiyaya göndəriblər. Bu insanın kübarlığı, mədəniyyəti məni heyrətə saldı.

O dövrlərdə respublikanın rayonlarında əyani vəsaitlərlə təbliğat-təşviqat işləri aparılması haqqında Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin qərarı var idi. Bu mövzuda maraqlı hadisələrdən bəzilərini indi də xatırlayıram. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, xalq yazıçısı Anar o zaman Moskvada təhsilini başa vurub qayıtmışdı. Ədəbiyyat Muzeyində, bizim şöbədə çalışırdı.

Yuxarıda qeyd etdiyim tədbirlərdən birində bir neçə səyyar sərgi götürüb, Anarla birgə Ağdamaya ezamiyyətə getdik.

Rayona çatanda ilk olaraq raykomun birinci katibini ziyarət etməliydik. Bizi görcək, guya bizi çoxdan gözləyirmiş kimi sevinirdi (axı biz Mərkəzi Komitə xətti ilə gəlmişdik!). Xoş-beşdən sonra bir nəfəri çağırub göstəriş verdi ki, filan kolxozun pambıq tarlasında mühazirə təşkil edilsin.

Pambıq tarlasına çatdıq, kolxozçuları böyük bir ağacın kölgəsinə yığdılar. Adam o qədər çox idi ki, ağacın kölgəsi onlara çatmırdı. Həm yayın isti günəşi, həm də eşitdikləri mühazirə, demək olar ki, onları cana gətirmişdi.

Nahar fasiləsinin vaxtı əllərindən alınan insanlar sanki ürəklərində belə deyirdilər: "Əşi, mənim nəyimə lazımdır Lermontov nə vaxt anadan olub, nə kimi əsərləri var, qoyun bir

tikə çörəyimizi zəhrimar edək də!".

Kolxozçuların bu vəziyyətini görüb, Rayon Partiya Komitəsinin katibinə dedim ki, gəlin bu yol vərəqlərinə möhür vurun, biz çıxıb gedək.

Sən demə, bu təklif onun lap ürəyindən imiş. Odur ki, katibəni çağırdı, sayına əhəmiyyət vermədən yol vərəqlərimizi imzalayıb möhürlədi.

O dövrlərdə tez-tez görkəmli şair və yazıçıların yubileyləri qeyd olunardı. Belə tədbirlərin birində həmkarım Liliya xanım Qaziyeva ilə Ağdaşa ezamiyyətə göndərildik. Ora çatan kimi mən Liliya xanımı mehmanxanaya qoyub, raykomu ziyarət etməyə getdim.

Qayıdandan sonra gördüm ki, Liliya xanımı qızdırma aparır. Üç gün-üç gecə (lap nağıllardakı kimi!) orada yatdı. Mühazirə işini təkbaşına həll etməli oldum. Hər ikimizin yol vərəqlərini təsdiq etdirib, Bakıya qayıtdıq.

İşçilərimiz arasında çox mehriban, səmimi münasibət vardı. Bir qayda olaraq, iş yerində xeyir-şər məsələsində işçilər mütləq xəbər tuturdular. Xüsusilə, cavan qızların nişanlanması, toyu haqqında söhbətlər tez-tez olurdu. Mən bu xəbəri eşidəndə bilirdim ki, qızlara cehiz lazımdır. Ona görə də öncədən Mərkəzi Univermağın direktoru işləyən xalam oğluna deyirdim ki, bir servis, ya altı ədəd Venger stulu, yaxud cehizlik üçün çətin tapılan bir əşya olanda xəbər versin ki, mən onu ala bilim. O dövrdə həmişə yuxarıda sadaladığım əşyalar, mallar çətin tapılırdı. Bu mənada uşaqlara deyirdim ki, belə işlər olanda 2-3 ay əvvəldən mənə xəbər versinlər ki, imkanım daxilində onlara hədiyyə edə bilim.

Haşiyə. *Sovetlərin son illəri idi, yamanca ərzaq qıtlığı vardı. Çətinliklə də olsa, işçilər üçün soğan, kartof, yağ tapmağa çalışırdım. Bir hadisə məni yaman təəccübləndirdi. Akademiyanın binasına yağ al-*

mağa getmişdik. Elə oldu ki, 1000 manatımız (indiki pulla 500 manat) çatmadı. Geri qayıdırdıq ki, yağ satan bizi çağırırdı: "Gəlin, aparın". "Pulumuz çatmır", - dedik. "Eyibi yoxdur, gətirərsiniz, sənə inanıram", - deyər cavab verdi.

Mən işləyən vaxtlarda bizim binada üç muzey yerləşirdi – ikinci mərtəbədə Nizami Muzeyi (direktoru İsmayıl Axundov), üçüncü mərtəbədə İncəsənət Muzeyi (direktoru Kazım Kazımzadə) və Cəfər Cabbarlı adına Teatr Muzeyi (direktoru Sona xanım Cabbarlı).

Haşiyə. *Cəfər Cabbarlı adına Teatr Muzeyinin adı çəkilməşən, həmin muzeyin direktoru Sona xanımın həyat yoldaşı Cəfər Cabbarlı ilə olan xatirələrini nəql etməsəmi, ruhu məndən inciyər. Bu gözəl insanla çoxlu söhbətlərimiz olardı. Bir söhbətimizdə Sona xanım dedi:*

"Bir dəfə yay vaxtı idi, bağda istirahət edirdik. Cəfərim çağırdı:

- Ay Sonası, çay gətir!

Birdən yadıma düşdü ki, qənd qıtdı. Dedi:

*Ay Sonası, çay gətir mənimçün,
Qələndərəm, pay gətir mənimçün.
Bağ yeridir, qəndi çox işlətmərəm,
İstəyirsən, say gətir mənimçün.*

Bir dəfə də Cəfərim mənə zəng vurdu ki, saat 3-də məşhur "kəfirkirli saat"ın altına gəl. Mən bir növ səksəndim. Camaat mənə nə deyər, kiminlə görüşə gəlmişəm? Dedim: "Yox, utanıram". Cəfərim acıqlandı ki, deyirəm gəl, deməli, gəl!

Yanıma qonşu arvadlar gələndə, Cəfərim başqa otağa keçərdi. Məndən isə xahiş edərdi ki: "Sən onları danışdır". Özü isə kənardan bizim söhbətimizə qulaq asar, müxtəlif mövzular düşünərdi.

Sadaladığım muzeylərdən başqa Nizami Muzeyinin binasında Elmlər Akademiyasının eyni zamanda iki institutu: üçüncü mərtəbədə Memarlıq və İncəsənət İnstitutu (direktoru akademik Mikayıl Hüseynov), dördüncü mərtəbədə Ədəbiyyat və Dil İnstitutu (o vaxtlar bu iki institut bir yerdə idi, direktoru da Mirzəağa Quluzadə) fəaliyyət göstərirdi.

Muzeydə işlədiyim illərdə qazandıqlarımdan biri də görkəmli rəssamlarla ünsiyyətim idi. Qəzənfər Xalıqov, İsmayıl Axundov, Səttar Bəhlulzadə, Kazım Kazımzadə, Böyükağa Mirzəzadə, Mikayıl Abdullayev, Nəcəfzadə İsmayilov, Maral Rəhmanzadə, Mürsəl Nəcəfov kimi şəxsiyyətlərin adları çəkiləndə, sanki doğmalarımın adlarını eşidirəm.

Hazırda canlı klassik kimi qəbul edilən dünya şöhrətli heykəltəraş, xalq rəssamı Ömər Eldarovla həm qonşu olmuşuq, həm də əsgərlik xidmətini bərabər keçmişik.

Muzeyin "Azərbaycan ədəbiyyatı" ekspozisiyası qurulan

dövrədə sadaladığım bu şəxsiyyətlərlə daha sıx və mehriban münasibətlərim yaranı.

Bəkir Nəbiyev akademik-katib olarkən tanımadığımız bir adamla muzeyə gəldi. Bizi akt zalına topladılar, Bəkir müəllim onunla gələn şəxsi təqdim etdi: İsrafil İsrailov, muzeyə direktor təyin etmək istəyirik.

Bizə təqdim etdikdən sonra, zala müraciət edib, fikrimizi soruşdu. Heç kəsdən səs çıxmadı. Mən yerimdən qalxıb dedim:

- Ay camaat, bunun adı, familiyası müqəddəs adlardandır. Gəlin onu qəbul edək, xoşumuza gəlməsə, başmaqlarını qoyariq kandara!

Bələliklə, İsrafil İsrailov muzeyin direktoru oldu. Onun direktor təyin olunmasından bir ay yarım sonra şəhərdə çox qarışıqlıq yaranı. Təxminən 1992-1993-cü illər idi.

Mən o illərdə, adətən, işə istədiyim vaxt gəlirdim, istədiyim vaxt gedirdim. Bir gün işə gəlməmişdim. İsrafil müəllim məni soruşub. Mən isə nə müxalifət, nə də iqtidara aid olmayan bir şəxs idim, sadəcə olaraq, öz şəxsi işlərimlə bağlı Muzeyə gəlməmişdim. Səhərişi gün işə gəldim, otaqda əyləşdiyim qızlar mənə dedilər ki, dünən İsrafil müəllim səni soruşurdu. Mən də dəsti¹ yanına qalxdım, salam verib içəri girdim. Dedi: "Əyləşin". Əyləşdikdən sonra sual verdi ki, dünən haradaydınız? Dedim ki, işim vardı. O da mənə qayıtdı ki, izahat yazın. Mən də direktorlardan belə münasibət görmədiyim üçün dedim:

- İzahat yox, ərizə yazaram.

Ərizəni yazdım, o da imzalayıb məni işdən azad etdi.

¹ Dəsti – həmin daqiqə, aliüstü

Bu xəbər muzey işçilərinə çatanda çox narahat oldular ki, Cümşüd müəllim bizim sağ əlimiz idi, bir çox problemlərimizi həll edərdi. Amma artıq gec idi. Lakin mən heç İsrafil İsrafilovda təqsir görmürdüm, axı o, təzə gəlmişdi, özünü göstərməliydi axı...

Mənə deyən gərək, bilmirsən ki, “xoşumuza gəlməsə, başmaqlarını qoyarıq kandara” deyəndə, sənin öz başmaqlarını kandara qoyarlar?!

Amma onu da qeyd edim ki, bir müddət sonra mən 75 yaşa çatanda muzey işçiləri hamısı bir nəfər kimi mənim yubileyimin keçirilməsini İsrafil İsrafilovdan xahiş edərkən o, insafən, muzeyin akt zalında geniş və təmtəraqlı bir tədbir təşkil etdi. Neçə il sonra, mənim 80 illik yubileyimdə də öz ailəsi ilə iştirak etdi.

Həyatda belə məqamlar olur, lakin mən kinli insan deyiləm və hər bir hadisədə bir hikmət, bir xeyir görürəm. Bu məsələ ilə bağlı bir hadisəni də qeyd etmək istəyirəm.

Bir dəfə görkəmli ictimai-siyasi xadim və ədib Nəriman Nərimanov haqqında bir məqalə yazmışdım. Məqalədə Nərimanovun Həştərxana sürgün ilini səhv salmışdım. Qocaman jurnalist Qulam Məmmədli bu məqaləyə dair geniş bir tənqidi yazı vermişdi.

İş belə oldu ki, o, bir gün muzeyə gəldi. Mən onu mehribanlıqla qarşılayıb əlini sıxdım və dedim:

- Qulam müəllim, mən sizə çox minnətdaram.

O, təəccüblə mənə baxıb dedi:

- Niyə?

Dedim:

- Məni heç kəs tanımırdı, siz məni tanıtdınız!

Muzeydə işlədiyim zaman buraya saysız-hesabsız tamaşaçılar gəlmiş və fotosəkillər çəkirmişlər. Bir şəkil isə bu günə qədər mənim arxivimdə ən qiymətli yadigarlardan biridir. Aşağıda

təqdim edəcəyim şəklin maraqlı bir tarixçəsi var:

1954-cü ildə Sovet İttifaqında təqib buzları əriyir, cəmiyyətdə uzun illər hökm sürən xof çəkilib gedirdi. Atam bir neçə ağsaqqal ilə sevinə-sevinə səhərə, kənd məscidinin açılışına icazə almaq üçün Ruhani İdarəsinə gəliblirmiş. Həmin idarə keçmiş Fioletov küçəsində, Radio Komitəsi ilə üzbəüz binada yerləşirdi.

Onlar idarə rəisinin yanına gedib, məsələni ona bildirəndə, rədd cavabı alırlar. Evə kor-peşman qayıtmamaq üçün atam təklif edir ki, heç olmazsa, gedək Şeyx Nizamini ziyarət edək, oğlum orada işləyir.

Atam və onunla gələn kənd sakinləri Nizami Muzeyinə gəlib, o zamanın ekspozisiyalarına tamaşa etməyə başladılar. Çöhrələrində dahi şairə ehtiram və gözlərindən məmnunluq hissi süzülən həmin insanların burada çəkirdikləri fotosəkin ömrü, onların ömründən çox oldu.

Əziz oxucum, mənim üçün çox dəyərli olan bu şəkli diqqətinizə çatdırmaq istərdim. Şəkildə sol tərəfdə: mən, Kərbəlayı Balaəhməd Babayev, Məşədi Bəyəli Muradov, Binəli ağsaqqal və Molla Bahar Abdullayevdir.

Ümid edirəm ki, Haqq dünyasına qovuşmuş bu insanları xatırlamaqla, onların ruhlarını şad edə bildim.

Muğam – xalqımızın milli-mənəvi sərvəti

1987-ci ildə “Bakı” qəzetində “Klassik irsə soyuq münasibət” adlı məqaləm dərc olunmuşdu.

Məqalədə, əsasən, muğamlarımızın təsadüfi hallarda səsləndirilməsindən bəhs olunurdu. Yazmışdım ki, filarmoniyada muğam oxunan zaman küçə tərəfdən yağınsöndürənlər maşının nərdivanlarını binaya söykəyib hazır vəziyyətdə durmuşdular ki, guya orada yağın olacaq. Guya “yandım”, “öldüm” sözlərini eşidiblər. Hətta bu barədə “Kirpi” jurnalında karikatura da verilmişdi. Bu məqalə mənim ünvanıma çoxlu narazılıqlar, hətta təhqirlər gətirdi, hücumlar, zənglər oldu (cavan, müasir, modabaz müğənnilər tərəfindən).

Təsadüfən görkəmli aktyor, mərhum Həsən Əbluca rast gəldim. Ondan məqalə haqqında rəyini soruşdum. Dedi:

- Ay Cümşud müəllim, “abbasını¹ bəyənməyə beş şahı² çıxarar”!

¹ Abbası – 20 qəpik

² Şahı: bir şahı – 5 qəpik; 5 şahı – 25 qəpik

Doğrusu, bu söz məni tutdu. Atalarımız yaxşı deyib: “Sözün kəsəri qılıncdan iti olar”. Fikirləşdim ki, kişi düz deyir və xalq sərvətimizə olan soyuq münasibətə qarşı bir mübarizə yoluna qədəm qoymağı qərara aldım.

Yaxınlarım çox gözəl bilirlər, kimsə məndən soruşsa ki, dünyada ən çox sevdiyim nədir, dərhal cavab verərəm: “Klassik musiqimiz olan muğamlarımız”. Təsəvvür edin, radio və televiziya ekranlarında əgər muğam dəsgahı səslənsə, evdəkilər mənə şərait (sakitlik) yaradırlar ki, qulaq asım.

Xüsusilə, əməkdar incəsənət xadimi, görkəmli musiqişünas, professor Ramiz Zöhrabov mavi ekranda muğamların təsnifatını verəndə necə huş-guşla diqqət kəsilirəm!..

Beləliklə, can-başla aşıqı olduğum xalq sərvətinin müdafiə və təbliğinə başladım.

Akademiyanın Fizika İnstitutunda işləyən, Həmkarlar İttifaqının üzvü, kişi qeyrətli, vətənpərvər, əsl ziyalı, eləcə də muğamlarımızın vurğunu olan fizika-riyaziyyat elmləri namizədi Ruqiyyə xanım Rəhimova ilə sözləşdik ki, ayda bir dəfə Akademiyanın əsas binasının akt zalında “Muğam axşamları” keçirək. Beləliklə, 1986-cı ildən 1989-cu ilədək ayda bir dəfə “Muğam axşamı”nın keçirilməsinə nail oldum.

Neçə gün əvvəldən afişalar hazırlıdım. Afişalarda Bəxtiyar Vahabzadənin “Muğam” poeməsindən dəsgahlara aid bir neçə misra, xanəndənin, müşayiət edən tarzənin və kaman çalanın adlarını yazıb, səsləndiriləcək muğama aid bir-iki misra şeir də verdik ki, daha da cəlbedici olsun. İri hərflərlə də “Giriş azaddır” yazdıq. Beləliklə, bu afişaları Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının mətbəəsində çap etdirib Akademiyamızın institutlarına göndərirdik. Afişalardan bəzilərini bir nümunə kimi verirəm:

5 noyabr 1986-cı il

*Bir aqilin hikmətli nəsihətləridir "Rast",
Tarixi danışan köhnə rəvayətdir "Rast".*

Oxuyur – *Ağaxan Abdullayev*

Müşayiət edirlər – tardə Möhlət Müslümov,
kamanda Fəxrəddin Dadaşov.

5 dekabr 1986-cı il

*Bir arifin hikmət dolu söz-söhbəti, eşqi,
Heyrətdən aqıl mülkünə bir pəncərədir "Şur".*

Oxuyur – *Səxavət Məmmədov*

Müşayiət edirlər – tardə Möhlət Müslümov,
kamanda Fəxrəddin Dadaşov.

4 fevral 1987-ci il

*Ey "Zabul segah"ım, "Orta segah"ım,
Mənim öz amanım, mənim öz ahım.*

Oxuyur – *Ağaxan Abdullayev*

Müşayiət edirlər – tardə Möhlət Müslümov,
kamanda Fəxrəddin Dadaşov.

23 mart 1987-ci il

*Qəlbi vulkan tək coşan üsyandır,
üsyən "Çahargah",
Açmış hər zənguləsində fikrə*

meydan "Çahargah"...

Oxuyur – *Canəli Əkbərov*

Müşayiət edirlər – tardə Möhlət Müslümov,
kamanda Fəxrəddin Dadaşov.

Akademiyanın akt zalında keçən ilk konserti Canəli Əkbərov apardı. Azərbaycan SSR xalq artisti, respublika dövlət mükafatı laureatı, professor Süleyman Ələsgərov giriş sözü ilə çıxış etdi.

Sonralar Nizami Muzeyinin böyük zalında keçirilən konsertlər zamanı oturacaqlara muğam haqqında yazılmış ayrıca vərəqələr qoyurdum. Həmin vərəqələri Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun elmi işçiləri, iki musiqişünas, sənətsünaslıq namizədləri Arif Əliyev və Sənubər Bağirova hazırlayırdılar. Sənubər Bağirova həmçinin səhnədən kənardə əyləşib ifa oluna-caq muğamlar haqqında qısa məlumat verir, xanəndə oxuyarkən bir hissədən başqa hissəyə keçəndə isə həmin muğamın adını deyərdi.

"Muğam axşamları"nda Alim Qasimov, Qəndab Quliyeva, Ağaxan Abdullayev, Zahid Quliyev, Səxavət Məmmədov, Mələkxanım Əyyubova, Arif Babayev, Canəli Əkbərov, Sahibə Əhmədova, Mehman Səmədov, Elçin Cəlilov, saz ifaçısı Camal Rəhimov iştirak edirdilər. Hacıbaba Hüseynov muzeyin Füzuli zalında, heykəllə yanbayan əyləşib Füzuli qəzəllərindən muğam oxuyurdu. Bu xanəndələri tardə Möhlət Müslümov, kamanda Fəxrəddin Dadaşov müşayiət edirdilər. Bu sadaladığım adlar və dəsgahların ifası haqqında məlumat Nizami Muzeyinin arxivində saxlanılır.

Həmin dövrlərdə muğam dəbdən düşdüyündən televizi-

yadan çəkilişə gəlmirdilər. Təkcə Hacıbaba Hüseynovun ifasını çəkməyə telestudiyadan gəlmişdilər. Bunun da səbəbi, Hacıbaba müəllimin çıxışı olan gün Akademiyada partiya təşkilatının kati-bi Fatma xanımın da o məclisdə iştirakı idi. Təəssüf ki, Hacıbaba Hüseynovun oxuduğu lenti tapa bilmədim.

Lənətə gəlmiş nankor qonşularımızın – bədnam erməni təcavüzkarlarının başladığı müharibə ucubətindən “Muğam ax-samları” layihəsi axıra kimi baş tutmadı. Sağ olsun YUNESKO və İSEKO-nun xoşməramlı səfiri, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, ölkənin birinci xanımı Mehriban Əliyeva ki, muğam-larımıza və klassik irsimizə dayaq oldu. İstedadlı gəncləri üzə çıxarmaq məqsədilə Heydər Əliyev Fondunun, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə Azərbaycan Mədəniyyəti Dostları Fondunun layihəsi əsasında “Muğam televiziya müsabiqəsi – 2011” və “Muğam televiziya müsabiqəsi – 2013” keçirildi. Mən bir muğam həvəskarı kimi, keçirilən bütün gecələrə getdim. O günləri çox məmnuniyyətlə, qürur hissi ilə xatırlayıram. Çox yaxşı haldır ki, bu müsabiqəyə gəlmək imkanı olmayanlara da şərait yaradıldı. Buna görə müsabiqənin tamaşaçılara yüksək səviyyədə çatdırılmasını təmin edən AzTV-yə və şəxsən onun sədri Arif Alişanova minnətdarlığımı bildirirəm.

Müsabiqənin münisfləri adlı-sanlı musiqişünas Ramiz Zöhrabov, əməkdar incəsənət xadimi Nadir Axundov, xalq artistləri professor Əlibaba Məmmədov, Arif Babayev, Ağaxan Abdullayev, Səkinə İsmayılova, Mənsüm İbrahimov idilər.

Bəlkə də yeri deyil, ancaq yenə də qeyd etmək istərdim ki, Ramiz müəllim və Nadir müəllimdən başqa münisflər heyətinin digər üzvlərinin hamısı toy mərasimlərində püxtələşiblər.

Haşiyə. *Mən Əlibaba müəllimdən 5-6 yaş böyüyəm. Onun apardığı toyların çoxunda iştirak etmişəm. Əlibaba müəllimin yaddaş dəftəri həmişə dolu olardı. Bəzən toy sahibləri o həmin gün məşğuldur deyər, toyun tarixini dəyişərdilər. Əlibaba Məmmədov iki “universitet” bitirib – biri “Seyid Şuşinski universiteti”, digəri “Xalq universiteti”. Məlumdur ki, Bakıtrafı kəndlərin sakinləri muğama yaxından bələddirlər. Odur ki, Əlibaba müəllim bu toylara gedərkən çox məsuliyyət hiss edib, ona görə muğam dəsgahlarının sirlərini incəliklərinə kimi öyrənib.*

Çox nadir haldır ki, xanəndə təsnifləri oxuyan zaman dinləyici əlüstü müəllifin adını desin. Təsədiqi deyil ki, Əlibabanın 30-40 il bundan əvvəl söylədiyi təsniflər indi də tanınır, zövq və şöqlə dinlənilir. Deyilənə görə, Əlibaba Məmmədov 100-ə yaxın mahnı və təsnif bəstələyib. İndi bilmirəm, bəstələyib deyək, ya el arasında deyildiyi kimi, “quraşdırıb” deyək. Hər halda, nə edibsə, nəticəsi xalqın sevimli mahnılarının yaranması olub. Bunun da səbəbi, təsnifləri yazarkən muğamlarımızdan gen-bol istifadə etməsidir.

Müsabiqədə iştirak edən gənclərin musiqi duyumu, səsi və muğama necə bələd olmalarını qiymətləndirən, yuxarıda ad-larını sadaladığım bu yeddi nəfərlik münisflər heyətinin rəyi ümumən bir olurdu.

Əlibaba müəllim oxunmuş muğamların nöqsanlarından danışarkən ritmlərin düz tutulmamağından bəhs edirdi. Ritm

musiqidə daha tez qulağa çatır. İstər orkestrdə, istərsə də ansamblda. Təsadüfi deyil ki, nağaraçalan həmişə çalğıçılardan arxada, bəzən də hündürdə oturur. Bir çox xanəndələr özləri etiraf edirlər ki, vaxtilə nağara çalıblar.

Haşiyyə. *Ümumiyyətlə, ritm hayatın bütün sahələrində vacib şərtlərdən biridir. Məsələn, həkim xəstəyə baxarkən əvvəlcə onun nəbzini yoxlayır, sonra başlayır müayinəyə. Və yaxud ailənin yaşayış tərzini ritmikdirsə, eyni tərzdə davam edirsə, bu da yaxşı hal sayılır. Bunu dövlətin inkişafında da görmək olar. Yəni dövlətin inkişaf sürəti ritmikdirsə, eyni sürətlə davam edirsə, deməli, dövlət güdrətlənmə yolunda addımlayır.*

Müsabiqə günlərinin birində İrandan gəlmiş bir qonaq söhbət əsnasında mənə dedi:

- Ağa! Bilirsiniz, bir neçə aydır ki, həftənin II və IV günləri axşamlar Təbrizin küçələri tam sakitlikdir, hərdənbir maşın səsi eşidilir. Çünki hamı tələsir evə, televizora baxmağa – muğam dinləməyə. Gördüyünüz bu işlər olduqca təqdirəlayiqdir!

Belə xoş sözləri müsabiqə boyu aparıcılar da yeri gəldikcə oxuyurdular. Çünki Azərbaycan xalqının bu milli-mənəvi sərvətinin yenidən ekranlara gəlməsi, ikinci inkişaf mərhələsinə qədəm qoyması millətini, onun tarixini, mədəniyyətini sevən hər bir vətəndaş üçün fərəhli bir hadisədir.

Belə bir müsabiqənin keçirilməsinin məni nə qədər sevindiriyini, bəlkə də, təsəvvür belə edə bilməzsiniz!

Bir zamanlar musiqişünas Kərim Kərimov televiziya ek-

ranlarında orkestr və orkestrdə olan musiqi alətləri barədə ətraflı məlumat verirdi. Sonralar Əfrasiyab Bədəlbəyli muğam haqqında, hətta bəzən onun ayrı-ayrı guşələri barədə danışırdı. Əfrasiyab Bədəlbəyлідən sonra Firidun Şuşinski, Ramiz Zöhrabov muğamlarımızdan söz açardı. Həmçinin, Azərbaycan Dövlət İncəsənət İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin) müəllimi, danışıq səsi adi insanlardan fərqli olan Kamal müəllim rəqslərimizdən bəhs edərdi. Lakin bu səpkili verilişlər uzun müddət dəbdən düşərək mavi ekranlardan, demək olar ki, tamamilə yoxa çıxdı. Muğam sənətinin unudulması məni çox təsirləndirir, qəm-qüssəyə bürüyürdü. Öz-özlüyümdə xəyal edərdim ki, kaş gələcəkdə televiziya rəhbərliyi həftədə bir və ya iki gün izahlı muğam konserti təşkil edəydi. Yəni hər ifa olunan muğamdan sonra tar səsinin fonunda musiqişünas alim həmin muğamı izah edəydi. Bundan başqa, rəqslərimiz, xalq mahnuları, aşıq musiqisi, beləcə hər bir musiqi janrı bu səpkidə təbliğ olunaydı. Demək, mənim 20-30 il öncəki arzularım yavaş-yavaş müstəcab olur. Sağ olsun zəhmət çəkib, zəhmətindən zövq alan şəxslər!

Vaxt var idi ki, dinimizə də qadağa qoymuşdular. Amma atalar çox gözəl deyiblər: "Haqq nazilər, üzülməz!".

İranda keçən unudulmaz günlər

1970-1972-ci illərdə İranda ezamiyyətdə olmuşam. Demək olar ki, İranın şimalından cənubuna qədər bir çox şəhər və kəndlərində işləmiş, oraları yaxşıca gəzib-dolaşmışam. Çoxlu hadisələrin və şirin söhbətlərin şahidi olmuşam.

Elə şəhərlər var idi ki, həyat yoldaşım başına çadra örtməli olurdu. Məsələn, İranın şimalında yerləşən Xoy şəhərində küçədə bir nəfər də olsun qadın başıaçıq gəzmirdi.

İlk günlər şəhərə çıxanda arxamızca gəlir, bizə əcaib bir varlıq kimi baxırdılar. Bir dükana girib bunun səbəbini soruşduq. Bəzzaz dedi ki, xanımın başıaçıq gəzir, ona görə. Elə oradaca bir çadralıq parça aldığımız qonşuya verdik, tikdi.

Xoy şəhərində olarkən bir çox insanlarla ünsiyyət saxlamışam. Bu şəhər, deyilənə görə, Naxçıvandan 120 km aralıdadır. Dükən-bazarı gəzərkən Bakıdan gəldiyimi biləndə Mirzə Əli adlı bir bəzzaz məndən xahiş etdi ki, Azərbaycan Televiziya Verilişləri Komitəsinə yazım ki, Məcid Şamxalovun "Qaynana" filmi tez-tez versinlər.

O dövrlərdə texnika belə inkişaf etməmişdi. 120 km-dən uzaqda televiziya verilişi böyük tapıntı idi. Soruşdum ki, bu filmə niyə belə ehtiyac duyursan? Dedi ki, bizdə əksər qaynana-lar belədir!

Haşiyə. *Şairlər, yazıçılar cildlərlə əsərlər yazırlar ki, yadda qalsınlar. Lakin elə insan da var ki, bir əsərlə 10 illər, inanıram ki, 100 illər yaşayacaq. Belə insanlardan biri Məcid Şamxalovdur – "Qaynana" əsərinin ilk müəllifi.*

Məcid Şamxalov (1907-1984) Azərbaycan Dram Teatrında adi artist idi. Sözüün açığı, yadımdan çıxıb hansı rollarda çıxış edib. "Qaynana" filminin süjeti Məcidindir.

Sizi inandırım ki, tamaşaçıların 90 faizi əsərin əsas mövzusunun müəllifinin kim olduğunu bilmir. Sonralar bu əsəri genişləndirib ekranlaşdırmışlar. Mən onu şəxsən tanıyırdım. Tanışların toy məclislərini aparırdı. Yəhudi dilini yaxşı bilirdi, onların ləhcəsilə maraqlı lətifələr danışdı. Allah ona rəhmət eləsin!

Urmiyada da olmuşam, o vaxt şəhər "Rizaiyyə" adlanır. Oradakı muzeydə qədim dövrlərə aid tarixi camı (orijinalı-

nı!) gördüm. Bu həmin cam idi ki, Nizami Muzeyində həmin camın fotosurəti nümayiş etdirilir.

Urmiya gölündə çimmişəm də, suyu elə şordur ki, heç bir canlı orada yaşamır. Sudan çıxanda bədənin ağappaq duz olur. Mütləq şirin suda yaxalanmalısan. Deyilənə görə, yaponlar oradan ildə bir sistem – 50-60 ton su aparırlar. Sırrını demirlər!

Ən maraqlısı Xorasan vilayəti idi. Bu vilayətin Səbzivar şəhərində işləyirdim. Bir iranlıdan soruşdum ki, Məşhədə getmək mümkündürmü? Dedi: "Mümkündür". Həkimə getmək bəhanəsilə başçımızdan icazə alıb, Məşhədə – İmam Rza türbəsini ziyarətə getdim. Orada Nadir şah Əfşarın qəbrini də ziyarət etdim, şahın at üzərində əzəmətli heykəli fonunda şəkil də çəkirdim.

Məşhəd ziyarətindən geri dönəndə Tusa gəlib dahi İran şairi Əbülqasım Firdovsinin məzarını ziyarət etdim. Çox əzəmətli

bir məkan idi – məqbərə qarşısında iri hovuz, fəvvarələr, məqbərə üzərində şairin 30 ildən artıq vaxt sərf edib yazdığı “Şahnamə”dən beytlər həkk olunmuşdu.

Tusdan sonrakı dayanacağımızı Nişapur oldu. Nişapurda Ömər Xəyyamın məzarını ziyarət etdim. Xəyyama yaxşı bir məqbərə düzəlmiş, ona şairin şeirlərindən parçalar, astronom və riyaziyyatçı olduğu üçün isə səma cisimlərinin və həndəsi fiqurların şəkillərini həkk etmişdilər.

Ömər Xəyyamın məzarından bir qədər aralıda olan böyük şair Şeyx Fəridəddin Əttarın da məzarını ziyarət etdim. Fəridəddin Əttar çox dahi bir sufi şairi olub, hətta Mövlana Cəlaləddin Rumi onun haqqında belə yazır ki:

*Həft şəhr-e eşğ ra Əttar gəşt,
Ma hənuz əndər xəmə-e yek kuçeim¹*

Ümumiyyətlə, Şeyx Əttarın orta əsrlər Şərq ədəbiyyatında məqamı çox yüksəkdir. Şeyx Əttar məşhur “Məntiqüt-teyr” məsnəvisinin müəllifidir. Dini-fəlsəfi bir əsər olan “Məntiqüt-teyr” əsəri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunub, amma əfsus ki, hələ də doğma dilimizə – Azərbaycan dilinə tərcüməsi yoxdur. Lakin mən əminəm ki, xalqımızın istedadlı tərcüməçiləri bu əsəri ana dilimizə çevirərək oxucularımızı belə bir dərindən mənəli əsərdən binəsis qoymayacaqlar.

¹ Əttar yeddi eşq şəhərini gəzib-dolaşır,
Biz isə hələ bir küçənin döngəsindəyik.

Haşiyə. Bu əsəri oxuyanda rəhmətlik Cəfər Xəndan müəllimin tövsiyələri, səsi, qaməti gözüüm önünə gəldi. O deyirdi ki, kitab oxumaqla insan alim olmaz. Kitab oxumaqla adam alim olsaydı, bir çox sürücülər alim olardı. Əsəri oxuyarkən mətləbi, fikri gərək dərk edəsən, onu yaşayasan. Kitabı aramla oxuyanda yazarın, şairin, alimin fikrini başa düşə bilərsən.

Şeyx Əttarın məqbərəsi önündə şair haqqında bir rəvayət danışdılar. Bu rəvayəti hələ 1947-ci ildə görkəmli şərqşünas Məmmədəğa Sultanov İran ədəbiyyatından mühazirə oxuyanda Şeyx Əttarın faciəli ölümündən bəhs edərək danışmışdı:

Rəvayətə görə, monqol-tatarlar Nişapuru işğal edəndə 114 yaşlı Şeyx Əttarı əsir götürürlər. Bir nəfər Əttarı əsir götürənə deyir: “Bu qocanı mənə 1000 qızıla sat”. Şair sahibinə deyir ki, mənə satma, mən daha artıq qızıla dəyəərəm. Bir qədər sonra yoxsul bir kəndli ulaq üstə iki kisə samanla gedirmiş. Əttar əsirbanə deyir: “Bu kişi mənə ala bilər”. Əsirbanə ulaq üstə gedənə deyir: “Bu kişini alarsan?”. Kəndli cavab verir: “Var-yoxum bu iki kisə samandır, hamısını verərəm”. Bu zaman şair: “İndi sat, çünki bundan artığına dəymərəm”, - deyir. Monqol əsəbiləşərək Əttarın boynunu vurur.

Bu dahi mütəəvvifin həyatı da, ölümü də bəşəriyyət üçün bir dərsdir, öyüddür. Şair öz zəngin ruhunun 1000 qızıldan daha

dəyərli, cisminin isə bir-iki kisə samandan belə dəyərsiz olduquna işarə etmişdir. Əsl həqiqət budur ki, bu fani dünyadakı hər bir şey məhvə, ölümə məhkumdur və insan da öz bəşəri missiyasını yerinə yetirib bu dünyaya "xudahafiz" deyir. Lakin onun mənəviyyatından, ruhundan doğan fikirləri, düşüncələri heç bir pulla ölçülməyəcək qiymətə sahib olmaqla yanaşı, əbədlilik əldə edə. Şeyx Əttar da məhz belə şəxsiyyətlərdən olub...

Şeyx Əttarın məqbərəsinin yaxınlığındakı başqa bir məzarı – məşhur rəssam Kəmalülmülkün məzarını da ziyarət etdim. Bu dahilərin məqbərəsi üstə "həmdsurə" oxudum və yola düşdük. Maşında ikimiz idik – sürücü və mən. Sürücü dedi:

- Ağa, bu yaxın kənddə mənim qohumlarım yaşayır, axşamdır, gedək gecələyək, səhər mənzilimizə çatırıq.

Həç vəchlə razı olmadım. Səbzivarda səhər işə gedəndə sürücü mənə:

- Nə yaxşı ki, orada gecə qalmamışıq, həmin kəndi sel aparıb,- dedi.

Mən o dəqiqə fikirləşdim ki, yəqin, Şeyx Əttar Nişapurinin ruhu məni ölümün pəncəsindən alıb.

Haşiyə. İndi düşünürəm ki, bu yaşımaya çatana 3 dəfə qəzavü-qədər məndən qaçıb. Biri yuxarıda zikr etdiyim hadisə. İkincisi – yenə İranda idim, Xoy şəhərində işləyərkən hər cümə günü ətraf kəndlərə, 40 km-dək uzaq olmayan yerlərə gəzməyə gedirdik. Növbəti cümə günü, nədənsə, həvəsim olmadı.

Şirkətin sahibi çox təkid etdi, razılaşmadım. Həmin gün axşamçağı parkda gəzərkən mənə yanaşdılar ki, ağa, xəbər tutdun? Sizin maşın Makudan qayıdanda avtomobil qəzaya düşüb, iki nəfər ölüb, üç nəfər ağır xəsarət alıb.

Üçüncü isə Bakıda baş verib. Yaşlı nəslin yadında olar, təxminən 50-55 il öncə keçmiş Nərimanov, indiki Cavid prospektində Memarlıq və İncəsənət İnstitutu ilə üzbəüz dördmərtəbəli binanın altında yerləşən "Ceyran" kafesində qaz partlayışı baş verdi və on iki institut tələbəsi həlak oldu, neçə nəfər də xəsarət aldı. O binanın altında kafe ilə yanaşı çörək dükanı da vardı. Mən işə saat 11-də gedirdim, ona görə də, ailəmdən kimini işə, kimini də instituta aparıb, qayıdanda oradan çörək alırdım. Nədənsə, həmin gün çörək almaq yadımdan çıxıbmuş. Evə, həyata gəlib maşından düşdüm, qonşum Əbdüləli rəngi qaçmış halda mənə dedi: "Ay Cümüşüd, gördün, kafe necə partladı?".

Yəzd şəhərində də olmuşam. Yəzd şəhəri İrannın cənubunda yerləşir və burada, əsasən, atəşpərəstlər – zərdüştilər yaşayırlar.

Şəkildə gördüyünüz bu qəbiristanlıqda orada işləyən birisi ilə belə bir söhbətim oldu: keçmiş adət-ənənələrə görə, meyiti torpaqda dəfn etmələrmiş. Torpaq müqəddəs olduğundan dağın uca bir yerində dairəvi tikilmiş bir yer düzəldirlər. (Mən həmin

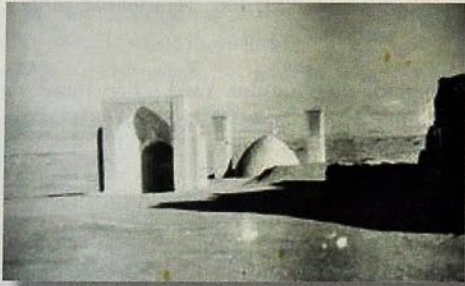

dairəvi yerdə olmuşam, çox təəssüf ki, şəkil çəkdirə bilmədim, qapısı bağlı olduğundan ətrafını seyr etmişəm). Meyiti həmin dairənin içərisinə, oturaq halda yerləşdirir, çənəsinin altına dirək qoyurlar ki, yıxılmasın. İllər keçir, qurd-quş meyitin ətini tam yeyib-təmizləyəndən, sümüklər yağışın-qarın təsiri ilə təmiz – pak olandan sonra həmin sümükləri basdırırmışlar. Rəvayətə görə, meyt dağ üstündə dairəvi yerə qoyulandan bir müddət keçdikdən sonra gəlib baxırmışlar ki, quş hansı gözünü çıxarıb. Əgər qurd-quş əvvəlcə meyitin sağ gözünü çıxarıbsa, demək, o, behiştə düşüb, əgər sol gözü birinci çıxarılsa, demək, cəhənnəmə gedib. Bu, əlbəttə ki, bir rəvayətdir, lakin adi camaatın o cür məsələlərə olan münasibətini əks etdirir.

Hal-hazırda isə zərdüştilər dövlətin təyin etdiyi qanunlara əsasən öz ölümlərini adi qəbiristanlıqda dəfn edirlər.

Adət-ənənələri saxlamaq üçün torpağın paklığına əməl edib qəbrin içinə dəmir list (vərəqə) yerləşdirəndən sonra meyiti oraya qoyurlar.

Hər kəndin öz ehsan evi var. Orada kənd camaatından yası düşənlər öz məclislərini keçirir, ehsanlarını verirdilər. Şəkildə gördüyünüz günbəzli məkan belə ehsan evlərindəndir.

Əfqanıstan xatirələri

Birinci səfərim

Əfqanıstanda iki dəfə ezamiyyətdə olmuşam – 1965-1968 və 1978-1980-cı illərdə.

1965-ci ildə Moskvadan Akademiyamıza məktub gəldi ki, onlara fars dilini bilən tərcüməçi kadrlar lazımdır. Siyahıya məni də saldılar və həmin ilin yayında Əfqanıstana ezam etdilər. Orada üç il sərəsər işlədim.

O vaxt Elçinin hələ heç 5 yaşı tamam olmamışdı. Məzari-Şərifdə işləyirdim, ilk günlər bizim üçün çox çətin oldu. İki həftə sonra məni ailəmlə birlikdə Şibirqan deyilən şəhərə göndərdilər. Torpaq yollarla gedirdik, yolda bizə dəvə karvanı rast gəldi – kəcavədə gəlin aparırdılar. Bu zaman Sədi Şirazinin:

*Ey sareban, ahəste ran, k-aram-e canəm mirəvəd,
Van del ke ba xod daştəm, ba delsetanəm mirəvəd¹.*

beyti ilə başlanan qəzəli yadıma düşdü!

¹ *Ey sariban, ahəste get, arami-canımdır gedən,
Yar könülmü çəkmiş manim, ruhi-rəvanımdır gedən...
(Tərcümə M. Seyidzadəninindir)*

Qaldığımız binaya "Ağ ev" adı vermişdilər, çünki burada rais, müavin, baş mühəndislər yaşayırdı. Əfqanlar bizi – Sovet İttifaqından gəlmiş adamları ən savadlı, elmin hər sahəsini bilən mütəxəssislər hesab edirdilər.

Bir neçə günlük istirahətdən sonra səhərə çıxdıq. Bazar-dükana çıxanda azan səsi eşitdik. Dükanlar bağlı idi, yəni qapını örtüb qıfıl əvəzinə bir çubuq salırdılar. Dükan sahibləri namaz qılmaq üçün məscidə getmişdilər. Namazdan sonra biz oralarda gəzisdik və sanballı bir dükana daxil olduq. Ümumiyyətlə, Şərqdə ticarət mədəniyyəti yüksək səviyyədədir, bir şey istəyəndə həmin malın oxşarından 5-6 cürəsini təklif edirdilər.

Haşiyə. *Həmişə Əfqanıstan və İran səfərlərindən qayıdanda, Mir Cəlal oraların həyatından danışmağımı istəyirdi. Bir dəfə dedim:*

- Orada heç nə üçün məəttəl qalmırsan, istədiyimi alırdım.

Mir Cəlal müəllim dedi:

- Cümşüd, orada istədiyini alırsan, burada

istədiklərini sənə satırlar!

Dükan sahibləri görəndə ki, biz xarici vətəndaşlarıq, bizə daha da hörmətlə yanaşırdılar. Mən dükanda işləyən bir adamdan soruşdum ki, neçə arvadın var?

Cavabında dedi:

- Dörd arvadım var, dördüncü arvad xəstədir, öskürəndə sinəsindən qan gəlir. Bəlkə, sizdə dərman var?

Məndə "Codeine" (Kodein) həbi vardı. Həbi ona verib, təsəlli üçün dedim:

- Sənin imkanın varsa, gündə bir cücənin suyunu və ətinə yəsin.

Dükan sahibi dedi ki, bu günlərdə Kabula gedəcəyəm, nə istəsəniz, deyin, həmin malı da gətirim. Yaxınlıqda olan bir nəfər söhbətə müdaxilə edərək dedi:

- Siz elə bilərsiniz ki, o, ticarətə gedir? Arvadların öləndən Kabula qaçır.

Bir müddət yolum oradan düşmədi. Üç ildən sonra həmin dükana getdim. Dükan sahibi məni görəndə kimi sevinc hissi ilə dedi:

- Tərcüman sahib! Arvadım sağalıb, bir oğlum olub, adını da "Cəmşid" qoymuşam!

Bu insan mənim dediklərimə ümid bəsləyib, etiqad etmişdi. "Codeine" dərmanı öskürəyə qarşı olduğundan və yaxşı yemək nəticəsində həmin qadın sağalmışdı.

1965-ci ildə Əfqanıstanda vəba xəstəliyi başladı. Vəba ilə mübarizə məqsədilə yaradılan iki qrupun tərkibinə məni də saldılar. Bir qrup əfqan həkimləri, digər qrup Sovet mütəxəssislərindən ibarət idi.

Xəstəlik, əsasən, Əfqanıstanın şimal hissəsində yayılmışdı.

Əgər vəbaya tutulmuş insana 8 saat ərzində vaksin – iynə vurulduysa, xəstə ölümdən yaxa qurtara bilirdi.

Burada gördüyüm bir ailə məni dəhşətə gətirdi.

Bir çadıra daxil olduq. Xəstə qadının 18-20 yaşı olardı. Onun başı üstündə qoca, pirani bir kişi oturmuşdu. Soruşdum ki, sən bu xəstənin nəyisən? Cavab verdi ki, bu mənim arvadımdır... Sonradan məni başa saldılar ki, Əfqanıstanda pulu olan kişi neçə arvad istəsə, ala bilər.

Bir dəfə yoldaşım dükan sahibindən soruşdu ki, neçə arvadın var? Dedi: "Dörd".

- Bəs, neçə uşağın?

- Vallah, bilmirəm. Onu bilirəm ki, səhər-səhər süfrəyə 5 pa (389 qram) şəkər tozu qoyulur.

Ən təəccüblüsü də o idi ki, arvadların dolanması, yola getməsində heç bir ziddiyyət yox idi. Birinin işi olanda o biri uşağı saxlayırdı...

Mən çox fikirləşdim, nəhayət, başa düşdüm ki, bu qadınlar göz açıb belə görüblər, yəni kişinin bir neçə arvadı olar, ona görə də, onlara bir-biri ilə yola getmək bu qədər asan idi.

İkinci səfərim

Əfqanıstana ikinci səfərimin başlanğıcı çox maraqlı oldu.

Bir qayda olaraq, xaricə istər uzun, istərsə də qısa müddətə gedən vətəndaş "qıl körpüsü"ndən keçməli idi. 1978-ci ildə yenə xaricə getmək üçün dəvət aldım. O zaman Nizami Muzeyinin direktoru Bəkir Nəbiyev idi. İlk olaraq Akademiyada ictimai şöbələr üzrə məsul katib akademik Əlisöhbət Sumbatzadənin

razılığı alınmalıydı. Bəkir Nəbiyev başladı məni təqdim etməyə:

- Əlisöhbət müəllim, Cümşüd uzun illərdir Nizami Muzeyində işləyir, kollektivin ən fəal, işgüzar, savadlı, bilikli, təcürübəli üzvüdür. Təsadüfi deyil ki, Cümşüd müəllimi üçüncü dəfə xaricə işləməyə dəvət edirlər.

Əlisöhbət müəllim dedi:

- Bəkir, saxla, gəl belə danışaq. Cümşüd Muradovu göndərək SSRİ Xarici İşlər Naziri, razısan?

Məclisdə oturanların hamısı gülüşdü. Bəkir isə dedi:

- Yox, Əfqanıstana getməyi məsləhətdir.

Axırıncı səfərim bu ölkənin həyatında əsaslı siyasi dəyişikliklər dövrünə təsadüf etmişdi. 1978-ci il aprel ayının 27-də Əfqanıstanda dövlət çevrilişi oldu. Sovet hökuməti 100 nəfərdən ibarət kontingenti Əfqanıstana göndərmişdi ki, necə deyərlər, "sosializmi nəql etsinlər". Çox qorxulu illər idi. Şəhərdə iğtişaşlar olanda işdən evə BTR ilə, tank ilə qayıdırıdık. Şəhərlərdə ağır zirehli texnika daha çox gözə dəyirdi. Buna baxmayaraq, ölkədə həyat qaynayırdı. Xalq öz yaşayışının təmini ilə məşğul idi.

Hər nazirlikdə dörd-beş nəfər sovet mütəxəssisi və bir-iki tərcüməçi işləyirdik. Budəfəki səfər çox xatalı idi. Xarici kəşfiyyət hərəmizin başına yarım milyon ABŞ dolları qoymuşdu. Adımızı da qoymuşdular "kafir". Dəstəməzdən ölən-itən oldu.

Azərbaycandan üç-dörd nəfər idik. Bizi müsəlman bilib toxunmurdular. Hamımız "kəlməyi-şəhadət"i bilirdik. Əfqanların 90 faizi sünni idi, biz də onların "kəlməyi-şəhadət"ini deyirdik.

Əfqanıstanda olarkən mən bir çox milli adət-ənənələrin şahidi oldum. Bunlardan milli meydan oyunlarından ən maraqlıları

nı əziz oxucularıma tanıtmaq istəyirəm. Məşhur oyunlardan biri "Bozkeşi" adlanır.

İki aylıq dananı kəsib başını, içalatını, didzən aşağı ayaq hissələrini kəsib atırlar, yarılmış qarınını tikib böyük bir dairəyə qoyurlar.

Məqsəd əsasən bundan ibarətdir ki, süvarilər həmin hazırlanmış "dana"nı dairədən götürüb qaçmalı, müəyyən edilmiş nişandan dövrə vurub yenə həmin dairəyə qoymalıdırlar. Təsəvvür edin, leşi qaçıran atlının ardından, yanından süvarilər çaparaq, müxtəlif vasitələrlə dananı onun əlindən almağa çalışırlar. Məşq edilmiş atlar, bəzən rəqibinin atını yıxıb sahibinə dananı qaçıрмаğa yardım edir. Bu mübarizədə atdan yıxılan, atların ayaqları altında qalanlar da olur. Əgər yarı yolda bu dana qaçıranın əlindən alınarsa, o, mütləq həmin yerə qayıdıb dövrə vurmaldır.

Digər bir oyun da əfqanların çox sevdiyi adətlərdəndir. Bu oyunun adı "Şotorcəngi" adlanır. Meydana iki dəvəni buraxırlar,

insan kimi dəvələrdən biri ayağını atır rəqib dəvənin boynuna və başlayır sıxmağa. Ağrıya davam gətirməyən dəvə qaçmağa başlayır. Tamaşaçılar qalib çıxmış dəvənin üstünə cürbəcür xələtlər qoyurlar. Hətta bir neçə gün bazar meydanında həmin dəvəni nümayiş etdirirlər.

Əfqanıstanda xoruz döyüşü də vardır, lap elə Azərbaycanda olduğu kimi. Çünki Şərq xalqlarının adət-ənənələri hələ çox qədimlərdən müştərək olmuşdur. Bu adətlər, eyni zamanda, Azərbaycan xalqının həyatında da bu günə qədər davam etməkdədir.

Bəlkə də elə bu səbəbdən Vətəndən uzaqda – istər İranda, istərsə də Əfqanıstanda olarkən ürəyim Vətənim üçün çırpınsa da, ona doğru can atsam da, özümü o qədər də qürbətdə hiss etməirdim və bu da ezamiyyət illərimin bir göz qırpımında keçib getməsində mənə yardımçı olmuşdu.

Görkəmli
şəxsiyyətlərlə bağlı
xatirələrim

*Görkəmli yazıçı,
ədəbiyyatşünas, professor
Mir Cəlal Paşayevlə bağlı
xatirələr*

Həyatımın ən xoş xatirələri görkəmli Azərbaycan ədibi, professor Mir Cəlal Paşayevlə bağlıdır. Onunla bir yerdə olmaq, ünsiyyət yaratmaq mənim üçün böyük bir məktəb olmuşdur.

Universitetdə daxil olana qədər Mir Cəlal müəllimi şəxsən tanıyırdım, lakin əsərlərini oxumuşdum. 1945-ci ildə bizə Universitetdə mühazirə oxuyanda bildim ki, o, "Bir gəncin manifesti" əsərinin müəllifidir. İlk tanışlığımız belə olmuşdu:

Dövlət Universitetinin birinci mərtəbə-sində 103-cü zalda dörd qrup tələbə əyləşmişdi. Arxadan qapı açıldı, bir nəfər aram addımlarla zala daxil oldu. Xitabət kürsüsünə qalxdı. Tələbələrdən biri yerindən qışqırdı: "Düş aşağı!". Doğrudan, hamımız duruxduq! Müəllim güldü,

biz də güldük.

Məşhur "Bir gəncin manifesti" bu unudulmaz səhnə ilə başlayırdı. Bu zaman anladım ki, qarşımızdakı Mir Cəlaldir.

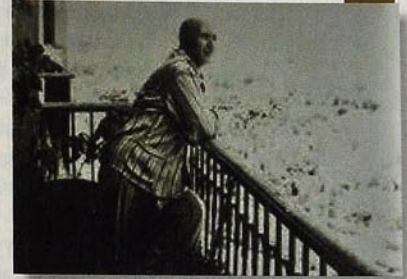
Sonralar isə, bir qohum kimi görkəmli yazıçı ilə 1951-ci ildə yaxından tanış olmuşam. Əvvəldə qeyd etdiyim kimi, 1952-ci ildə mən onun baldızı Rəna xanım ilə ailə həyatı qurmuşam və bununla da istedadlı yazıçının xarakterinə yaxından bələd olmağa başlamışam. Mir Cəlal müəllim ciddi adam olsa da, həmişə şən görünməyə çalışardı, yanındakı insanlara təsəlli vermək üçün yumorla danışar, xüsusən də, bədbinliyə qapanan həmsöhbətinə qarşı elə nikbin əhval-ruhiyyəli ifadələr işlədərdi ki, həmin insan qısa vaxt ərzində böyük ümidlə ondan uzaqlaşardı. Lakin mən bir insan kimi, insan xarakterindəki əsrarəngiz hissləri həssaslıqla duyan bir psixoloq kimi onun narahat hisslər, nigarançılıq keçiriyini, çətinliklə də olsa, müşahidə edə bilirdim.

Mir Cəlal müəllimənin yaşadığı ev şəhərdəki funiklyorun qabağında Şərqi stilində tikilmiş binada yerləşirdi. O zaman Stalin hər respublikada alimlər üçün belə bir binanın tikilməsinə göstəriş vermişdi. Ona görə, bu binaya "Alimlər evi" deyirlər. Bina 1953-cü ildə istifadəyə verilib.

Elə həmin il Mir Cəlal müəllimə dördüncü mərtəbədə yeddi otaqdan ibarət hər cür şəraiti olan mənzil verildi. Ümumi yaşayış sahəsi 120 kv.m olan evin artırmasından doğma Bakımızın simvollarından biri olan Dənizkənarı park – Bulvar görünürdü.

Bu mənzildə uzun illər respublikamızın tanınmış ziyalıları, elm və sənət adamlarının məclisləri keçirilmiş, bura ədəbiyyata gələn gənclərin elm məbədgahı olmuşdur.

Haşiyə. Səməd Vurğun Mir Cəlalın təzə mənzilini təbrikə gəlmişdi. Mənzilə, otaqlara baxdı, xoşuna gəldi. Birdən:

- Ayə, sizin beşinizin çəkisi mənim başımın çəkisi qədər olmaz, bə mən niyə təzə mənzil almayım?!

O, artırmaya qalxdı və tindəki mənzili göstərüb dedi:

- O "küncəvoşda" mən ev alacağam.

Çox təəssif ki, bu, ona qismət olmadı.

Mir Cəlal müəllim ailəsini çox sevən insanlardan idi. Müxtəlif qonaqlıqlarda, toylarda onun haqqında sağlıq deyəndə, mənə ya-vaşca deyərdi:

- Püstəxanımı da yada salsınlar.

Həmişə evə gələn kimi Püstəxanımı soruşardı. Vay o gündən ki, desinlər: "Cümə axşamına gedib".

- O, ölünü diriltməsə, evə gəlməyəcək,- deyirdi.

Mir Cəlal müəllim hər dəfə evə gələndə mütləq bir şüşə qatıq, bir dənə də kökə (bulka) alardı.

Bəzən evə tez gələr və tərs kimi, bu zaman xörək hazır olmazdı. Püstəxanım vaxtı uzatmaq üçün süfrəni tələsmədən, mafi qayda ilə səliqəyə salar, mətbəxə gedib duz, sonra istiot, sonra əl dəsmalı, sonra xörək gətirərdi.

Evin xanımı saydıqlarımı özünəməxsus aramla gətirdiyi belə məqamlarda boşluğu doldurmaq niyyəti ilə Mir Cəlal müəllim maraqlı söhbətlər edərdi. Beləliklə, Püstəxanımın hazırladığı dadlı xörəklər süfrəyə düzülərdi.

Püstəxanımın bişirdiyi şirniyyatlar başqalarından seçilərdi. Bayramqabağı evdə qohum-qardaşın qız uşaqları yığışar, cürbəcür şirniyyatlar bişirərdilər.

Mir Cəlal müəllim sakitliyi sevdiyi üçün:

- Ay Püstəxanım, bunları ayrı-ayrı yemək olmazdı? deyərdi.

Haşiyə. *Əfqanıstana uzunmüddətli növbəti səfərim başlayanda Püstəxanım mənim üçün paxlava qoymuşdu. O da yadımdan çıxıb yaşadığım evin dilabında¹ qalmışdı. Bir xeyli müddətdən sonra süfrəyə qoydum, inanın, dad-tamını, keyfiyyətini qətiyyənlə itirməmişdi.*

Mən bu ailə ilə tanış olanda uşaqlar hələ orta məktəbə gedirdilər. Aqilin o vaxt 5 yaşı var idi. XX əsrin 50-ci illərində ziya- lı ailələrin uşaqlarının musiqi təhsili alması dəbdə idi. Mir Cəlal müəllimlərin də ailəsində musiqiyə önəm verilirdi. Aqili skripka dərslərinə mən aparırdım. Amma uşağın özünün musiqiyə heç həvəsi yox idi. Aşağın evdə məşğul olanda anası mətbəxdən hey: "Çal, afərin, çal!" deyərək onu həvəsləndirməyə çalışırdı.

¹ Dillab – üzü şüşəli çaxça

Yadımdadır, "Yerelaş" satirik televi- ziya jurnalında bir veriliş hazırlamışdı- lar: Gecə vaxtı evə oğru gəlir. Valideynlər yatmış olur, balaca uşaq isə yuxudan ayı- lır və hiss edir ki, evə oğru girib. O, skrip- kasını oğruya uzadır ki, "sən Allah, bunu da apar". Bu veriliş ailədə gülüş doğurur. Nəhayət, Püstə xanım başa düşür ki, ağər uşağın həvəsi yoxdursa, ondan musiqiçi olmayacaq, ona görə də deyir:

- Sabahdan musiqi dərslinə getməyin.

Beləliklə, Aqilin də, mənim də canım musiqi məktəbinə getməkdən qurtarır.

Aqil birdən boy atdı. Mir Cəlal müəllim deyərdi: "Kimin Aqilə sözü varsa, indi desin, sonra gec olar".

Övladlarının dediyinə görə, orta məktəbdə oxuduqları za- man riyaziyyat fənnindən çətin misal və məsələləri onlara Mir Cəlal müəllim başa salar və həll edərdi. Onun qəribə tərbiyə üsu- lu var idi. Elə ki, evə bir qonaq gəldi, başlayardı Aqili tərifləməyə:

- Bilirsən, Aqil dərslərini necə yaxşı oxuyur? Sınıf rəhbəri ayda bir-iki dəfə evə zəng vurur, deyir: "Aqil nə tərbiyəli uşaqdır, dərslərinə həmişə hazırlıqlı gəlir. Çox təəssüf ki, belə şagirdlərimiz azdır".

Qonaq gedəndən sonra isə soruşardı:

- Aqil, neçənci sinifdə oxuyursan?

Mir Cəlal müəllim çox demokratik insan idi. Uşaqlarının seçdiyi sənəti, çalışmaq istədikləri ixtisası bəyənərdi. Bu mənada uşaqlar sərbəst idilər. Amma onun demokratiyayı, bəzən Püstəxanımı lap hövsələdən çıxarırdı.

Bir dəfə necə olursa, Aqil evə gecə saat 2-də gəlir. Ər-arvad

qabaqcadan sözləşirlər ki, Aqıl evə gələndə onu əməlli-başlı dan-lasınlar. Püstəxanım Mir Cəlal müəllimə deyir ki, ona bərk acıq-lansın, tənbeh eləsin.

Bu dəmdə qarı döyülür. Püstəxanım qarını açır və Aqili görüncə ona deyir ki, atan bərk hirsələnib, keç otağa, bayaqdan yatmayıb, səni gözləyir.

Bu məqamda Aqıl soruşur:

- Yeməyə nə var?

- Zəhrimar! - deyər Püstəxanım hirsələnir.

Aqıl təmkinini pozmadan yenə də soruşur:

- Daha nə var?

Anası cavab verməyib onu otağa aparır. Hər ikisi otağa girəndə heç kəsi görmürlər. Sən demə, ana-bala sözləşəndə, Mir Cəlal müəllim yavaşcadan yataq otağına keçibmiş.

Dediyim kimi, Mir Cəlal müəllim uşaqlarını çox sevərdi. Ondan soruşanda ki, niyə Ədibə qarabənizdir, gülümsünüb deyərdi:

- Çünki müharibə dövründə anadan olub, qara çörək yeyib, ona görə qarabənizdir.

Ədibə Mir Cəlal müəllimin kiçik qızıdır. O, müstəsna keyfiyyətlərə və gözəl xasiyyətə malikdir, düz danışan, səmimi, ailəcanlı, qayğıkeş, sözün əsl mənasında etibarlı insandır.

Mir Cəlalin böyük qızı Elmira Üzeyir Hacıbəyov adına mu-siqi məktəbində oxuyurdu. Onlar üç rəfiqə idilər: Ruhəngiz, Firəngiz və Elmira. Mir Cəlalin səs-küydən xoşu gəlməzdi. Bir dəfə həmin musiqi məktəbinə gedir, direktora bildirir ki, Elmiranı başqa orta məktəbə keçirmək fikrindədir. Bunu eşidən Ruhəngiz deyir:

- Kaş öləydim, bu xəbəri eşitməyəydim.

Mir Cəlal müəllim bu sözdən çox təsirlənir, onların dostlu-ğunu yüksək qiymətləndirərək fikrindən daşınır.

Haşiyyə. *Onu da qeyd edim ki, mən həyatımda ilk dəfə sağlıq deyərəkən, yuxarıda nəql etdiyim həmin hadisəni danışmışam – haqiqi dostluğun təcəssümü olan hadisəni!*

Günlərin bir günü Elmira evə gəlir, ağlamsınaraq anasına deyir:

- Ay ana, mənə musiqi məktəbinə direktor qoymaq istəyirlər.

- Nə olar ki, qoy olsun.

- Yox, axı bəzi müəllimlər müəyyən hərəkətlər edəcəklər, mən ya susmalıyam, ya da özümdən böyüklərlə sərt danışmalıyam. Nə onlara qarşı belə hərəkət etmək, nə də bəzi müəllimlərin hərəkətlərinə cavabdeh olmaq istəmirəm.

Ertəsi gün Mir Cəlal müəllim o vaxtkı mədəniyyət naziri Zakir Bağirovla əlaqə saxlayır, məsələni nazirə danışır. Nazir xeyli təəccüblənir, sonra isə deyir:

- Yaxşı, istəmirsə, məcbur etmək olmaz.

Mir Cəlal müəllim uşaqlarına əsl ziyalı nümunəsi olmuş, on-ları gözəl tərbiyə etmişdi. Yaxşı yadımdadır, böyük oğlu Arif orta məktəbdə oxuyanda ad günü ərəfəsində atası ona yeni paltarlar almışdı. Dərsə gedəndə Mir Cəlal müəllim bir valideyn qayğı-sı ilə ona: "Təzə paltarlarını geyin", – dedikdə, Arif məktəbdəki imkansız uşaqları düşünərək, yeni paltarlarını geyinmək istəmir. Lakin atasının sözünü də yerə sala bilmir, geyinib evdən çıxır, amma arxa qarıdan geri gəlib əynini dəyişir və məktəbə yenə köhnə paltarları ilə gedir.

Haşiyyə. *Arifin Mahir adlı bir məktəb yoldaşı var idi, yaxın dostluq edirdilər. Bu ərəfədə bir oğlu-muz oldu və Elmira təklif etdi ki, uşağın adını Mahir qoyaq. Oğlum olduğu üçün demirəm, amma Mahir*

Arifin orta məktəbi bitirdikdən sonra Ukraynaya ali məktəbə hazırlaşması da yadımdadır. Evdə bununla bağlı ciddi hazırlıq gedirdi. Bir dəfə Arifin nənəsi Gözəl xala dedi:

- Ay bala, ordan gələndə nəbədə başqa millətdən bizə gəlin gətirəsən a, eşitdin?

Əlbəttə, bu, bir zarafat idi. Sonralar Arifin həyat yoldaşı seçimi bütün ailənin ürəyincə oldu və çox ziyalı, mədəni və gözəl bir xanım bu ailənin gəlini oldu.

Qohum-qardaşın, yaxınların yığışdığı məclislərdən mənim üçün ən yaddaqalanı Arifin elçilik mərasimidir. Arif Odessa Elektrotexnika Rabitə İnstitutunu radiofizika ixtisası üzrə bitirib vətənə qayıtmışdı, Azərbaycan Dövlət Universitetinin Fizika fakültəsində işləyirdi.

Həmin dövrdə Aida xanım da Universitetin Şərqişnaslıq fakültəsinin ərəb filologiyası şöbəsində, birinci, ya da ki, ikinci kursda oxuyurdu. Lap əvvəllər Universitet Nikolayevski (keçmiş Kommunist, indiki İstiqlaliyyət) küçəsindəki İqtisadiyyat Universitetinin binasında yerləşirdi. Müəyyən müddətdən sonra Arif Aida ilə rastlaşır və bir-birlərinə meyilli olduqlarını bildirirlər. Bu haqda Arif anasına, anası isə Mir Cəlala xəbər verir.

Bir qayda olaraq, qohumluq əlaqələri yarananda bir-birinin şəcərəsini öyrənirlər. Mir Cəlal müəllim Aida xanımın atası jurnalist Nəsir İmanquliyevi tanımaya bilməzdi. Hər ikisi qələm sahibi idilər və xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, onların hər ikisi Cənubi Azərbaycandan gəlmişdilər. O ki qaldı Aida xanımın anasına, Gövhər xanım Şamaxıda adlı-sanlı, zərli-zərbəli nəsiləndən olub.

Nəhayət, elçilik etmək üçün gün təyin olunur. Mirzə

İbrahimov, Süleyman Rəhimov, Cəfər Xəndan və Nurəddin Babayev (yadımda qalanlar) bir dəstə şəklində Nəsir müəllimlə gəlirlər.

- Ay xoş gəlmisiniz, - deyər Nəsir müəllim onları qarşılayır, - sizdən nə əcəb, mənim evimə qonaq gəlmisiniz?

Nəsir müəllim qonaqları çox balaca olan iş otağına çəkir. Otaq o qədər balaca imiş ki, bir stulda iki nəfər oturmalı olurlar. Qısa söhbətdən sonra Mirzə müəllim deyir:

- Nəsir, bilirsən də, Mir Cəlal sənənlə qohum olmaq istəyir. Böyük oğlu Arif Rusiyada təhsil alıb, hazırda Azərbaycan Dövlət Universitetində işləyir.

- Mənim heç nədən xəbərim yoxdur, - deyər Nəsir müəllim təəccüblə dillənir, - birinci dəfədir ki, sizdən eşidirəm. Bir də ki, mənim qızım hələ uşaqdır. Onun nə yaşı var ki, əvə verim.

Mirzə müəllim deyir:

- Nəsir, indi başqa zamanədir, gənclər özləri danışıb razılaşandan sonra böyüklər xəstəgarlığa gedirlər. Amma bütün bunlara baxmayaraq, uşağınız deyib ki, atamın razılığı olmalıdır.

Nəsir müəllim bir qədər emosional tərzdə:

- Siz nə danışırsınız, o, hələ ali təhsil almalıdır, aspiranturası qarşıdadır, elmi işləri ilə məşğul olmalıdır.

- Nəsir, sən bilirsən ki, - deyər Mirzə müəllim dillənir, - Mir Cəlal müasir adamdır, onun üçün hər cür şərait yaradacaqdır.

Nəsir müəllim əvvəlki tərzdə deyir:

- Mən sizin məqsədinizi bilsəydim, qapını heç açmazdım. Mən yenə deyirəm, o, hələ uşaqdır, nə danışdığını, hansı addım

atdığını yaxşı bilmir. Bir müddət gözləməliyə, hər bir şey ola bilər.

Nəsir müəllim gələn qonaqları əməlli-başlı sıxıb tərlədir, sonra isə yumşaq tərzdə deyir:

- Yaxşı, mənim evimə gəlmisiniz, naümid qayıtmayın. Allah mübarək eləsin!

Zalın qapısı açılır, sən demə stolun üstündə müxtəlif təamlar, quş südündən başqa hər şey qonaqları gözləyirmiş.

Nişandan evə qayıdanda Nurəddin Babayev Püstəxanına dedi:

- Ay Püstəxanım, Nəsir müəllim bizi elə sıxmışdı ki, az qala durub qayıdacaqdıq. Çətin də olsa, razılıq əldə edə bildik.

Bələliklə, 1958-ci ildə evdə Arifin toyunu təşkil etdik.

O zaman evə təxminən 120 qonaq çağırıldı. Toyu aparmaq üçün musiqiçiləri dəvət etmək lazım idi. Mən xanəndə Əbülfət Əliyevlə sövdələşdim. Əbülfət soruşdu ki: "Bizim üçün nə qədər pul ayırıblar?" Dedim: "1200 manat".

- Allah bərəkət versin. Orada kimlər olacaq?

Dedim: "Mirzə İbrahimov (o vaxtlar Mirzə İbrahimov Ali Sovetin sədri idi), sonrasını da sadalayım?"

- Yox, bəs elədi, - deyə gülmüşədi.

Nəhayət, toy günü gəlib çatdı. Mir Cəlal müəllim sakitliyi çox sevərdi. Həmişə deyərdi ki, televizorun səsini alın, elə şəklinə baxsanız kifayətdir. Bu xasiyyəti özünü toyda da büruzə verdi. Toy başladı, Əbülfət bir-iki məhni oxumuşdu ki, birdən

Mir Cəlal müəllim məni qarıya çağırıb 1200 manat pul verdi və dedi ki, bunları yola sal.

Mən Əbülfətə deyəndə ki, bəsdir, gedə bilərsiniz, təəccüblə soruşdu:

- Ay Cümşüd, yəni mənim oxumağım onların xoşuna gəlmədi?

- Əbülfət, Mir Cəlal müəllim səs-küyü sevmir, - dedim və musiqiçiləri yola saldım.

Məclisin tamadası Süleyman Rəhimov idi. İnsafən, məclisin sonrakı hissəsi musiqisiz keçsə də, şirin və mənalı, sağlıqların müşayiəti ilə şən və yaddaqalan oldu.

Arif təhsilini başa vurub geri döndükdən sonra, hələ evlənməmişdən əvvəl, bir gün atasına dedi:

- Ata, telestudiyada mənə iş təklif ediblər, şərait, maaşı yaxşıdır.

Mir Cəlal müəllim bəlkə də ilk dəfə olaraq uşaqlarının istəyinə müxalif çıxıb, onu bu fikrindən daşındıraraq dedi:

- Oğul, elə şeylərə aldanma, get elmin dalınca, sənin inkişafın və yüksəlişin elmdədir!

Arif bu gün də Mir Cəlal müəllimin bu mövqeyinə və məsləhətinə görə ona minnətdardır. O, atasının məsləhətini dinləyib elmə üz tutdu, Moskvada SSRİ-nin aparıcı elmi mərkəzlərindən sayılan "QİREDMET" İnstitutunda (Dövlət Nadir Metallar İnstitutu) aspirant oldu, texnika elmləri namizədi, bir müddət sonra fizika-riyaziyyat elmləri doktoru elmi dərəcəsini aldı, elmin keşməkeşli yollarında ləyaqətlə addımlayaraq, Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvlüyünə qədər yüksəldi. Arif hal-hazırda Milli Aviasiya Akademiyasının rektorudur və akademiyanın müasir dünya standartlarına uyğun elm ocağına çevrilməsində müstəsna işlər görmüşdür.

Qəribədir ki, Arif hələ uşaqlıqdan səmaya bağlı insan idi. Hətta lap uşaq vaxtlarında, 8-9-cu sınıfdə oxuyarkən təyyarə modelini düzəltmişdi, həmin təyyarə ilə pionerlər evində təşkil olunmuş müsabiqədə birinci yeri tutmuşdu. Yadımdadır, bu birinciliyə görə ona Nizami Gəncəvinin büstünü vermişdilər. Atalar yaxşı deyib: "Niyətin hara, mənzilin də ora!".

də, bir nəslin ağsaqqalıdır.

Qurani-Şərifin bir təfsirində oxumuşam: "Ataların dostluğunu övladlarının davam etdirməsi savabdır".

Allah saxlasın, hər dəfə Arifin yanına gedəndə Mir Cəlalın dostluq etdiyi ataların bir çoxlarının övladlarını orada görürəm və bu məni çox sevindirir.

Mir Cəlal müəllimin ortancıl oğlu Hafiz çox təmkinli insandır. Uşaqlıqdan dəqiq elmlərə çox həvəsi, marağı olan Hafiz fizika elmini seçdi, Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) fizika fakültəsini bitirdikdən sonra bir müddət Akademianın Fizika İnstitutunda çalışdı. Daha sonra Moskvada Kurçatov adına Atom Enerjisi İnstitutunun aspiranturasını bitirdi və elmi araşdırmalarını davam etdirərək, pillə-pillə fizika-riyaziyyat elmləri doktoru səviyyəsinə qədər yüksəldi.

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Hafiz

Bu gün Arif elmin və təhsilin inkişafında öz dəyərli töhfələrini verir, onun ən müasir təyyarələrin daha da təkmilləşdirilməsi sahəsində olduğu kimi, gənc nəslin yaxşı mütəxəssis və layiqli vətəndaş kimi yetişməsində də xidmətləri danılmazdır. Arif, həqiqətən

Azərbaycanın ABŞ-da (eyni zamanda Meksika və Kanadada) ilk Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri təyin edilmiş, uzun illər Azərbaycanı bu ölkədə yüksək səviyyədə layiqincə təmsil etmiş, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ən gərgin dövründə Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna rolu olmuşdur.

Hal-hazırda Hafiz "ADA" Universitetinin rektorudur. Hafizin kitabları sırasında "Bir səfirin manifesti" əsəri mühüm yer tutur. Müasir diplomatiyanın incəliklərini əks etdirən, müəllifinin zəngin şəxsi təəssüratları əsasında yazılmış bu kitab, əminəm ki, tək-cə peşəkar diplomatların deyil, həmçinin geniş oxucu kütləsinin də stolüstü kitabına çevrilmişdir. Bizim dövrün gəncləri Mir Cəlalın "Bir gəncin manifesti" əsəri ilə böyümüşdü, müasir cavanlarımız da Hafizin "manifesti"nin köməyi ilə gələcəyə doğru inamlı addımlar atmağı öyrənəcəklər.

Haşiyə. Oğlum Elçinin adını Hafiz təklif edib. Özü də onu zərəfatyana "Əlçin" çağırırdı. "Elçin" in türkçə mənası "bir vilayətin rəhbəri, böyüyü, ağsaqqalı və sözü keçəni" deməkdir. Elçinin bugünkü fəaliyyətinə nəzər saldıqda, Hafizin bu adı ona verməsində heç də yanlışlığımı deyə bilərəm.

Mir Cəlal müəllimin özü və evi bir ziyalılıq məktəbi idi. Və bu məktəbin yetirmələri Vətənimizin ən dəyərli və layiqli övladlarıdır.

Əsl ziyalıya məxsus bütün xüsusiyyətlər bu ailədə var. Mənim də bir ziyalı, mütəxəssis və insan kimi formalaşmağım da bu ailənin, xüsusilə, Mir Cəlalın müstəsna rolu olmuşdur. Mir Cəlal müəllim mənimlə çox yaxın idi, bacanaq idik, amma məni heç övladlarından ayırmırdı. Təhsin Mütəllimov danışır ki, bir dəfə Mir Cəlal müəllimlə gedirdik, həyətdəki maşınlara baxıb mənə belə dedi: "Təhsin, şükür, dörd oğlumun dördündə də maşın var". Soruşdum ki, ay Mir Cəlal müəllim, sizin axı üç oğlunuz var? Təccüblə mənə baxıb dedi: "Bəs Cümşüdü saymırsan?"

Mir Cəlal müəllim mənimlə çox yaxın idi. Başqalarına demədiyini mənə deyirdi. Özü bir zamanlar səksəkəli yaşadığı üçün, mənə də hər zaman xəbərdarlıq edərdi. Bir dəfə istirahət günü idi, maşınla bağa gedirdik, Püstəxanım da bizimlə idi. Mir Cəlal müəllim mənə dedi:

- Cümşüd, partiya üzvləri ilə ehtiyatla davran (o vaxtlar mən işdə partkom idim). Sırağagün Yazıçılar İttifaqında partiya iclasında filan şairin arvadının şikayətinə baxılırdı. Şair arvadının dediyinə görə, əri evə gec gəlir, həmişə sərxoş halda olur, evə pul vermir, uşaqların qayğısına qalmır və sairə. Yerindən duran onu danladı, məzəmmət etdi. Gör, həmin şair bizim iradlarımızın qarşısında hansı cavabı verdi: "Dediyiniz sözlərin hamısı düzdür, hətta bir çox olmuş hadisələri arvad yaddan çıxarıb. Məni bu hala salan siz olmusunuz. Siz məni yaxşı tərbiyə etməmişiniz".

Bir dəfə də mənə belə dedi: "Cümşüd, bunu başqa adama demə! Sovet adamı axtalanmış öküzdür. Onu yıxıb, şikəst edəndən sonra, noxtasını verərsən bir uşağın əlinə, hara desən aparar. Sağlam öküzü isə beş nəfər də apara bilməz".

Bazara bir yerdə gedərdik. O vaxtlar belə bolluq deyildi. Diri toyuğu bazarda alıb elə oradaca kəsdirirdik. Püstəxanım bazarı əməlli-başlı gəzər, qiymətinə baxmazdı, ən yaxşı məhsulu alardı, xüsusilə kartofu başlayırdı seçməyə. Kartofu ayıranda uzunsovları ayrı, girdələrini də ayrı yığırdı. Bir dəfə soruşdum ki, niyə

belə edirsən? Dedi:

- Uzunsovlar qızartmaq, girdələr küftə-bozbaş üçündür.

Püstəxanımın hazırladığı dadlı-tamlı xörəklərin yanında bir də Mir Cəlal müəllimin dadlı-duzlu söhbətləri lap yerinə düşərdi.

Mir Cəlal müəllim evə gələndə, bir qayda olaraq, təzə xəbərlərdən Püstəxanıma danışardı. Günlərin bir günü, yemək vaxtı mən də orada idim. Süfrə yığışdırıldıktan sonra Mir Cəlal müəllim başladı gülməyə. Püstəxanım soruşdu:

- Ay kişi, sözü, mətləbi başlamamış niyə gülürsən?

- Kafedrada oturmuşdum, Təhsin Mütəllimov gülə-gülə mənə yanaşdı dedi: "Mir Cəlal müəllim, xəbər var? Qulamhüseyn müəllim (filologiya elmləri namizədi) yay vaxtı Naxçıvana gedibmiş. Bir qayda olaraq, Bakıdan gələn qonaqlar üçün məclis təşkil edirlər, süfrə açırlar. Belə məclislərin birində ev sahibi Qulamhüseyn müəllimə deyir ki, bu il qızım universitetə qəbul imtahanları verəcək. Xahiş edirəm, gözün üstündə olsun, kömək elə. Qulamhüseyn müəllim büllur kimi saf, təmiz, pak, ədaləti sevən, düzlük aşiqi bir insan idi. Ev sahibinin xahişinin qarşısında heç bir söz demir. Növbəti il Qulamhüseyn müəllim yenə Naxçıvana gedir və iş elə gətirir ki, həmin qızın atası ilə rastlaşır. Qızın atası ona nə desə yaxşıdır?"

- Ay Qulamhüseyn müəllim, bu uşaq özü iki ala bilməzdi ki, ona kömək eləmişən?"

Bir dəfə də süfrə arxasında oturub çörək yeyəndən sonra Mir Cəlal müəllim başladı gülməyə. Püstəxanım dedi:

- Ay kişi, söhbəti elə, sonra gül.

- Bu gün Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevdən mühazirə oxuyurdum. Birdən Mirzə Cəlilil Haqverdiyevlə olan söhbətləri yadıma düşdü. Çay kənarında oturub söhbət edirmişlər, kənardan bir "donoşçu" onlara qulaq asırmış, həmin adama nə isə deyirlər və o, oradan uzaqlaşır.

Ertəsi gün həmin “donosçu” onlara rast gəlir:

- Dünən məni yaman əkdiniz ha.

Haqverdiyev deyir:

- Səni əkənin atabatasına nəhlət!

Bir dəfə də qış vaxtı səhər Nardaran bağına gedirdik. Rastlaşdığımız 4-5 nəfərin içində qələm sahibləri də var idi. Kəfləri saz idi, deyib-gülür, hərdən səntirləyirdilər də. Mir Cəlal müəllim dedi ki, bunlar xaş yeməkdən gəlirlər. Axşam bu gördüklərimizi yadına sal.

Axşam yadına saldım. Bir-iki gündən sonra “Piyalələrin sınıması” adlı hekayəsi çapdan çıxdı. Məzmunu belə idi: Axşam qonaqlıq olur, səhər anası qab-qacağı yuyanda piyalələr sınır. Oğlu anasına deyir ki, ana, bunları niyə sındırırsan? Anası cavab verir ki, o qədər bu piyalələrin arxasında yalan təriflər deyirsiniz ki, piyalələr dözmür, sınır.

Mir Cəlal müəllim çox qəribə adam idi, özünəməxsus xasiyyətləri vardı. İradını ironiya ilə, elə zarafatla deyərdi ki, insan heç inciməzdi. Məsələn, bir kostyum və ya bir geyim şeyi alanda, xoşuna gəlməyəndə deyərdi: “Bunu alanda yanında bir adam vardı?”.

Bir dəfə tənqidçi, ədəbiyyatşünas, akademik Məmməd Arif Mir Cəlalgilə gəlmişdi. Akademik Məmməd Arifi tanıyanlar yaxşı bilirlər ki, o, çox ağır təbiətli, təmkinli insan idi, xoşagəlməyən söz-söhbət etməzdi.

Bu insan repressiya illərində çox səksəkəli yaşamışdı, amma Mir Cəlal müəllim onunla da, xətrinə dəymədən, məzəli söhbətlər edərdi. Məmməd Arif Mir Cəlala belə dedi:

- Mir Cəlal, sən bilirsən, “Beşmərtəbə”dən yuxarı, “Azad qadın” heykəlinin ətrafında kimlər yığılır? Ürəyi yumşaq qadınlara.

Mir Cəlal müəllim dedi:

- Ay Arif, bəs sənin orada nə işin vardı?!

1947-ci ildə Mir Cəlal müəllim “Azərbaycanda ədəbi məktəblər” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edirdi. Opponentlərdən biri də dilçi alim, professor Əzəl Dəmirçizadə idi.

Dəmirçizadə əsərin məziyyətlərindən danışdı. Axırda dedi ki, əsərin filan səhifəsində yazdıqlarından belə çıxır ki...

Mir Cəlal müəllim üzünü Dəmirçizadəyə tutub dedi:

- Ay Dəmirçi, sən çıxartma, çıxartsan, çıxar da!

Mir Cəlal müəllim tələbəsi olmuş filologiya elmləri doktoru, professor Fəridun Hüseynovla birgə “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı bir dərslik tərtib etmişdilər. Əsər mətbəəyə təqdim olunanndan sonra Fəridun deyir ki, mətbəədən tələb ediblər, bir qədər qısaltmaq lazımdır. Mir Cəlal müəllim deyir:

- Nə deyirlər, elə, ancaq mənimlə sənin yazdıqlarımıza əl dəymə!

Fəridun deyir:

- Ay Mir Cəlal müəllim!

Bu kitab elə ikimizindir də!

Qohumcanlı, dostcanlı olan Mir Cəlal müəllim banketlərdə, qohum-qaradaşın bütün qonaqlıqların

da məclisi özü aparardı. Növbəti qonaqlıqların birində masanın üstündə cürbəcür içkilər düzülmüşdü. Məclis vaxtı o, bir qədərli qonaqlığın axırına qədər dodağına vurub masanın üstünə qoyardı. Mir Cəlal müəllim dalbadal sağlıq deyirdi. Qonaqların biri (yadımda deyil kim idi) yerindən yalvarışla dedi ki, ay Mir Cəlal müəllim, siz içmirsiniz, biz axı içirik?!

Mir Cəlal müəllim qonaqların hamısı haqqında danışar, heç kəsin unudulmasına razı olmazdı. O deyərdi ki, bu adam zəhmət çəkib bura gəlib, mütləq onun adı çəkilməlidir.

Masanın üstündə müxtəlif içkilər var idi. Birdən üzünü mənə tərəf tutub soruşdu:

- Cümşüd, ən yaxşı içki hansıdır?

Mən təəccüblə şüshələrə baxdım. Mir Cəlal müəllim gördü ki, mən çətinlik çəkirəm:

- Ən yaxşı içki – çaydır,- deyən mənim yerimə cavab verdi.

* * *

Mir Cəlal müəllimlə qohum olandan sonra çoxlu maraqlı görüş və yığıncaqların şahidi olmuşam. Ümumiyyətlə, Mir Cəlal müəllimlə dost və həmkarlarının hələ müharibədən sonrakı dövrdən başlayaraq belə bir adət-ənənəsi vardı – hər istirahət günü birinin evində yığışardılar. Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Məmməd Arif, Həmid Araslı, Cəfər Xəndan, Zeynal Xəlil, Şəfaət Mehdiyev, Süleyman Rəhimov və başqaları ailəvi təşrif gətirərdilər. Çox sevindirici haldır ki, adlarını sadaladığım şəxslərin övladları indi də atalarının bünövrəsini qoyduqları ənənəni davam etdirirlər.

Belə görüşlərdə, yığıncaqlarda çox maraqlı, nəsihətamiz söhbətlər olurdu. Mir Cəlal müəllimin evindəki növbəti belə məclislərin birində Sabit Rəhman dedi:

- Elə illər olub ki, Kommunist Partiyasının üzvü olanın sözü hər yerdə keçməliydə. Bir dəfə iş otağında oturmuşdum, dediyim insanlardan biri arxayın əda ilə içəri daxil oldu, bir səhifədə yazdığı şeiri mənə uzadaraq dedi:

- Xahiş edirəm, bu şeiri çap elətdir:

*Gördüm uşaq ağlayır, ağlayır,
Ürəyimi dağlayır, dağlayır.*

*Dedim: "Uşaq ağlama, ağlama,
Ürəyimi dağlama, dağlama".*

*Gördüm yenə ağlayır, ağlayır,
Ürəyimi dağlayır, dağlayır.*

*Dedim: "Uşaq ağlama, ağlama,
Ürəyimi dağlama, dağlama.*

Sabit müəllim danışır ki, mən həmin kommunisti güc-bəla ilə başa saldım ki, belə şeir yazmaq, çap etdirmək olmaz. O da inciyib getdi.

Bir gün Osman Sarıvəlli Mir Cəlal ilə qonaq gəlmişdi. Puşkinin yubileyindən söhbət düşdü. Mir Cəlal dedi:

- Yadımdadır, A.S. Puşkinin yubileyi vaxtı biz rayonların birinə getdik ki, məktəblərdən birinə Puşkinin adını verək. Rayona çatdıq, məktəbi tapdıq.

Direktorun katibəsinə nə məqsədlə gəldiyimizi dedik. O bizi direktorun kabinetinə apardı. Kabinetə daxil olub salam verdik. Direktor dəftərləri yoxlayırdı. O, başını qaldırmadan salamı aldı. Nə məqsədlə gəldiyimizi bildirdik.

Direktor dəftərləri yoxlaya-yoxlaya yenə də başını qaldırma-
dan dedi:

- Keçən il gəlmişdilər, Lermontovun adını verdilər, bu il siz gəlmisiniz, Puşkinin adını qoyun. Nə eybi var, məktəbimizə tez-
tez gəlin.

Mir Cəlal müəllim yumoru, zarafatı sevən insan idi. Tanışlar da bunu bilirdilər. O səbəbdən həmişə başlarına gələn, eşitdikləri maraqlı, gülməli hadisələri ona da danışardılar. Bu əhvalatların bəzilərini də burada qeyd etmək istəyirəm.

Marksizm-leninizm ideyalarının tüğ-
yan edən vaxtları idi. Hətta o zaman dis-
sertasiya yazarkən hər kəs marksizm-
leninizmdən sitat gətirməli idi. Bir dəfə
Mir Cəlal müəllimlə Nizami Muzeyində
idik. Üçüncü mərtəbəyə qalxanda İncəsənət
Muzeyinin direktoru, Dövlət Mükafatı la-
ureatı Kazım Kazımzadənin iş otağını açıq
gördük. Kazım müəllim bizi içəri dəvət etdi.
"Molla Nəsrəddin" jurnalının karikatura us-
tası İsmayıl Axundov, sənətsünaslıq dokto-
ru Mürsəl Nəcəfov da otaqda idilər. Kazım

müəllim İsmayılı dedi:

- Sən Allah, o kabab bişirməyimizi Mir Cəlalə danış!

İsmayıl başladı:

- Mir Cəlal, emalatxanada kabab bişirmək fikrinə düşdük.
İkigözlü, ağ neftlə yanan plitə vardı. Şişləri qoydum plitənin
üstünə, gördüm şişlər durmur, ətrafa baxdım, "Marksizm
fəlsəfəsi" kitabını gördüm. Kitabları hər iki tərəfə yığıb, kababı
bişirdik. Kazıma dedim ki, gördün, kabablarımız da marksizm-
leninizm əsaslarında bişdi!

Mürsəl müəllim də elə oradaca şahidi ol-
duğu belə bir əhvalatı nəql etdi:

- 1940-cı ildə Moskvada Azərbaycan
incəsənəti oğünlüyü keçirilirdi. Bir gün
də konsert gecəsi oldu. Aşıqların biri başla-
dı oxumağa: "Каждый день, каждый час;
Сердце моя бобли бас".

Nə qədər fikirləşdim, anlaya bilmədim
ki, bu "бобли бас" nədir?! Bakıya gəldik,
müharibə başladı. Müharibədən qayıtdım,
bu söz mənimlə müharibəyə getdi-qayıtdı.
1947-ci ildə Bakıda həmin aşıq gördüm. Hal-
əhvaldan sonra soruşdum:

- Ay aşıq, Moskvada oxuduğun şeirin bir sözünü indi də başa
düşmürəm. "Каждый день, каждый час" – bu aydındır, amma
bu "бобли бас" nədir, onu başa düşmədim.

Aşıq mənə dedi:

- Sən, deyəsən, rus dilini bilmirsən. "Каждый день, каждый
час; Сердце мое любит вас" ...

Günlərin bir günü yenə də Cəfər Xəndan, Mirzə İbrahimov,
Sabir Rəhman, Həmid Araslı Mir Cəlal müəllimgilin evinə yığış-
mışdılar. Söhbət mədəniyyətdən düşdü, kənd ilə şəhər arasında
olan nazakət qaydaları fərqli idi. Süleyman Rəhimov həyat yol-
daşına dedi:

- Ay Qələm xanım, qonşu arvadın əhvalatını danış.

Qələm xanım dedi:

- Suliko, Cümşüdü xalasıdır, inciyər.

Hamı maraqla mənə baxdı. Mən dedim:

- İcazə verin, mən özüm danışım, mənə xalam şəxsən özü
danışib. Əhvalat belə olub: yay aylarının qızmar günlərində

Süleyman müəllim maşınla işdən bağa – Şüvəlanə gəlir. Arvadı Qələm xanım onu qarşılayaraq:

- Ay Suliko, xoş gəlmisən, əldən düşmüşsən, gəl əlinə su tökümlə, əl-üzünü yu, sərinlən, istirahət elə, kölgədə otur, - deyir.

Xalam Balaxanım bu söhbəti eşidir, öz-özlüyündə düşünür ki, deməli, kişi uzaqdan gələndə belə qarşılamaq lazımdır.

Növbəti gün xalamın əri, ("Kərim dayı" deyərdik) şəhərdən bazarda satdığı məhsulun yaş kisələrini qoltuğuna vurub evə gəlir. O dövrlərdə Şüvəlanə gəlmək üçün şəhərdən Suraxanıya elektrik qatarı ilə, Suraxanıdan isə "Kukuşka" adlanan balaca qatarla Mərdəkana gəlirmişlər.

Bu minvalla Kərim dayı istidən tövsüyə-tövsüyə evə çatır.

Xalam Qələm xanımdan eşitdiklərini ərinə söyləyir:

- Xoş gəlmisən, əldən düşmüşsən, gəl sərin su ilə əl-üzünü yu, sərinlən...

Sözünü qurtarmamış, kişi ona tərs-tərs baxır. Ömründə ilk dəfə xoş söz eşidən Kərim dayı elə bilir ki, arvadı onu ələ salır.

- Zəhrimar xoş gəlmisən, mal-qaranı suvarmısən? - deyər qışqırır.

* * *

Anar təzə-təzə yazmağa başlayırdı. Onun qəzetdə "Dörd çahar" adlı hekayəsi çıxmışdı. Mir Cəlal müəllim hekayəni oxuyandan sonra dedi ki, bu uşağın yaxşı gələcəyi var, boş adam deyil.

Haşiyə. *Yazıcılarından söz düşmüşkən, Mir Cəlal müəllimin idarədə işləməyən yazıcılara həmişə yazığı gəlirdi. Hərdən məninlə dərdləşirdi:*

- Cümşüid, zəmana elə olub ki, su satan işlədiyi

köşküindən başını çıxarıb deyir: "Professor, axşam yanıma gəl, səninlə işim var". Qulluqda olmayan yazarlar həmişə gözlərini qələmə dikib, qonorar yolu gözləyirlər. Bir də görürsən, iki ay, üç-dörd ay bir şeir, hekayə çap etdirə bilmirlər, qalirlər pulsuz.

Mir Cəlal müəllim deyirdi ki, yaxşı ki, mən işləyirəm və bütünlüklə tanışlarıma demişəm ki, bizə gəlmək istəyəndə ayın 2-dən və 17-dən sonra gəlin, o vaxtlar məvacib alıram.

Haşiyə. Yazıcı Əbülhəsənin oğlu Çingiz Ələkbərzadə bir dəfə söhbətində dedi:

- Evimizdə iri bir xalı vardı. Bu xalı neçə dəfə lombarda gedər! Xalımı anamla aparıb lombarda qoyub pul alardıq. Sonra atam qonorar alanda xalımı oradan götürərdik.

Mir Cəlal müəllimin hər cümləsində, hər sözündə bir hikmət vardı. O, qabaqgörən bir şəxs idi. Heç bir fikri söz xatirinə deməzdi. 40 il bundan əvvəl növbəti yığıncaqların birində (şair Nəriman Həsənzadə, prof. Təhsin Mütəllibov, bir də mən oradaydım) belə bir mükəlimə getdi: mərhum professor Fəridun Hüseynov üzünü tutdu Mir Cəlal müəllimə və soruşdu (Mir Cəlal müəllimin evindən Kirovun heykəli yaxşı görünürdü):

- Mir Cəlal müəllim, Kirovun heykəlini yıxsalar, kimin heykəlini qoyarlar?

Mir Cəlal müəllim üzünü Fəriduna tutub dedi:

- Kim ki, o heykəli yıxar, onun da heykəlini qoyarlar.

O heykəli yıxan qüvvə bu torpağın sahibi – xalq özü ola bilərdi. Xalqın yıxdığı heykəlin də yerinə, şübhəsiz, ancaq onun layiq bildiyi övladının heykəli qoyula bilər.

Heykəli qoyulacaq adam cəmiyyət, xalq və dövlətçiliyimiz üçün fədakarlıq göstərməli, nümunə olmalıydı. Hazırda ümum-millil liderimiz Heydər Əliyevə abidə qoymaq məsələsi müzakirə olunur və Mir Cəlal müəllimin 40 il öncə hikmətlə dediyi sözlər, yaxşı olardı ki, əməl olunaydı – şəhərimizin ən uca yerlərindən birində xalqın qürurlu və fədakar oğlunun heykəli ucalaydı.

Mir Cəlalın evinə çoxlu aspirantlar da gəlirdi. Hazırda onlar – doktor, professor, Akademiyanın müxbir və həqiqi üzvləridirlər. Mir Cəlal müəllimin aspirantları, tələbələri ilə münasibəti çox yaxşı idi. O, sözün həqiqi mənasında, müəllim idi, hətta ona “professor” deyə müraciət edəndə xoşuna gəlməzdi, ancaq “müəllim” sözündən xoşlanardı.

Haşiyə. *Ümumiyyətlə, indi universitetlərdə tələbə-müəllim münasibətləri necədir, bilmirəm. Amma 30-40 il bundan öncə müəllimlə tələbə arasında xoş bir ünsiyyət, qarşılıqlı hörmət var idi. Məsələn, Kamran Dadaşoğlu – sonralar elmlər doktoru oldu, xırda hekayələr də yazardı – tələbəlik illərində bir dəfə Mir Cəlal müəllimə yaxınlaşıb deyir:*

- Müəllim, siz seyd adamsınız. Bir dostumun elə hey qızı olur, oğul üzünə həsrətdir. Dua edin, oğlu olsun.

Mir Cəlal müəllim deyir:

- Yatanda başına papaq qoysun.

Təsadüfən sonralar onun oğlu olur!

Mir Cəlal müəllim universitetdə tələbələrdən imtahan götür-düyü vaxt heç kəsə “qeyri-kafi” qiymət verməzdi. Deyərdi ki: “Qoy uşaqlar təqaüd ala bilsinlər”. Xüsusilə, qız uşaqları üçün

deyirdi ki, bilmirsən onların gələcək taleyi necə olacaq!

Yenə süfrə arxasında Mir Cəlal müəllim başlayırdı:

- Püstəxanım, filankəs müəllimi tanıyırsan da, müharibədən qayıdıb. İmtahan vaxtı uşaqları, xüsusən də qızları yaman sıxışdırardı, ya “kafi”, ya da “qeyri-kafi” qiymət qoyardı. Göndəriş vərəqəsi almış bir qız uşağını yanıma çağırdım, dedim: “Müəllim sənə nə sual verir ki, “iki” qiymət yazıb?”. Qız mənə cavab verdi ki: “Müəllim məndən soruşdu ki, Hacı Qaranın qonşusunun arvadının adı nə idi?”. Mən də tələbəyə bir söz deməyib, vərəqəyə qol çəkdim.

Bir neçə gün əvvəl, balaca bir yığıncaqda həmin müəllimin abırını verdim. İndi yükü olub yumurta. Qapını da ehtiyatla açıq.

Mir Cəlal müəllim tələbələrə qarşı mülayim olduğu qədər, lazım gəldikdə onları cəzalandıra da bilirdi. Bir dəfə filologiya elmləri doktoru, professor Təhsin Mütəllibov mənə belə bir əhvalat danışdı: “Mir Cəlal müəllimlə mən bir yerdə imtahan götürürdük. Bir gün gəlib gördüm ki, Mir Cəlal müəllim məndən qabaq imtahana gəlib və tələbələrin əksəriyyətinə “qeyri-kafi” qiymət yazıb. Təəccüblə soruşdum:

- Mir Cəlal müəllim, sizdən çıxmayan iş, nə əcəb bu qədər “qeyri-kafi” yazıbsınız?

Mir Cəlal müəllim belə cavab verdi:

- Qardaş (bu söz onun çox işlətdiyi söz idi), dünən kafedra-dan çıxıb evə gedirdim, gördüm bir dəstə tələbə dəhlizdə söhbət edirlər. Danışirlar ki, sabah Mir Cəlal müəllimin imtahanıdır. O, heç kimə pis qiymət vermir, hazırlaşmasaq da olar. Ona görə də, bu gün tez gəldim ki, sənsiz işə başlayım.

İmtahan qurtarandan sonra isə mənə dedi ki, göndəriş vərəqəsi alsınlar, yazaram.

* * *

Mir Cəlal müəllim çox danışmağı sevməzdi. Sovet dövründə bir qayda olaraq ya həmkarlar, ya da partiya iclasları keçirilirdi. Növbəti iclasların birində məclis dağılandıqdan sonra Mir Cəlal müəllim iclas iştirakçılarından birinə:

- Səni təbrik edirəm, - deyir.
- Həmin şəxs təəccüblə:
- Nə münasibətlə?
- Bu dəfə sən danışmadın!

* * *

Qeyd etdiyim kimi, Mir Cəlal müəllim bir çox yazıçılar barədə söhbətlər edərdi. O cümlədən, Məmməd Səid Ordubadi ilə bağlı çox maraqlı söhbətləri vardı.

Məmməd Səid Ordubadının Culfada balaca bir mehmanxanası var imiş. Təbrizdən gələn bir tacir həmin mehmanxanaya düşür. Hava küləkli olduğundan bir neçə gün qalmalı olur. Nəhayət, cana doyub Ordubadiyə deyir:

- Məşədi, burada küləyin dayanan vaxtı olur?
- Ordubadi cavabında deyir:
- Niyə dayanmır, dayanır. Sakit olan vaxtı da olur.
- Tacir təəccüblənir:
- Sakit olanda bəs niyə qoyub qaçmırsınız burdan?

* * *

Ordubadının 60 illik yubileyində bir qələm sahibi iştirak etmədiyindən Ordubadidən üzrxahlıq istəyir. Deyir:

- Mirzə, sən 100 illiyində mən məruzə edəcəyəm.
- Ordubadi deyir:
- Gədə, sən o vaxta qalmazsan!

* * *

Keçmişdə "Bolşoy morskoy", indiki Bülbül və Xaqani küçəsinin tinində dövlət tərəfindən ziyalılar üçün yaxşı bir bina tikilmişdi. O binada Bülbülə, Mirzə İbrahimova, eləcə də Məmməd Səid Ordubadiyə ev vermişdilər.

Əvvəllər Dəmiryol vağzalı "Tiflis vağzalı" adlanırdı. Bu vağzaldan 3 nömrəli tramvay günbatan tərəfə gedərdi. İndiki Bülbül küçəsinə çatanda tramvay sola dönərdi, Xaqani küçəsindən sağa, yəni günbatan tərəfə gedib, müxtəlif istiqamətlərə dönəndən sonra gedib çatardı Azneft meydanına. Azneft meydanından dönüb yenə həmin yolla geri qayırdı. Beləliklə, gün ərzində bu üç vaqonlu tramvayın çarxlarından çıxan səs evin içində səslənərdi.

Bir neçə vaxtdan sonra Ordubadidən soruşurlar:

- Mirzə, evin necədir, xoşuna gəlir?

Ordubadi:

- Elə bil ömür boyu tovarı vaqonda gedirəm, - deyə cavab verir.

Haşiyyə. Tramvay Bakıda 1924-cü ildə salınıb. Deyilənə görə, bir dəvəçi üç dəvənin noxtasından tutub tramvay yolu ilə gətirmiş. Bu dəmdə arxadan tramvay gəlirmiş.

Tramvaysürən siqnal verir ki, dəvəçi yoldan çıxсын. O, bu siqnalara (tramvayın iki cür siqnalı var idi: biri qapı zəngi kimi, biri də kilsədə olan zəng kimi) əhəmiyyət verməyərək yoluna davam edir.

Camaat yanı-yandan ona deyir ki, ay kişi,

*görmürsən, tramvay gəlir? Yoldan çıx!
Dəvəçi tərs-tərs camaata baxıb deyir:
- Nə oldu, bu qədər məxluqdan hələ məni gördü?!*

* * *

Cəfər Cəfərov tənqidçi idi. Sonralar Azərbaycan KP MK-nın ideoloji işlər üzrə katibi təyin edilmişdi. Bütün adlar, titullar onun imzası ilə təsdiq olunurdu. Hətta Akademiyaya müxbir üzvlər, həqiqi üzvlər belə onun razılığı ilə təsdiqlənirdi.

Bir dəfə Ordubadi Mir Cəlal müəllimə deyir:

- Mir Cəlal, "cəllad"da bir "c" var, "Cəfər Cəfərov"da iki "c"!

* * *

Mir Cəlal müəllimin insanlara olan məhəbbəti, mülayim münasibəti təbiətə olan münasibətində də özünü göstərirdi. Təxminən 40-50 il bundan əvvəl dənizkənarı parkda yaşllaşma işləri aparılırdı. O zaman bəzək ağaclarına üstünlük verilir-di. Günlərin bir günü Mir Cəlal müəllimlə dənizkənarı parkda gəzişirdik. Birdən o, təəccüblə bir ağacın yanında dayandı və mənə dedi:

- Cümşüd, bu ağacı əkənə deyərdim ki, ay insafsız, səni belə başısağğı saxlasalar, halın necə olar?

Sən demə, həmin ağacı başısağğı əkiblər ki, yaraşlıq görün-sün.

* * *

Mir Cəlal müəllim tutu çox sevirdi, hətta ona "vətənpər-vər meyvə" adı vermişdi. Atam Bəyəli 1880-ci ildə 10 yaşında olarkən həm bizim bağda, həm də qardaşı Qulaməlinin bağın-

da barlı-bəhərli bir tut ağacı əkmışdi. Bizim həyətdə olan qol-budaqlı ağac 1958-1959-cu illərə kimi mövcud idi. Günlərin bir günü Mir Cəlal müəllim və xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov ailələri ilə bahəm növbəti tut mərasimində ba-ğımıza gəldilər. Anam təndir çörəyi-pendir ilə səhər yeməyini yola verdi. Sonra küftə-bozbaş hazırlayıb süfrəyə qoydu. Uzun illər Süleyman müəllim o küftə-bozbaşın tərifini edərdi. Sən demə, anam əti tut ağacının kötiyü

üstə döydüyündən, ət belə dadlı olub.

Tut mövsümündə hər il bərk külək olur. Ona görə də həyati tez-tez süpürmək lazım gəlir. Bizim arvadlar tənbellikdən ərlərini məcbur etdilər ki, o boyda nəhəng ağacı kəsinlər. Mir Cəlal müəllim əşidəndə ki, tut ağacını kəmişik, dedi:

- Cümşüd, heç Allahdan qorxmadınız, o boyda nəhəng ağacı kəsdiniz?!

Haşiya. *Meyvə-tərəvəzlərin vətənpərvərliyindən söz düşmüşkən. Bakı kəndlərinin hərəsi bir meyvənin Vətənidir, həmin meyvə-tərəvəz o kəndin adı ilə məşhurlaşib. Məsələn:*

Hövsən soğanı, bəzən ona "Şıxverdi soğanı" da deyirlər.

Zirə qovunu (yemiş). Hal-hazırda pomidoru ad

*çıxarıb, səsi hətta Sankt-Peterburqdan gəlir.
Qala ilə Pirallahı arasındakı "Xakə-xuna" adla-
nan yerin Sarıgilə üzümü, çox şirin olur.
Şüvəlanın ağ alçası məşhurdur.
Buzovna göyərtisi, xüsusilə ala turpu ilə seçilir.
Bilgəh zəfəranı və sarı ənciri ilə məşhurdur,
Novxanı ağ şənisi ilə.
Sadələdiğim meyvə-tərəvəzlər başqa kənddə,
başqa torpaqda Vətəmindəki kimi bar verir.*

* * *

Uzunömürlülük bir qayda olaraq, nəsil-dən-nəsilə keçir. Mir Cəlal müəllimin nəslə də uzunömürlülərə aiddir. Mir Xəlil 95-ə, Mir Cəlil 100-ə yaxın ömür sürmüşlər. Mir Cəlal isə 70 yaşına çat-tar-çatmaz dünyasını dəyişmişdi. Mir Cəlal müəllimin yaşı 70-ə yaxın olanda qardaşı Mir Xəlil mənə dedi:

- Atam rəhmətlik tapşırmışdı ki, bu uşaqdan – Mir Cəaldan muğayat ol. Bu uşaqda nə isə var.

Bəs nə üçün Mir Cəlal 70 il ömür sürdü?

Bunun səbəbi ömür boyu xof içində, səksəkəli yaşaması ol-muşdur.

Əvvəl də qeyd etdiyim kimi, repressiya dövründə belə bir söz işlədirdilər: "Aparıdılar". Cavidi apardılar, Müşfiqi apardılar, filankəsi apardılar...

Mir Cəlal müəllimin məlum hadisələr zamanı yaşadığı mənzil İçərişəhərdə, bürc qırağında idi. Hər maşın keçəndə ürəyi qan olurmuş: "Görəsən, maşın dayandı, yoxsa keçib getdi?"

Haşiyə. *Yadımdadır, akademik Məmməd Arifin arvadı Zümrüd xanım danışdı:*

- Bir balıq, bir döşəkcə, bir də nazik yorğan büküb

qapının ağzına qoymuşdum ki, Arifi aparanda özü ilə götürsün.

O dövrün yazıçıları, şairləri, alimləri, görkəmli adamları belə yaşamışdılar. "Aparılanlar" getmiş, qalanların isə bu səksəkəli həyat, əlbəttə ki, sağlamlıqlarına öz mənfi təsirini göstərmişdi.

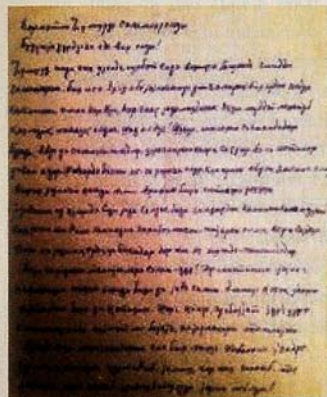
1978-ci ilin iyul ayında üçüncü dəfə Əfqanıstana uzunmüddətli xidməti işə ezam olunurdum. Mir Cəlal müəllim yataq otağında uzanmışdı, görürsüdüm, səfərə getməyimi dedim. Mir Cəlal müəllim məhəbbətlə mənə baxaraq dedi:

- Cümşüd, iki dəfə Əfqanıstan və İran səfərlərindən qayıdan-da görüşmüşdük. Bu dəfə qayıdanda mənə görməzsən.

Doğrudan da, onun dediyi kimi oldu. 1978-ci ilin 28 sentyabr tarixində Mir Cəlal müəllim Haqq dünyasında əbədiyyətə qo-vuşdu.

Allah ona rəhmət ələsin, qəbri nurla dolsun!

Mir Cəlal müəllimlə bağlı xatirələrimi ondan mənə yadigar qalmış bir məktubla yekunlaşdırmaq istəyirəm. Bu məktub Mir Cəlal müəllimin vəfatından düz iki ay əvvəl yazılıb.

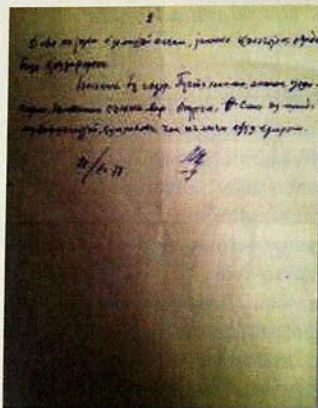

"Hörmətli Cümşüdə salamlar olsun,

Bu dünya durduqca o da var olsun!

Cümşüd, indi sən uzaqda, qürbət əldə vəzifə başında ciddi çalışırsan, biz isə Zuğulba yayla-ğında dincəlirik. Bir aydan çoxdur getmişən, amma hər gün, hər

saat yadımızdasan. Uzun müddət məktub gözlədik, nəhayət, aldığımız oldu! Şükür, işlərin səhmandadır. Burada, evdə də sağlamatlıqdır, uşaqların kefi sazdır. Hələ istilər dövründədir. Şəhərdə bəzən 35-36 dərəcə olur. Gün arası evdən çıxmaq olmur. Hafiz yaylağa getdi. Aqil, Arif ilə biz istilərə dözüürük.

Ədibənin ad günündə Sizi yada saldıq, bədə qaldırdıq. Hamının salam-duası var. Yəqin ki, Rəna xanımdan qarıbsəmisan. Nigarın olma, kefi sazdır.

Daha nə yazım, gördüyün Bakıdır. Hər kəs öz işində-peşəsindədir.

Bizi soruşan-tanıyanlara salam-dua! Əfqanıstanın yaylaq havasından nəfəs alanda bizi də yada salın. Əliniz keçən yaxşı kitablardan bizə də gətirin. Şərq şeir, ədəbiyyat yurdudur. İmkəniniz olsa, qiymətli bayatı, əlyazmaları toplayın.

Burada Sizi maraqlandıran elə bir təzə əhvalat yoxdur. Tut məclisləri qurtarıb, yemiş, qarpız çıxıb, tez yetişən üzüm çıxıb, şəhər bolluqdur, yerin məlum!

Daha nə yazım, ezamiyyət alsam, yanına gələcəyəm, orada bizi gözdürsən.

Hələlik bu qədər, Püstəxanımın, ananın, uşaqların, hamısının salamu var. Öpürəm, sənə öz işində müvəffəqiyyət, gümrəhlik, can sağlığı arzu edirəm.

28/VII-78"

Tanınmış alim, ədib və sənətkarlarla bağlı xatirə və düşüncələrim

Sən zamanlar "keçmişimizi unutmaq" mövzusu dəb-əddədir. Almas İldırımın 90 illik yubileyində həmyerlimiz, uzun illər Azərbaycan Jurnalistlər İttifaqının sədri olmuş mərhum Hacı Hacıyev belə dedi:

- Hörmətli yaşlı nəsil, nəyiniz var qoyun gedin, özünüzlə aparmayın.

Misal var deyərlər: "Sözün kəsəri qılıncdan itidir". Bu söz, doğrudan da, mənə çox təsir etdi. Odur ki, eşitdiklərimi və gördüklərimi başladım toplamağa. İlk olaraq repressiya qurbanlarının adlarını, atalarının adlarını, soyadlarını qeyd etdim, 62 nəfərdən ibarət siyahı alındı. Sonra Böyük Vətən müharibəsindən qayıtmayan 320 nəfərin, daha sonra Qarabağ şəhidlərinin siyahısını tərtib etdim. Yazdığımı həmkarım akademik Bəkir Nəbiyevə oxudum. Mənə dedi:

- Mirzə, bunlar hamısı şəhid olublar, şəhidlərin işə məskəni

behiştir.

Sözümü uzatmıram, xeyirxah arxitektorların səyi nəticəsində "Behişt" abidəsinin layihəsi hazırlandı. İndi onun yalnız icrası qalıb.

Sonrakı vəzifə olaraq tanınmış sənətkarlar, alimlər, ədiblər, rəssamlarla bağlı xatirələrimi qələmə almağı, yaşlı nəslin başına gələnləri, ibrətamiz hadisələri gənc nəslə çatdırmağı özümə bir mənəvi borc bildim.

Artıq yavaş-yavaş 90-cı onilliyinə yaxınlaşdığım ömrümün uşaqlığından ta indiyədək, yaşadığım ötən illərini xatırlayan da əhatəsində olduğum, istər iş yoldaşlarım, istər qohumlarım, istərsə də qonşularım barəsində düşündə, elə təsəvvür yaranır ki, sanki Allah məni say-seçmə adamlarla rastlaşdırıb, görüb-götürməyimə səxavətlə imkan yaradıb. Onların ağırlı-acılı günlərinin də dostu olmuşam, sevincli-bayramlı günlərinin də. Əgər rəssam olsaydım, onların hər birinin portretlərini yaradar, bəstəkar olsaydım, musiqidə tərənnüm edərdim. Təəssüf ki, əlimdən təkcə yada salmaq gəlir, amma neyləyəsən, sözlər hissələri, düşüncələri mükəmməl şəkildə ifadə edə bilmir.

Lakin yenə də hər biri ayrı-ayrılıqda bir araşdırma, elmi tədqiq obyektinə olan bu xalq mədəniyyəti və incəsənəti qoruyucularının bəziləri ilə bağlı xatirələrimi, eləcə də özümün şahidi olmadığım, lakin yaxınlarından eşitdiyim maraqlı hadisələri sızlarla bölüşmək istərdim.

Səməd Vurğun

Dahi xalq şairi Səməd Vurğun Akademiyamızın vitse-prezidenti idi. Bir qayda olaraq, hər il hesabat iclasları keçirilirdi. Humanitar elmlər üzrə akademik-katib tarix elmləri doktoru, professor İsmayıl Hüseynov idi (Ona, bəzən, "İsmayıl Hafiz" deyirdilər).

Sovet dövründə hesabatlarda bir sıra suallara cavab vermək məsələsi dururdu, o cümlədən, ateizm məsələsi.

Növbəti hesabat iclaslarının birində məruzəçi sözünü qurtarılanda sonra Səməd Vurğun İsmayıl müəllimə belə bir sual verdi:

- Ateizmdən nə yazılıb?

İsmayıl müəllim dedi:

- Şükür Allaha, yazdıqlarımız hamısı ateizm deyilmi?

Zalda gülüşmə qopdu.

Səməd Vurğun iclası yekun vurdu. O, Azərbaycan ədəbiyyatının qeyrətini çəkənlərdən idi. Üzünü zalda oturanlara tutub dedi:

- Yazdıqlarımız Xaçmazdan o yana getmir. Xaçmaza çatanda parovozun buxarı qurtarır. Mən istəyirəm ki, yazdığınız əsərlər, heç olmasa, başqa respublikalara da yayılsın.

İndi o, sağ olsaydı, ədəbiyyatımızın inkişafını görsəydi, bir az rahatlanardı.

* * *

Səməd Vurğun Nizami Muzeyinin binasında birinci mərtəbədə, Əlyazmalar Fondunda iclas çağırılmışdı. Səbəbi də Mikayıl Rəfilinin Mirzə Ələkbər Sabir haqqında yazdığı tənqidi məqalə idi.

Səməd Vurğun çox kəsərli çıxışla Mikayıl Rəfilini yamanca tənqid etdi.

O vaxtlar da Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun təsərrüfat müdiri Məcnun adlı bir yaşlı kişi idi. Mənə dedi:

- Cümşüid, bu çıxışlar bir yana, mən Rəfili müəllimə 40 kq kağız vermişəm, bunlar hamısı atılacaqmı?

İki gündən sonra "Kırpı" satirik jurnalında Mikayıl Rəfilinin xoruzu qoltuğunda şəkli verildi. (Hər halda, bu, o qədər də yaxşı bir hərəkət deyildi).

Sovet dövründə belə bir qayda vardı – respublikadan şikayət edənlər Moskvaya gedirdilər. Mikayıl Rəfili də üz tutdu Moskvaya.

Belə rəvayət edirlər ki, 10-15 gündən sonra Mikayıl Rəfili Yazıçılar İttifaqına belə bir teleqram vurur: "Встречайте с победой".

Yəqin ki, burada bir narahatlıq olur. Lakin sonradan məlum olur ki, sən demə, Mikayıl Rəfili "Pobeda" maşını alıb, Bakıya gəlir!

* * *

Səməd Vurğunla bağlı qızı Aybəniz xanım mənə belə bir

əhvalat danışmışdı.

Çin Xalq Respublikasından Akademiyaya qonaqlar gəlir. Səməd Vurğun o zaman Akademiyanın vitse-prezidenti, Yazıçılar İttifaqının elmi katibi isə Osman Sarıvəlli idi.

Səməd Vurğun iclası rus dilində aparılmış. Çindən gələn qonağa söz verəndə qonağın adını oxuya bilmir.

Səməd Vurğun deyir:

- Ə, Osman, bu köpək uşağının adını aydın yaz da...

* * *

Aybəniz xanımdan eşitdiyim daha bir xatirə:

Bir dəfə ailəsi ilə süfrədə oturub parça-bozbaş yeyirlərmiş. Səməd Vurğun kasasından yaxşı bir tikə götürüb itə verir. Uşaqlardan biri deyir:

- Ata, iti bizdən çox istəyirsən?

Səməd Vurğun cavab verir:

- Az danış, hamınızı bir istəyirəm!

* * *

Bir dəfə Aybəniz xanım mənə dedi:

- Cümşüid müəllim, bizə bilirsən nə deyirlər? Deyirlər: "Atası saz çalır, oğlu caz!".

* * *

1953-cü ildə Nizami Gəncəvinin 750 illik yubileyini keçirmək qərara alınmışdı. Yubileyi şairin Vətəni olan Gəncədə qeyd etmək üçün Bakıdan – Akademiyadan bir qrup Gəncəyə getdik. O dəstədə Səməd Vurğun, Həmid Araslı, Aleksandr Makavelski, Kamran Məmmədov, Sadıq Hüseynov və başqaları vardı. Mən də Nizami Gəncəvinin həyat və yaradıcılığına aid səyyar sərgi nümayiş etdirirdim.

Nizami Gəncəvinin məqbərəsini ziyarət edərkən Səməd Vurğun nitq söylədi.

Axşam Gəncə Dram Teatrında təntənəli iclas keçirildi. Yubiley gecəsini Səməd Vurğun aparırdı. Teatr zalında iynə atsan, yerə düşməzdi.

Səməd Vurğun yubiley iclasında ətraflı nitq söyləyəndən sonra sözü Həmid Arasliya, Makavelskiyə, sonra Kamran Dadaşoğluna və başqalarına verdi. Çıxışlar qurtarandan sonra Səməd Vurğun üzünü Həmid Arasliya tutub dedi:

- Həmid, o küçələrdən ki, Nizami addımlayıb, indi biz keçirik. Bu, böyük xoşbəxtlikdir.

Sonra sözünə belə davam etdi:

- Nizaminin obrazını Qəzənfər Xalıqov çox yaxşı yaradıb. Amma Nizaminin üzündə piççə yarasının nişanəsini qoysaydı, pis olmazdı. Çünki o vaxt gəncələrin əksəriyyəti piççə yarası keçirib.

Haşiyə. *Məhəbub adlı gəncəli bərbər ustam var, mənə dedi:*

- Rəhmətlik düz deyib. Mənim də kürəyimdə belə bir nişanə vardır. Gəncələrin əksəriyyətində bu nişanə var.

O vaxtlar televiziya yox idi. Odur ki, belə mühüm hadisələri kinoxronikaya çəkirdilər. Bizimlə Manafli soyadlı bir rejissor getmişdi. Onun çəkdiyi kinolenti bəzən göstərirlər.

Manafli Səməd Vurğundan çox xahiş etdi ki, çıxışının bəzi hissələrini yazsın. Səməd Vurğun Manafliya qayıtdı ki, özün bir təhər montaj elə.

Səhəri gün mehmanxanaya çoxlu aşıq gəlmişdi. Aşıqlardan biri Səməd Vurğuna yarıgiley, yarı şikayətlə müraciət etdi ki, "Radiokomitə" onları dəvət etmir ki, ay aşıqlar, çıxış edin. Amma onu-bunu tez-tez dəvət edirlər.

Səməd Vurğun dedi:

- Onların səsi var, ona görə.

Aşığın biri yerindən:

- Parovozun fitinin səsi bir stansiya qalmış gəlir, - dedi.

Hamı gülüşdü.

Böyük ədəbiyyatşünas alim Abbas Zamanovun sağlığında biz hər il may ayının 30-da Mirzə Ələkbər Sabirin ad gününü keçirirdik. Əvvəl Bakıda, sonra isə Şamaxıda toplaşardıq. Arzu edirəm ki, mart ayının 21-i də Səməd Vurğun günü keçirilsin.

Mirzə Kamyab

Atamdan bir yaş kiçik olan Axund Kamyab 1870-ci ildə Bakının Buzovna kəndində anadan olub. Ruhani ailəsindən olduğundan, atası Molla Fətullah oğlu Kamyabı din aləmində şöhrət tapması üçün ali təhsil almağa – əvvəl İrana, Qum şəhərinə, sonra isə təhsilini davam etdirməyə Məşhədə göndərmişdi. Atam ona Mirzə Kamyab deyərdi.

Mirzə Kamyabın Təbriz həyatı çox maraqlı keçib. Azərbaycana – Vətənə döndükdən sonra isə repressiya qurbanı olub, 1929-cu ildə 5 il həbs cəzası alaraq Sibirə göndərilmişdi. O, cəzasını çəkib, 1934-cü ildə Vətənə qayıtdı.

O vaxtlar mənim 7-8 yaşım vardı. Atam onun həyatından kədərlə danışırdı. Doğma Vətəni olan Buzovnaya gedə bilməzdi, oğrun-oğrun Şüvəlana gələrdi. Atam evdə olmayanda bağın aşağı hissəsinə palaz-döşək, balınc, dəmir sinidə çay aparardım.

Bağımızda tetik-tetik pilləkan var idi, indi də yadımdadır, bir dəfə çay aparanda mənə dedi:

- Oğlum, bir tetik də getsəydin, stəkanda çay qalmazdı.

Atamla Mirzə Kamyabın söhbətləri seir və musiqi mövzusunda idi. Mən dünyanı az-çox dərk edəndən onun barəsində atam-

dan soruşardım. Atam deyərdi: "Mirzə Kamyab Keçəçioğlu Məhəmmədlə Təbrizdə tanış olduqdan sonra toy və şənliklərdə onunla birlikdə iştirak edirdi. Kamyabın təsirli səsi, xoş avazı məclis iştirakçılarını valeh edirmiş. Tanrı ona elə bir vergi – səs vermişdi ki, məclisdə oturanların qəlbini ehtizaza gətirər, onlarda nəcib, xoş duyğular oyadardı. Bu səsin sehrinə düşən hər kəs xeyli zaman bu sehrdən ayrılmayı, Kamyabı uzun müddət alqışlayırdı. Günlər ötür, aylar dolanı, naxışlanıb illərə çevrilirdi. Amma bir gün gəldi ki, Kamyabın həyatında dönüş yarandı. Bir görüş onun rahatlığını əlindən aldı, yuxusuz gecələrinə səbəb oldu..."

Təbrizin muğam həyatına rəvnəq verən musiqi məclisləri hər dəfə bir imkanlı adamın evində keçirilirdi. Həmin məclislərdə qadınlar da iştirak edirdi. Belə məclislərin birində Kamyab məclis sahibinin qızı Zəhra xanuma vurulur. Zəhranın misilsiz gözəlliyi onun qəlbində sonsuz sevgi oyadır. Ona elə gəlir ki, Yusifin Züleyxası, Kərəmin Əslisi, Məcnunun Leylisidir gördüyü, ürəyini ovsunlayan, onu ən gözəl bir dünyaya – məhəbbət aləminə salan. İlahi, o utancaq baxışlarda nələr oxunmurdu?! O gözlərin dərinliyindən bir məsumluq, müqəddəslik, üvlilik boylanırdı. Bir anı baxış bəs etmişdi ki, onun qəlbinə düşən məhəbbət qığılcımı sevgi oduna, alovuna dönsün. O gözlərə baxdıqca baxmaq istəyirdi Kamyab. Əfsus ki, bu mümkün deyildi.

Bu hadisədən sonra Kamyabın əhvalı da dəyişir. Öz sirrini hamıdan pünhan saxlayır. Hətta öz dostuna da bildirmir. Onun

daxili aləmində baş verən bu dəyişikliyin səbəbini Məhəmməd duymaya bilməzdi. Bu barədə soruşduqda, Kamyab ona həqiqəti açıb deyir və bu şeiri söyləyir:

*Hər kəs ki, düşüb dəhridə eşqin bəlasına,
Mümkün deyil ol yalvarmasın öz məhliqasına.
Mən ol san ki dilnigarıma yalvarmayım bəs nə cür,
Ki, qoymuş məni həsrət eşqin qadasına.
Biganəyə rəhm eyləmə, göstərmə ruyini,
Amandır, yandırma məni sən, Allah rizasına.*

Sonra bildirir ki, qonaq qaldığı kişinin evində ev sahibinin qızına "başqa gözlə" yanaşdığını zənn edəcəkləri üçün öz eşqini gizli saxlayıb. Məhəmməd əhvalatı biləndən sonra bir-birini qəlbən sevən iki gəncin xoşbəxtliyi üçün qızın atasıyla danışmağı qərara alır və bu şərəfli, məsuliyyətli işi həyata keçirərək, onun toyunu da özü edir.

Kamyab ömrü boyu öz sevdiyi xanımına sadıq qalmış və ona gözəl və təsirli şeirlər oxumuşdur.

Onların həqiqi məhəbbətindən yaranmış övladları da savadlı idilər və cəmiyyətdə özlərinə müəyyən mövqə tutmuşdular.

Mirzə Kamyab atama çoxlu gileyli şeirlər oxuyardı. Bir dəfə atamdan soruşdum ki, Füzulinin "Leyli və Məcnun"undan olan bu qəzəli nə vaxt oxuyub:

*Ey xoş ol günlər ki, mən həmrəz idim canan ilə,
Nə'mati-vəslin görüb, nazın çəkərdim can ilə...*

*...Məhvəşimdən, dustlar, dövrən cüda istər məni,
Düşmənimdir, heç bilmən netmişəm dövrən ilə...*

*...Zövqdən dibaçə bağlandı kitabı-ömrümə,
Qoymadı dövrən keçə övqatım ol ünvan ilə...*

Atam cavab verdi ki, bu şeiri Vətənə gələndən və artıq sevdiyi həyat yoldaşı Zəhra xanımı itirdikdən sonra söyləyib.

Növbəti dəfə Şüvəlana gələndə atam evdə yox idi, onu mən qarşılamağı oldum. Mənə belə dedi:

- Oğlum (mənə belə müraciət edərdi), insan da xalqının düşməni olar? İnsanda düşmənçilik fərdi şəxslərə qarşı olur.

Buzovnalı axund Hacı Soltanın yazdığına görə, Mirzə Kamyab oxumağı ilə, öz yanıqlı səsi ilə dinləyicini həm kədərləndirə, həm də ona sevgi ruhu bağışlaya bilirmiş. Hacı Soltan ədəbiyyat tariximizi izləyənlərdəndir. Xüsusilə, Buzovnanın alim və üləmaları haqqında "Yaşamaq, yaratmaq, yaşatmaq" adlı əsərində yazır ki, Mirzə Kamyabla bir dövrdə yaşamışlardan eşidib ki, onun Buzovnada səsləndirdiyi azanı Maştağada eşidiblər və yaxud evdə oxuduğu zaman ləmədə olan kasalar cingildəyirmiş.

Təsəvvür edin ki, o, doğma qardaşının yanına getməkdən qorxurdu. Özü üçün yox, qardaşına zaval gələ biləcəyindən qorxurdu. Halalca mülkündən də məhrum olmuşdu.

Mirzə Kamyab atama hər dəfə müraciət edəndə, "xalaoğlu" deyərdi:

"Xalaoğlu, mən bilmirəm, bu təzə hökumət bizim bu İslam ehkamında nə görüb? Qurani-Kərimdə nə cür ayələr var ki, insanlıq aləminə zidd olsun?"

O, bəzən gileyini, narazılığını Hacı Əbülhəsən Racinin bu şeiri ilə ifadə edərdi:

*Yıxdılar aşıqların qəlbi kimi meyxanəni,
Bivəfalar əhditək, sındırdılar peymanəni.*

*Lə'li-canantək uzaq oldu nəzərlərdən şərab,
Çeşmi-dilbærtək xumarə saldılar məstxanəni.*

Atam onun fars dilində söylədiyi bir şeiri belə izah edərdi:

*Dad o fələyin alindən süfrəsində naz-ne'mət var,
Şahzadələr gədə olub, gədəzadələr şah.*

Mirzə Kamyab 1934-cü ildə bizə gələndə mən artıq böyümüşdüm. Kişi dərdini söyləməyə adam axtarırdı. Onun doğma qardaşı Sidqi Ruhulla SSRİ və Azərbaycan SSR-in xalq artisti idi. Onu səhnədə görənlər yaşlı nəsil, necə sənətkar olduğunu yaxşı bilir. Xüsusilə, Səməd Vurğunun "Vaqif" pyesindəki Şah Qacarla Vaqifin dialoqu təkrarolunmaz səhnələrdən biri sayılır. Ələsgər Ələkbərovun vüqarlı duruşunu, taxtda oturan Sidqi Ruhullanın əzəmətli səsinə, görkəmini kim unudar?

Ümumiyyətlə, Molla Fətullahın bu iki övladı o dövrlərdə seçilən insanlardan olublar. Xalq da onları unutmayıb, öz tarix yaddaşında qoruyub yaşadır.

Şıxəli Qurbanov

Şıxəli Qurbanov Mir Cəlal müəllimlə bir həyətdə yaşayırdı. Elə ki, Şıxəli müəllim gələrdi, biz hamımız sevinirdik, çünki Mir Cəlal müəllim kimi Şıxəli Qurbanovda da yumor hissi çox güclü idi.

Hamımız otağa yığışırdıq. Gülüş, qəhqəhə səsi otağı götürürdü. Şıxəli müəllimin məzəli söhbətlərinə qulaq asmaqdan mətbəxə gedib çay gətirmək yaddan çıxardı. Belə duzlu-məzəli söhbətlərin arasında yaranan pauzadan istifadə edərək, Şıxəli müəllim deyərdi: "Ay balam, molla yasin oxuyanda ona isti su veririk. İnsafınız olsun, heç olmasa, bir stəkan çay verin də".

Hamı söhbətin davamına qulaq asmaq istəyirdi. Odur ki, mətbəxə getməyə həvəskar tapılmırdı.

Yay mövsümlərinin birində onlar ailəvi olaraq Mir Cəlal müəllimin Novxanıda olan bağına köçmüşdülər.

İsti günlərin birində hamı dənizə getmişdi. Bağda üçümüz qalmışdıq: Mir Cəlal müəllim, Şıxəli müəllim, bir də mən. Günorta vaxtı idi, hər üçümüz acmışdıq. Aqıl bazarlıq edib, evə

axşam gələcəkdi. Şıxəli müəllim bağın içinə girdi, oradan bir dəstə pərpətəyün yığıb geri qayıtdı. Onu yaxşıca yuyub, xırdaxırdada doğradı. Bir tavanın içinə salıb, bir balaca suda onu yumşaltdı. Suyunu süzüb, başqa bir qaba qoydu. Beş-altı yumurta götürüb hazırladığı göyərtiyə saldı. Tavaya yağ töküüb, onu yaxşıca bişirdi. Süfrə açıb, ortaya qab-qacaq qoydu. Biz həmin bu qəribə yeməyi yedik.

Şıxəli müəllimin hazırladığı həmin qəribə yeməyi ilk dəfə idi ki, yeyirdim, amma gəl ki, dadından doymaq bilmirdim.

Süfrəni yığışdırandan sonra yenə də söhbətinə başladı:

- Mir Cəlal müəllim, bir dostum var, cümə axşamlarına getməyin xəstəsidir. Tanıdı-tanımadı, hər məclisə gedir. Günlərin bir günü mən və dilçi alim Ağamməd Abdullayev hüsr yerinə gedəndə yolda ona rast gəldik.

Hal-əhvaldan sonra məndən soruşdu:

- Hara gedirsiniz?

- Hüsr yerinə,- deyə cavab verdim.

- Lap yaxşı oldu, mən də sizinlə gedirəm, - dedi və razılıq

almadan bizə qoşuldu.

Məclisə daxil olduq, ev sahibi bizi hörmət-izzətlə qarşıladı. Qarşımıza çay qoyulan kimi yanımda gələn sözbə başladı:

- Bilirsiniz, bu adam necə adam idi? Xeyirxah, humanist, yetim-yesirə əl tutan bir şəxs idi. Onunla Kislovodskidə, Pyatıqorskidə o qədər keflər çəkmişik ki, sayı-hesabı yoxdur.

Axırda nəaləc qalıb ayağını tapdaladım və qulağına pıçıldadım ki, a kişi, rəhmətə gedən arvaddır!

Bu sözlərdən sonra o, elə bil ki, ayıldı və məclisin sonuna qədər səsinə çıxartmadı.

Haşiyə. Burada bir neçə kəlmə Ağamməd Abdullayev haqqında haşiyə çıxmaq istərdim. Ağamməd müəllim müqəddəs ana dilimizin mütəxəssisi idi. Vaxtilə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun rektoru olmuşdur. Çox vətənpərvər bir insan olan Ağamməd Abdullayevin rektoru olduğu həmin institutdan ayıraraq ayrıca Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutu yaradılması onun şərəfinə, milli qüruruna toxunmuş, ərizə yazaraq institutu tərk etmişdi. Ağamməd müəllimin ən böyük xeyirxahlığı Əliağa Vahidin yaradıcılığına münasibətdə olub. Vaxtilə Məmməd Nuri söhbət edərdi: "Bir dəfə axşam idi, "Azərbaycan müəllimi" qəzeti redaksiyasından gəlirdim, pilləkənlərdə Ağamməd müəllim mənə saxladı:

- Məmməd! Sən gəl Əliağa Vahid haqqında mövzu götür, elmi əsər yaz, müdafiə elə".

O vaxtlar Vahidi yaxına buraxmırdılar ki, sən realist şair deyilsən! Məmməd Nuri Əliağa Vahid

haqqında sanballı əsər yazdı və elmlər namizədi oldu. Ağamməd müəllim həm Vahidi diriltirdi, həm də bir elmlər namizədi yetişdirdi. Allah ona rəhmət eləsin!

Qeyd etdiyim kimi, Şıxəli Qurbanov çox məzəli əhvalatlar bildirdi və çox zaman da məclisləri, yığıncaqları aparmaq ona həvalə olunurdu. Belə yığıncaqlardan biri, Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, görkəmli şərqşünas, filologiya elmləri doktoru, professor Həmid Araslının qızı Dürdanənin (hazırda fizika-riyaziyyat elmləri doktorudur) toyu idi. Yadımdadır, 1963-cü ilin yanvar ayının 28-i idi. O vaxtlar indiki kimi şadlıq evləri yox idi. Təkcə indiki Rəsul Rza küçəsində (keçmiş İncəsənət İnstitutunun yanında) bağla üzəüz böyük yeməxana var idi. İmkanlı adamlar övladlarının toylarını orada edirdilər. Nəsir İmanquliyev də Aidanın toyunu orada etmişdi.

Toyu Zeynəb Xanlarova aparırdı. O zamanlar o, qarabəniz, arıq bir qız idi. Toyda fəxri tamada akademik Əlisöhbət Sumbatzadə seçilsə də, toyu əvvəldən axıra qədər Şıxəli Qurbanov apardı.

Məclisi qızısdırmaq üçün Şıxəli müəllim tez-tez müxtəlif lətifələr söyləyirdi. O zaman söylədiyi bir əhvalat heç yadımdan çıxmır:

- Bir ailənin 6-7 uşağı vardı. Həddindən artıq kasıb idilər, ailədə yalnız kişi işləyirmiş. Axşam şam yeməyindən sonra ərvad oturub söhbət edirmişlər. Birdən ərvad ərindən soruşur:

- A kişi, bu "atom", "atom" deyirlər, o necə şeydir?

- Arvad, çox bahalı şeydir, ələ düşən deyil.

- Nolardı, Allah-taala bir dənəsini bizim evə salaydı, canımız bu kasıbçılıqdan qurtaraydı!..."

Elə bu dəmdə şəhərdə zəlzələ baş verdi. Aləm qarışdı bir-

birinə. Məclisdəki qonaqlar arasında çaxnaşma düşdü. Dəqiq yadımda deyil, o vaxt hətta kiminsə ürəyi xarab oldu. Hər şey bitəndən sonra hamı sakitləşdi və rəhmətlik filologiya elmləri doktoru, professor Mübariz Əlizadə söz aldı:

- Dürdanənin toyunu yer də, göy də təbrik etdi. Göylər əl çaldı, kürreyi-ərz qol açıb oynadı.

Bu sözlərdən sonra məclisin ovqatı dəyişdi, üzlərə təbəssüm gəldi, şənlik gecə yarısına kimi davam etdi.

Muxtar Maniyev

Muxtar Maniyevi Respublika-da, demək olar ki, kiçikdən-böyüyə hər kəs tanıyır. Xalq artisti, prezident təqaüdçüsü, gözəl, unudulmaz obrazlar yaradıcısı Muxtar Qəmbərəli oğlu Maniyevin ilk öncə şəcərəsindən söhbət açmaq istəyirəm.

Bu ailə XIX əsrin sonu XX əsrlərdə doğulub-törəmiş nəsiləndən idi və bu ailənin başçısı da Kərbəlayı Muxtar idi. Mən onu şəxsən görmüşdüm. Hündürboylu bu kişi tünd sarı rəngli Xorasan kürkü geyinirdi. Bu kürkün qolları çox uzun idi, didzən aşağı hissəsi də dar idi. Onu ancaq çiyinə salardılar.

O dövrlərdə Həcc ziyarətinə getmək indiki kimi asan deyildi. Ziyarətin səfəri çox uzun çəkərmiş. Odur ki, ailənin bir illik azuqəsi, yeddi qonşunun ac-yalavac olmaması, Həccə gedənin sağlam olması kimi şərtlər çox vacib idi.

Kərbəlayı Muxtar da, həyat yoldaşı Fatma xanım da babasından mollalığ dərsi almışdı. Ona görə də, Qala kəndində molla Fatmanın adı hörmətlə çəkilirdi.

Haşiyə. Bizim kənddə belə bir dəb var idi. Bəzən, hər hansı bir ailəni evdəki arvadların adları ilə müəyyən edirdilər. Məsələn, molla Fatma, Təuz xala, Həbibə, Nuğra İbrahim, Bika Balabəy; onların övladlarını analarının adları ilə tanıyırdılar.

O dövrlərdə savadsızlıq hələ də hökm sürürdü. Yuxarıda adını çəkdiyim Bikanin əri Balabəy qoyun saxlayan imiş. Yaxşı bir qoç bir nəfərin xoşuna gəlir və qoçun sahibi Balabəyə deyir ki, 5 manat verirəm. Balabəy isə razı olmur. Yanındakı adam ona deyir ki, 3 dənə manat verirəm, Balabəy deyir ki, götür apar.

Molla Fatma övladlarını savadlı görmək istəmişdi. Böyük oğlunun baqqal dükkanı var idi. Övladı Tütbətəlini oxudaraq, ali təhsilli mühəndis etmişdi. Əvvəldə qeyd etdiyim kimi, o, bir müddət Suraxanı neft mədənlərində mühəndis kimi fəaliyyət göstərmişdir. Çox təəssüf ki, cavan ikən yatalağ xəstəliyindən dünyasını dəyişmişdir.

İkinci oğlu Səftərəli ali savadlı mühasib idi. Böyük Vətən müharibəsindən geri qayıtmamışdı. Üçüncü oğlu Əjdərəli hərbcı idi. Böyük Vətən müharibəsində sücaət göstərdiyinə görə, onun barəsində bir sıra oçerklər yazılmışdır. Onun Nicat adlı bir oğlu var idi, hərbciydi. Dördüncü oğlu Qəmbərəli tanınmış papaq ustasıydı. Respublikanın tanınmış adamları papaq tikdirmək üçün onun yanına gəlirdilər.

Kərbəlayı Muxtarın ailəsində hərbcı olmağa meyil çoxdur. Məsələn, Əjdər özü hərbcı idi, onun oğlu da hərbcı olmuşdur. Qəmbərəlinin polkovnik rütbəsinə çatmış iki oğlu – Məzahir və Qabil uzun müddət hərbi qulluqda olmuşlar.

Babasının adını daşıyan Muxtarın da üç oğlu Türkiyədə hərbi təhsil almış, hazırda isə cəbhə bölgəsində hərbi xidmətdədirlər.

Kərbəlayı Muxtarın övladlarından yalnız Qəmbərəlinin həyatı yadımdadır. Qəmbərəli hündürboylu, boyuna görə bədən quruluşu, yarıməsmə bıqları var idi. O, məclisə girəndə oturanların nəzərini özünə cəlb edərdi. Xüsusilə də, hüsr məclislərində. Otağa girəndə aşağı başda, qapının ağzında kətil üstə oturur, hamudan hal-əhval soruşardı. Qəmbərəli əsl ziyalı idi. Elmin hansı sahəsindən söz düşürdüsə, o özü həmin mövzuya yekun vurardı.

Məlumdur ki, Sovet dövrünə qədər Azərbaycanda ilahiyat elmi inkişaf etməmişdi. Hüsr məclislərində axund Qurani-Şərifdən bir ayəni şərh edəndə bütün nəzəri Qəmbərəlidə idi. Qəmbərəlinin bəzilərinə münasibəti yaxşı olmasaydı da, heç kəmin xətrinə dəyməmək üçün yumşaqılıqla deyərdi:

- Filan müctəhidin təfsirində belə izahat verilib. Amma siz deyəndə də həqiqət var.

Maniyevlər ailəsində Muxtar yeganə övladdır ki, artistlik sənətini seçib. Onun peşəsi haqda danışmaq fikrim yoxdur. Məqsədim, qeyd etdiyim kimi, bu ailənin şəcərəsindən söz açmaq idi. Muxtarın isə oynadığı istər müsbət, istərsə də mənfi obrazlar yadda qalanda. Bu yaxınlarda Muxtarın sənəti, artistliyi haqqında geniş televiziya verilişi hazırlamışdılar. Televiziya ekranında deyilənlərdən birini yada salmaq istəyirəm: "Muxtar Maniyev 140 filmdə müxtəlif obrazlar yaratmışdır".

Bu vaxta qədər bu sayda filmə çəkilmiş artist tanınmam. Təsadüfi deyil ki, dövlət istedadına görə ona "xalq artisti" kimi fəxri ad, maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün prezident təqaüdü verir.

Mansurovlar ailəsi

Şüvələnda bizim evdən 1-2 bağ aralı Mansurovlar ailəsinin bağları var idi. Onların bağ evləri ikimərtəbəli binadan ibarət idi. İkimərtəbəli binada bir eyvan da tikdirmişdilər. Baxmayaraq ki, kənd yerlərində ikimərtəbəli ev və eyvan rəvac deyildi, onların musiqi aləmində mövqeləri çox yüksək olduğundan əhali narazılıq etməirdi. Bunun da səbəbi yay vaxtı bəyaz axşamlarda eyvandan gələn musiqi sədaları

idi. Bu musiqi sədaları hamının zövqünü oxşayırdı. Həmin axşamlarda muğamlarımızın təfsiri söz və tar ilə izah edilirdi. Xüsusən də xaricdən, İrandan gələn qonaqlarla qızğın mübahisələr gedərdi.

Atam Bəyəli Mansurovlar ailəsilə qonşuluqdan başqa Məşədi Süleymanla həmyaş və yaxın dost idi. Mansurovların muğam məclislərində atam da iştirak edərmiş. Bəhrəmlə qardaşım Cabir tar dərslərini Məşədi Süleymandan almışdılar. Məşədi Süleyman

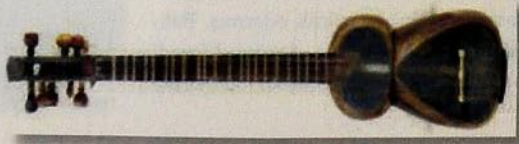
1872-ci ildən, atam Məşədi Bəyəli 1869-cu ildən idilər. Oğlu Bəhrəmin söylədiyinə görə, Şüvələndə ancaq bizim ailəmlə çox yaxınlıq ediblər. Qardaşlarım – 1909-cu il təvəllüdü Mirzəlinin, 1912-ci il təvəllüdü Cabirin, həmçinin də mənim toyumu Bəhrəm bəy aparmışdır. Məşədi Süleyman dünyasını dəyişəndən sonra da bizim ailəvi dostluğumuz davam etdi.

Bizdən savayı, Mansurovlarla Molla Bahar (oğlu Çingiz – 1925-ci il təvəllüdü), Teymur (oğlu Bəhrüz – 1927-ci il təvəllüdü), Kərbəlayı Eyyub (oğlu Bayram – 1925-ci il təvəllüdü) qonşu idilər.

Eldar Mansurovun babası Məşədi Süleymanın arxivi əsasında nəşr etdiyi xatirələrdə – “Məşədi Süleyman bəy Mansurov. Xatirələr” adlı əsərdə Məşədi Süleyman yazır: “1920-ci ilin sentyabr ayında bizi evdən ancaq üst-başımızla çıxardılar. Çoxlu mülk sahibi olduğumuz halda, Suraxanski (Pervomayski) 111 ünvanında yerləşən balaca bir daxmaya köçdük. Oradaca, evin bir guşəsində tar düzəltməyə başladım”.

Gördüyünüz bu tarı Məşədi Süleyman qardaşım Cabirə bağışlamışdır. O, Cabirə tar dərsi deyib. Bir neçə il öncə bu tarın simlərini dəyişəndə tarsaz təəccüblə dedi:

- Bu tarın 100 ildən çox yaşı var?!

Qardaşım Cabir yeniyetmə olanda atamın hazırladığı bir səbət meyvəni Məşədi Süleyman bəyə aparıbmiş. Məşədi Süleyman bəyi çox kədərli görür. Cabir xatırlayır ki, həyətə girdim, gördüm Məşədi Süleyman bəy tarı sinəsinə basıb çalır və gözlərindən yaş axır. Mənə dedi ki, oğlum, get atana de ki, gəlsin yanıma.

- Əlbəttə, mən müəllimimi bu halda görüb, qaça-qaça evə gəldim və Məşədi Süleyman bəyin bu vəziyyətini atama danışdım. Atam işini yarımçıq qoyub, tələsik onun yanına getdi.

Bu yaxınlarda Eldarla Mansurovların Şüvələndəki ikimərtəbəli bağ evini ziyarət etmək istədik. Lakin bir müddət pioner düşərgəsi olmuş bu evdə bizim üzümüzə qapı açan olmadı.

Şəkildə gördüyünüz ikimərtəbəli binanın neçə otağı olduğu fotodan görünür. Məqsədimiz həmin binanın bir neçə otağında musiqi sinfi açmaq idi. Deyilənə görə, bağ baxımsızlıq ucbatından xarabazara dönüb.

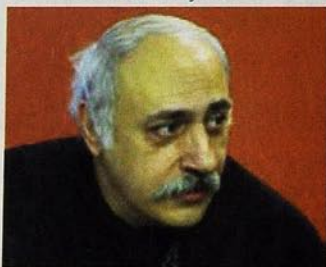
Bir neçə il öncə Eldar Mansurov Şüvələndə gəlmişdi. Yuxarıda adlarını sadaladığım qonşuların oğlanları ilə ikimərtəbəli binanın qarşısında durduq və həsrətlə bu evə baxdıq.

Mən Eldara çox təkid etdim və dedim ki, nə qədər sağıq, sən məhkəməyə müraciət et, heç olmasa, bağın yarısını al. Ona söz

verdim ki, maddi cəhətdən sən məşğul ol, təşkilati işləri mən öz öhdəmə götürürəm. Nəsimə Zeynalova demişkən, “o bağı mən abıra salaram” (“Hacı Kərimin aya səyahəti”). Məqsədım bu idi ki, Eldar ata-baba yurduna sahib olsun, heç olmasa, otaqların birində çıraq yansın. Bununla da, vaxtilə o bağda yaşamış ulu babalarının ruhunu şad edərdi. Mən çox arzularım ki, həmin o eyvandan qardaşının tar səsi və atası haqqında bəstələdiyi əsərin sədaları ucalaydı.

Çox təəssüf ki, həmin xeyir-xah iş baş tutmadı. Yuxarıda adlarını sadaladığım qonşularım-dan yeganə mən qalmışam.

Eldar fürsəti fəvta verdi. Heyif!

Repressiya qurbanı Seyid Hüseyn Sadıqzadə

Süvətlər dönəmində baş verən bir Sıra hadisələri xatırlayanda insanda çox böyük xof, qorxu və acı təəssüf hissləri meydana gəlir. Proses şəklində baş verən belə qanlı hadisələrdən biri təqribən on illik bir dövrü, yəni 1930-1940-cı illəri əhatə edən qanlı repressiyadır. Bu repressiya ağıllı, düşünən beyinlərə qarşı çevrilmiş və nəticədə on minlərlə insanın fiziki məhvinə gətirib çıxarmışdır. Bu da bir həqiqətdir ki, həmin qanlı hadisələrdə daha çox qurban verən məhz Azərbaycan xalqı olmuşdur. Bakı və ətraf yaşayış məntəqələrində olan ən tanınmış elm adamları, ziyalılar, hərbiçilər, din xadimləri, şairlər, yazıçılar, ümumiyyətlə, işıqlı insanlar qanlı repressiya maşınının ölüm çarxından xilas ola bilmədilər.

Həmin illərin ölüm tufanı Qala və Şüvəlan kəndlərindən də yan keçmədi. Onilliklər boyu topladığım məlumatlara görə, həmin illərdə Qala və Şüvələndən təkcə uzaq Sibirə 62 nəfər tanınmış kənd sakini sürgün olunmuşdur. Onlardan yal-

nız 3 nəfəri böyük çətinliklə uzun illərdən sonra geri qayıda bilmişdilər. Gümanımızca, dövrünün çox böyük sayılıb-seçilən şəxsiyyətlərindən olan və repressiya bəlasına tuş gələn bir neçə şəxsiyyətin adını çəkmək baş verənlər haqda hər kəsdə konkret təəssürat yarada bilər. Bunlardan şair Almaz İldırım, yazıçı Seyid Hüseyni, böyük din xadimi, ruhani alimi Şeyx Sədranı, Abasət Axundovu – və başqalarını qeyd etmək olar. Bu şəxslər haqqında oxuduğunuz bu kitabda müəyyən qədər məlumat vermişəm. Lakin bir məsələni də qeyd etmək istərdim. Bu, Qala-Şüvəlan yaşayış məntəqəsinin tanınmış şəxsiyyətlərinin bir vaxtlar yaşadığı ünvanlara xatirə lövhəsinin vurulması məsələsidir.

Bu məsələ ilə bağlı, daha doğrusu, Seyid Hüseynin yaşadığı bağ evinin divarına lövhə vurulması ilə bağlı Xəzər rayonu İcra Hakimiyyəti başçısı Hacı Gülağaya bir məktub yazdım. Bu məktubun mətni ilə oxucuları da tanış etmək istərdim.

Xəzər rayonu İcra Hakimiyyəti başçısı
cənab Hacı Gülağaya yazılmış

*Seyid Hüseynin yaşadığı bağ evində qoyulacaq
lövhə barədə*

ACIQ MƏKTUB

Seyid Hüseyn Sadıqzadə Mir Kazım oğlu 1887-ci il yanvar ayının 25-də İçərişəhərdə, ruhani ailəsində anadan olub. Atasının Bayırşəhərdə çini qab-qacaq dükanı vardı.

Seyid Hüseyn 5 yaşında ikən atası qəza nəticəsində vəfat edir. Bir il sonra himayəsində olduğu əmisinin təkidi ilə anası uşaqlarını atıb başqasına ərə gedir. Seyid Hüseyn əsil-nəcəbətlə seydilərdən sayılan babası Seyid Sadıqın himayəsində böyüyür.

Seyid Sadıq nəvələrini əvvəlcə molla məktəbinə, sonra Həbib bəy Mahmudbəyovun açdığı rus-tatar məktəbinə qoyur.

1904-cü ildə babası vəfat etdiyindən Seyid Hüseyn təhsilini buraxıb “Tazə həyat” qəzeti mətbəəsinə işə girir, qardaşı Mirpaşanı oxutdurur.

Ömrünün sona çatdığını hiss edən 90 yaşlı Seyid Sadıqı 7 nəvəsinin (cavan yaşında vəfat etmiş qızının 4 uşağını da baba ilə nənə saxlayırdı) aqibəti çox narahat edirdi. O, uşaqları bir-birindən ayırmamaq, xüsusən 17 yaşlı Seyid Hüseynlə 15 yaşlı Mirpaşanı başsız qoymamaq üçün Seyid Hüseynin bacısı 18 yaşlı Rübabədən sabiq kürəkəni Kəblə Ələkbərə ərə getməyi xahiş edir. Başa salır ki, bu izdivac baş tutsa, Rübabə həm bibisi uşaqlarına ana qayğısı göstərər, həm də çox yaxşı insan kimi tanıdığı Ələkbər Seyid Hüseynlə Mirpaşaya himayədarlıq edər. Rübabə çox sevdiyi babasının xahişini yerə salmur.

Beləliklə, Seyid Hüseyn 1905-ci il ildən 1937-ci ilə kimi yay aylarını yeznəsi Kəblə Ələkbərin Şüvəlandakı böyük bağında yaşayıb. 1937-ci il iyunun 16-da onu həmin bağda həbs edərək, gedər-gəlməzə aparıblar. Bağın əsl sahibinin Kəblə Ələkbər olmasına baxmayaraq, Seyid Hüseyn həbs olunduqdan sonra bağ xalq düşməninin əmlakı kimi müsadirə edilmiş, dörd hissəyə bölünərək Bakı ziyalılarına verilmişdir.

Seyid Hüseyn 1927-ci ilə qədər tənqidçi, publisist, maarifçi kimi, 1927-ci ildən sonra həm də Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nasiri kimi tanınıb.

Onun ilk “Ata və oğul” hekayəsi 1906-cı ildə işlədiyi “Tazə həyat” qəzetində, sonuncu “Mən apreldə borcluyam” adlı məqaləsi 1937-ci ildə may bayramı ərəfəsində “Kommunist” qəzetində dərc olunub.

Həbs olunana qədər Seyid Hüseynin 300-dən artıq məqaləsi, bir neçə oçerki, “Yeni həyat yollarında”, “İki həyat arasında”,

“Şirinnaz” kitabları çap olunub.

Seyid Hüseyn 1956-cı ildə bəraət qazandıqdan sonra iri həcmli “Seçilmiş əsərləri” və 15-16 balaca kitabı, eyni zamanda rus dilində bir neçə kitabı çıxıb. Sonuncu bir cilddən ibarət “Seçilmiş əsərləri” 2007-ci ildə latın qrafikası ilə çap olunmuşdur.

Seyid Hüseyn, deyilənə görə, Qum adasında güllələnmişdir.

Möhtərəm İcra başçısı!

Bu məktubu yazmaqda məqsədim budur ki, həmin şəxsiyyət haqqında Sizdə ətraflı məlumat olsun.

Aşağıda qeyd etdiyim lövhənin Seyid Hüseyn Sadıqzadənin yaşamış olduğu bağın qarısında həkk olunmasına təşəbbüs göstərməyinizi xahiş edirəm.

1887-ci ildə anadan olmuş Seyid Hüseyn (Hüseyn Sadiq) 16 iyun 1937-ci ildə bu bağdan gedər-gəlməzə aparılmışdır.

Bu məktub yazılan vaxtdan illər keçdi, aylar, həftələr ötdü, amma bir cavab yazan olmadı.

Bir dəfə Buzovna qəsəbəsinin bir küçəsində görkəmli şəxsiyyətlərin bağlarının qarısında xatirə lövhəsi gördüm. Axund Hacı Soltandan soruşdum ki, lövhələr bura necə vurulub?

Dedi ki, kənd icra nümayəndəsi ilə söhbət etdim və öz hesabıma bu işləri gördüm. Onun bu sözlərindən ürəklənib işə başladım.

Hazırda Seyid Hüseynin yaşayıb-yaratdığı bağın divarında həmin lövhə öz yerini tutub.

Haşiyə. Bu qayda ilə muğamlarımızın inkişafı və tərəqqisi uğrunda canfəşanlıq edən Mansurovlar ailəsinin nümayəndəsi, xalq artisti Bəhram Mansurovun Şüvəlanda yaşadığı bağın divarına vurulacaq xatirə lövhəsinin də tərtibatı başa çatmaq üzrədir. İnşallah, tezliklə həmin bağın da divarında xatirə lövhəsi vurulacaq.

Almas İldırım

Şərq aləmində vətənpərvərliyi ilə seçilən, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahimlə bir dövrdə yaşayan Almas İldırım 24 mart 1907-ci il tarixində Qala kəndində anadan olmuşdur.

Mən Almas İldırımın adını ilk dəfə mərhum qardaşım Məmmədəməmindən eşitmişəm. Qardaşım müəllim idi. Özü də Almas İldırımınla, demək olar ki, yaşıd idi. Onu görmüşdü, onunla oturub-durmuşdu. Bəlkə də qardaşımın 1936-cı ildə həbs olunması onun Almas İldırımınla

dostluğunun nəticəsi imiş.

Qardaşım onun haqqında çox ehtiyatla danışar, danışırkən oyana-buyana baxardı ki, eşidən olmasın. Qardaşım 6 aya yaxın bir müddət həbsdə qaldı. Sonra buraxıldı. Səbəbi də repressiyanın o dövrdə hələ çox qızıxmamış olması idi.

Azadlıq ideyaları, demokratik fikirlərlə yaşayan Almas İldırım doğma yurd-yuvasından didərgin düşmüşdü. Şair Orta Asiyaya sürgün edilmiş, bir müddət Türkmənistanda yaşayaraq, əslə azərbaycanlı olan Zivər xanımla evlənmişdi. Sonradan ora-

dan da qaçmalı olub gizli yolla İrana keçmişdi.

İranda xəfiyyə idarələri tərəfindən sovetlərin casusu hesab edilən şair çoxlu işgəncələrə məruz qalır və böyrək xəstəliyinə düşür olur ki, bu xəstəlik onu ölənkimi müşayiət edir. İranda da həyatı cəhənnəmə çevrilən Almas İldırım Türkiyəyə gedib müəllimlik və yaradıcılıqla məşğul olur. Ürəyi Vətən həsrəti ilə yanan şair 14 yanvar 1952-ci ildə vəfat edir.

Vətəninə çox sevən, şeirinin hər beytində bu sevginin izləri aşkar olan şair Vətənsiz qalmasının ona qarşı ən haqsız, ədalətsiz bir qərar olmasına qarşı çıxaraq, bütün vücuduyla hayqırır:

*Lə'nət aş`arıma, həm sözlərimə,
Ey Vətən, gəl də görün gözlərimə!
Gəl görün, doğsun həyatımda şafaq
Mən Vətənsizmi doğuldum? Bu nə haqq?..*

Şairin məhrum olduğu yalnız Vətəni deyildi, o, Vətəni ilə bərabər həmvətənlərindən də məhrum olmuşdu. Onu Azərbaycanda çox az adam tanıyırdı. Jurnalist Hacı Hacıyev "Azərbaycanın didərgin salınmış övladı" kitabçasında yazır: "Demək olmaz ki, Almas İldırımın heç kəs tanıyırdı. Onun haqqında bilənlər bildiklərini apardılar"...

Qardaşım Məmmədəmənin kimilər...

Lakin bugünkü gündə Almas İldırımın öz ana Vətəninə məşhur və məruf olmasında xüsusilə bir nəfərin – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor Abbas Zamanovun əməyi danılmazdır.

Abbas Zamanov özü də o dövrün ictimai-siyasi həyatını yaşayanlardan idi. Heç yadımdan çıxmaz, işdə oturmuşduq, kabinetdə heç kim yox idi. Bir dəfə mənə qayıtdı ki:

- Cümşüd, o dövrlərdə belə bir ənənə var idi. Dostun, tanışın dövlət, partiya haqqında pis söz deyirsə, onu QPU-ya çatdırсан, sən yaxşı adam sayılırdın...

Ümumiyyətlə, Almas İldırımın ilk maraqlanan da, mənəcə, elə Abbas müəllim olmuşdu. O, Şüvələndə istirahət edən zaman vaxtının çoxunu yaxın dostu, filologiya elmləri namizədi Bəhruz Abdullayevlə keçirədi.

Bir dəfə Abbas müəllim Bəhruza deyir ki, sizin həmyerliniz Almas İldırım adlı bir şair Türkiyədə yaşayıb. Onun qohumlarını tapmaq lazımdır.

Təxminən bir il çalışsa da, Bəhruz müəllim heç bir nəticə əldə edə bilmədi. Sonra Bəhruzun qohumu Yaşar xəbər verdi ki, Almasın qohumu bizim qonşumuzdur.

Yaşar Almasın qardaşı oğlu Hacıağanı Bəhruz müəllimlə, o da Abbas müəllimlə tanış etdi. 1988-ci ilin Novruz bayramında Hacıağa öz atasının evində kiçik bir məclis təşkil etdi.

Məclisdə Abbas müəllim, Maarif müəllim, Bəhruz müəllim və bir neçə başqa adam iştirak edirdilər. Həmin məclisin iştirakçıları Almasın atasının, anasının və bacılarının məzarlarını ziyarət etdilər. Sonra Abbas müəllim Yazıçılar Birliyinin sədri Anarla danışdı və belə məsləhət gördülər ki, Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində kiçik bir yığıncaq təşkil etsinlər. Həmin məclisdə Abbas müəllim, Süleyman Rüstəm, Maarif müəllim, Bəhruz müəllim və Hacıağa çıxış etdilər. Anar ezamiyyətdə olduğundan orada yox idi. Həmin məclisin videokaseti Hacıağadadır. Bundan sonra Almas İldırımın əsərlərinin çap olunması məsələsi qaldırıldı.

Abbas müəllimin tapşırığı ilə şairin Respublika Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində saxlanılan, ərəb əlifbası ilə yazılmış əsərlərinin bir hissəsini Maarif müəllim, bir hissəsini isə Bəhruz müəllim kiril əlifbasına çevirdilər. Bu əsərlər sonradan ədəbiyyatşünas, publi-

sist, hal-hazırda Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivinin direktoru olan Maarif Teymurun tərtib etdiyi "Qara dastan" kitabına daxil edildi.

Türkiyəyə fəxri professor diplomunu almağa gedən Abbas müəllim ora çatanda xəstələndiyi üçün Almasın ailəsini tapa bilmir.

O dövrün 1900-1919-cu il təvəllüdü gəncləri Sovet dövründə həmişə nəzarət altında yaşamışlar. Mən Almas İldırımı görməmişəm. Lakin atası Əbdülməhəmməd yadıma gəlir. Biz səhər-səhər məktəbə gedəndə, o kişi ulağın üstündə xurcunda süd qabları ilə əvvəl daimi müştərilərinə süd paylayardı, qalan hissəsini isə bazarda satardı.

Çox qərribə taledir! Ömrü boyu Vətən həsrəti çəkmiş Almas İldırım ölüm yatağında vəsiyyət edərkən:

- Məni qəbrə qoyarkən üzün qıbləyə yox, Azərbaycana tərəf qoyarsınız! - demişdi...

1991-ci ildə isə onun dörd oğlundan biri Azərbaycanda olarkən qəfildən vəfat etmiş və elə burada – atasının ömrü boyu həsrətini çəkdiyi torpaqda, Şüvəlan kəndində dəfn edilmişdir.

Əlibala Hacızadə

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin fəxri fərmanı ilə təltif edilmiş, İranın ən yüksək mükafatı olan "Ölməz şəxsiyyətlər" mükafatına layiq görülmüş görkəmi yazıçı, şərqşünas-alim Əlibala Hacızadəni mən universitet illərindən tanıyırdım. O zaman mən artıq universitet qapılarını ayağımla açırdım, Əlibala isə qorxa-qorxa. Yəni o, universitetə hələ təzə qəbul olunmuşdu.

Əfqanıstan səfərindən sonra biz dostlaşdıq. Tale belə gətirdi ki, Bakıda da qonşu olduq.

İnsan psixologiyası belədir, dostun, qohumun nə qədər yüksəlsə belə, sən yenə də onu adi adam kimi tanıyırsan. Lakin aylar, illər keçir, onun haqqında – alimliyi, iti qələmi, əsərləri, özünəməxsus yaradıcılığı, mədəniyyəti, qabiliyyəti, bacarığı barəsində danışımağa başlayanda, o zaman başa düşürsən ki, o kimdir. Həmin bu fikri özümlə Əlibala haqqında desəm, yerinə düşər.

Əlibala Hacızadənin "Mənim ilk məhəbbətim" adlı

hekayəsində baş verənlər olmuş hadisədir.

Etiraf etməliyəm ki, həmin qız vurulması, seviləsi qız idi. Mən o qızı tanıyırdım. Abırlı, həyalı, ismətli bir qız idi. Onun İcərişəhərdə yaşayan Adil adlı qardaşı çox hörmətli, qeyrətli, namuslu, ədaləti sevən bir oğlan idi. İcərişəhərdə qalmaqal, ziddiyyətli bir söhbət olanda dərhal Adili çağırardılar və qısa müddət ərzində həmin məsələ müsbət həll olunardı. Həmin qıza Adilin qorxusundan heç kəs yaxınlaşa bilmirdi. Deyəsən, o, axıra kimi subay qaldı.

Əlibala çox zaman həyatdan götürdüklərini realistsinə qələmə alırdı. Onun əsərlərinin 5 cildlik toplusunun təqdimatında akademik Bəkir Nəbiyev dedi: "Vaxt var idi, Əlibalanın başına əl vuranda tüklərinin dibini görmürdün!". Mən yerimdən dedim ki, Bəkir müəllim, hələ onun qızların yanından keçəndə onların həsrət ilə pıçıldaşmasını görməmişəm!

Mən Əlibalanın "İtkin gəlin" əsərini diqqətlə oxumuşam, filminə də baxmışam. Əsərin mövzusu mənə tanışdır. Əfqanıstanda buna bənzər hadisələr çox olmuşdur. Ümumiyyətlə, Şərq aləmində dul qalan qadın evdən çıxmasın deyə, ölən qardaşı həmin dul qadın (gəlin) ilə evlənərdi. Əfqanıstanda bir dükan vardı, qarşısında da iki dəyirman daşı.

Dükanın sahibi Kabula gedərkən avtomobil qəzasına düşüb həlak olmuşdu. Onun ailəsinə 16-17 yaşlı qardaşı sahib oldu.

Əlibala Hacızadənin xasiyyətini əks etdirən bir hadisədən bəhs etmək istərdim. Bir dəfə üç qonşu – mən, Əlibala və şair,

alim rəhmətlik Abbasəli Sarovlu həyətdə gəzişirdik. Yolda birdən mən soruşdum:

- Əlibala, hekayə yazmışdın, çapı niyə belə uzandı?

Elə bunu demişdim ki, Əlibala özündən çıxdı:

- Sabah gedib Əbülhəsənin atasını yandıracam!

Sabahısı gün yenə də üçümüz həyətdə gəzişirdik. Əlibaladan soruşduq:

- Nə oldu, redaksiyaya getdin?

Əlibala sakit tərzdə cavab verdi:

- Hə, getdim, Əbülhəsənin atasını yandırdım...

Abbasəli ilə mən narahat olduq, necə də olsa, Əbülhəsən tanınmış yazıçıdır, ayıb olar. Əlibala isə sözüünə davam etdi:

- Ona dedim ki, Əbülhəsən müəllim, mənim əsərimi oxumusan? Dedi ki, yox! Cin vurdu başıma, dedim: "Əbülhəsən müəllim, siz yaxşı adam deyilsiniz".

Biz üçümüz də gülüşdük. Bax, Əlibala müəllim belə qətiyyətli adam idi.

14 dekabr 2007-ci ildə elm, mədəniyyət, incəsənət, ədəbiyyat, təhsil dünyası nümayəndələrinin iştirakı ilə Xəzər rayonu Mədəniyyət sarayında Əlibala Hacızadənin yaradıcılıq gecəsi keçirilmişdi. Şübhəsiz ki, mən də bir dost kimi məclisə dəvət almış və orada çıxış edib, ürək sözlərimi bəyan etmişdim.

2009-cu ilin oktyabr ayında isə biz dostları və Azərbaycan mədəniyyət və elm dünyası bu görkəmli yazıçı-alimi itirdik. Allah ona rəhmət eləsin!

Akademik Heydər Hüseynov

Görkəmli Azərbaycan filosofu, Akademik Heydər Hüseynov haqqında mənim yazmadığım, danışmadığım, bəlkə də, yersiz olar. Amma bu gözəl insan, böyük alim haqqında bildiyim bəzi məqamları oxucularımın da bilməsini istərdim.

İnandığım mötəbər insanlar söyləyərdilər ki, Heydər Hüseynov ədəbiyyatımızın, tariximizin, ictimai-fəlsəfi fikrimizin yazılması və başqa xalqlara çatdırılması üçün misilsiz xidmətlər göstərmişdir. O, tez-tez institutlarda bir inzibatçı, rəhbər kimi deyil, Azərbaycan xalqına müqəddəs borcu olan bir vətəndaş, bir ziyalı kimi yeni-yeni əsərlərin yazılmasının təəssübünü çəkərmiş. İşə gəlməyəni, işə gecikəni danlayarmış və bu danlaqların da əsas səbəbi həmin işçinin elmi işlərdə ləng tərpənməsi olarmış:

- 150-160 səhifə nədir ki, bir il ərzində yazıb, redaktəsini bitirib müdafiə etmirsiniz?! Bu həm elmin inkişafına, həm də sizə maddi cəhətdən yararlı olar.

Heydər Hüseynovla bağlı maraqlı söhbətlərdən biri də Mir Cəlal müəllimlə olub. Mir Cəlal müəllim işə gec gələnmiş. Heydər

müəllim deyir ki, əgər o çox bilirsə, gəlsin bizi öyrətsin, yox, əgər az bilirsə, gəlsin bizdən öyrənsin.

Bu peyğam-kəlamı Mir Cəlal müəllimə çatdırırlar. Mir Cəlal müəllim cavabında deyir ki, ona deyin, hər ikimiz bir səviyyəyədəyik!

Deyilənə görə, Mir Cəlal müəllimin namizədlik dissertasiyasının mövzusunı ona Hüseyn Cavid versə də, müdafiənin təzlaşmasına səbəb Heydər Hüseynovun təkidi olub.

Heydər Hüseynov Mir Cəfər Bağırov tərəfindən çox sıxışdırılmışdı. Bu səbəbdən o, Şüvələndə – hər yay mövsümündə köçdükləri bağında yaşamağa başlamışdı. Çox sadə kəndli ailəsi olan bacımgil onların həndəvərində yaşadığından, neçə illər idi ki, səmimi qonşuluqları vardı.

Bacımın əri Fərəc tez-tez onun yanına gedərmiş. Bir gün Fərəc hiss edir ki, Heydər heç özündə-sözündə deyil. Odur ki, atamdan xahiş edir ki, sən bir az Şərq ədəbiyyatı, şeiriyyatdan xəbərdarsan, gəl, Heydlərlə söhbət elə.

Atam bir neçə dəfə onun həmsöhbəti olur. Sonunda belə nəticəyə gəlir ki, Heydər müəllimin halı, vəziyyəti, həqiqətən də, yaxşı deyil. Yaxınlarına bildirir ki, mən Füzulidən şeir deyirəm, onun fikri başqa yerdədir. Üzərində mütləq nəzarət olmalıdır (çünki bir dəfə şah damarını kəsibmiş). İnsafən, Heydər müəllimin həyat yoldaşı Tahirə xanım onu gözdən qoymurmuş.

Bir dəfə Buzovnaya Həmid Araslıgilə getmişdim. Həmid müəllim məndən soruşdu ki, doğrudurmu, Heydər intihar edib?

Dedim ki, xəbərim yoxdur. Həmid müəllim məndən xahiş etdi ki, Şüvələndə gedim və bu işdən xəbər tutum.

Hövlək Şüvələndə getdim, bacımğildən Heydər müəllimi xəbər aldım. Dedilər ki, dünən ailəsi həyatın içindən Fərəci çağırıldı ki, Heydərə nə isə olub. O da gedib görür ki, iş işdən keçib.

Fərəc bir neçə nəfərlə gəlib, mərhumun cənazəsini Bakıya aparıb torpağa tapşırıblar.

Bir gün Akademiyanın həyətindən çıxdım. Birdən bu yaxınlarda kitab təqdimatında tanış olduğum çox gənc alimlərdən biri ilə rastlaşdım. Köhnə dostlar kimi görüşdük, hal-əhvaldan sonra hara getdiyimi xəbər aldı, dedim ki, hüsr yerinə gedirəm. Soruşdu ki, bəlkə rəhmətə gedəni mən də tanıyıram? Dedim: "Rəhmətə gedən mərhum akademik Heydər Hüseynovun böyük qızı Sara xanımdır". Həmsöhbətim dedi:

- Bir məsələni soruşmaq istəyirəm, doğrudurmu ki, Heydər Hüseynov dövlət tərəfindən avtomobildə qəzaya uğradılıb?

Dedim ki, xeyr, mən bu məsələdən bir az həliyəm və yuxarıda zikr etdiklərimi o gəncə də danışdım.

Heydər müəllimin qızı Sara xanım uzun illər Nizami Muzeyində müxtəlif direktorlarla işləmişdi. Hamı ona hörmət və izzətlə yanaşardı. Heyif ki, tale Sara xanıma yar olmadı. Sağ olsun Nizami Muzeyinin müdiriyyəti və kollektivi ki, onu lazımı qayda-qanunla, dinimizin ayinlərinə riayətlə yerdən qaldırdılar və torpağa tapşırıldı. Onun üçün, qırxını lazım olan səviyyədə qeyd etdilər. Eyni zamanda, qəbrinin üstündə sandıqca da düzəldilər.

Allah Heydər Hüseynovun da, Sara xanımın da ruhlarını şad etsin!

Akademik Telman Əliyev

İxtiraçı-alim, akademik Telman Xurşud Loğlu Əliyevin bir kitabı məni çox düşündürdü – “Ölümünü canlanmanın və aləmdə müxtəlifliyin sirrinin açılması” adlı əsəri (Bakı, “Elm”, 2009). Kitabda Telman müəllimin iki kəşfindən bəhs olunurdu: “Təbiətin qadağan qanunları və ölümqabağı gümrəhləşmənin sirri” və “Canlılarda müxtəliflik fenomeni və onun sirrinin açılması”.

Bu əsəri oxuduqca, xəyalım məni uzaq illərə – düz 50-60 il əvvələ apardı. Kitabda yazılanların çoxu ilə bağlı mənim də müəyyən fikirlərim vardır.

Kitabın (II nəşr) 47-ci səhifəsində qeyd olunub: “Təbiətin qadağan qanunları bütün canlılara (mikroorqanizmlərə, bitkilərə, heyvanlara və insanlara) aid olduğu kimi, onun, yəni qadağanın ölümqabağı götürülməsi də bütün canlılara şamil edilir”.

Telman müəllimin bu dediklərinin iki dəfə həyatda şahidi olmuşam.

Biri – bar verməyən ağacı qorxutmaqdır. Gələn ildə bar verməsi üçün bunu etməli olmuşam. 1947-ci ildə akademik Abdulla Qarayev Şağandakı bağında bitən nar cinsindən mənə

də vermişdi. Bu nar “tumsuz nar”, və ya “kəpəkli nar” adlanan növdən idi. O zamanlar tumu kəpək kimi olan belə narı, demək olar, çoxları tanımırdı. Mən gətirib onu Şüvələndə əkdim, çoxaltım və payladım. Dedim ki, bunu mənə vermiş akademikə rəhmət deyin. O ağacdən Şəmkirdə yaşayan tanışlara verdim, mənim bağımda rəngi qırmızı, Şəmkirdə isə göy olur.

Bar verməyən ağacı qorxutmaq məqsədilə bir balaca balta ilə ona vurdum. Rəhmətlik həyat yoldaşım məndən xahiş etdi ki, vurub “öldürmə”, gələn il bar verər. Həqiqətən də, indi neçə illərdir ki, yaxşı bar verir.

İkincisi isə, heyvanla bağlı bir müşahidədir. Mənə bir at bağışlamışdılar. Beş-altı il onu bəslədim, saxladım. Sən demə, heyvanların da məhəbbət bildirmələri üçün müəyyən hərəkətləri var. Uzaqdan məni görəndə başını silkələr və kişnəyər. Mən olmayanda qonşum Əhəd də onu sevdiiyi üçün tez-tez ona baş çəkərdi. Nədənsə, birdən-birə atım xəstələndi, heç bir şey, yəni gündəlik yemini yemirdi. Baytar çağırıdım, müayinə etdikdən sonra gördü ki, mən çox narahatam, məni sakitləşdirmək üçün bu halın keçib-gedəcəyini söylədi. Bir az keçmiş, at birdən ayağa durdu, qabağına ot-ələf tökdük, yavaş-yavaş yeməyə başladı. Sağaldığını zənn edərək sevinə-sevinə aparıb tövləsinə bağladım. Səhəri gün tövləyə gəldikdə, Əhədi ağlayan gördüm, atımın öldüyünü söylədi. Hamımız yaman mütəəssir olduq...

Telman Əliyevin ikinci kəşfi daha böyük səhni əhatə edir. O, müxtəlifliyin canlı aləmdə məhvolma riskini, cansızlarda isə dağılma riskini azaltıldığını kəşf etmiş və elmi cəhətdən

əsaslandırılmışdır.

Akademik Telman Əliyev kitabda şair, rəssam, xəttat və musiqişünas alim Mir Möhsün Nəvvabın da adını çəkir.

Haşiyyə. 1956-57-ci illərdə Şuşada ekspedisiyada olarkən, şəhəri gəzəndə Qarabağ tarixinə bələd olan rəhmatlik Mirzə Xosrov müəllim Nəvvabın yaşadığı evi və həyatı bizə göstərmişdi.

Deyilənlərə görə, alim özüənə ev tikmək, mənzil almaq üçün dağın döşündə yer seçir və deyir ki, burada, dayaz yerdə su var. Həqiqətən də, quyudan su çıxır, o quyunu biz də gördük. Nəvvab vərəm xəstəliyinə düşər olubmuş. Xosrov müəllim onun evinin böyük bir zalını bizə göstərdi və dedi ki, bu zalın bütöv döşəməsinə üzüm sərərləmiş. Nəvvab da hər gün südlü sıyıq ilə bu üzümü yeyərmiş, xəstəliyini belə müalicə edərmiş.

Telman müəllimin kitabında çox maraqlı məqamlar var. Müəllifin elə ciddi məqamlara sadə dillə münasibət bildirməsi məni çox sevindirdi. Kitabı oxuduqdan sonra mənim ürəyimdə gözəl bir hiss vardı – Telman müəllimə minnətdarlıq hissi. Ona görə ki, oxuduqlarım məni gənclik illərinə apardı və xatirələrim canlandı!

Telman Əliyev iki beynəlxalq akademiyanın və Ukrayna İnşaat Akademiyasının akademikidir. O, dövlət qeydiyyatından keçirdiyi iki kəşfinə görə ABŞ-dan orden və "Dünyanın zəka lideri" qızıl medalını almışdır.

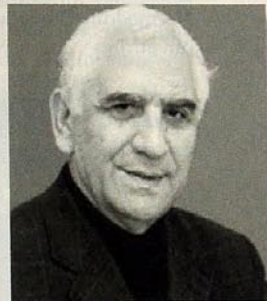
Şair Nəriman Həsənzadə

Mənim fikrimcə, o şair xoşbəxtidir ki, bir neçə misrada öz fikrini bildirməyə qadیر olsun. Nəriman Həsənzadə də o şairlərdəndir. Mən Nəriman müəllimin yaradıcılığından danışmayacağam. Bir az onun şəxsi həyatından bəhs edəcəyəm.

Mən Nəriman müəllimlə o, Moskvada Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunu bitirib Bakıya gəldikdən sonra tanış olmuşam.

Nəriman müəllimi əyani görməyib, onunla söhbət etmədən də, şeirlərindən onun necə bir insan olduğunu təsəvvür etmək mümkündür. Nəriman Həsənzadə söhbət edərkən də sözləri elə səmimi, elə incədir ki, sanki lirik şeir oxuyur. Yaxından tanıyanlar Nərimanın çox gözəl şəxsi keyfiyyətlərə malik olduğunu yaxşı bilirlər. O, sadə, səmimi olmaqla bərabər, həm də məsuliyyətlidir. Bunu rəy almaq üçün yazılar verərkən hiss etməmək mümkün deyil. Nəriman müəllim həm də çox uzaqgörən insandır – fəmiyyə seçərkən, "ov"dan, "viç"dən imtina edib, "Həsənzadə" soyadını götürüb.

Nərimanın xoşbəxtliyi ondadır ki, o, yaxşı, xeyirxah insanlara rast gəlib, görkəmli şəxsiyyətlərlə tanış olub, onların etimadını qazanıb. Moskvada ali təhsil alıb qayıdarkən yolda, qatarda şəxsiyyəti aləmə məlum olan Nazim Hikmətlə tanış olub, onun

hörmətini qazanıb.

Qatarda gələrkən bir neçə məzun Nazim Hikmətin kupesinə gəlib tanış olandan sonra Nazim müəllim deyir ki, kim yaxşı şeir desə, onun evinə gedəcəyəm.

Nərimanın şeiri xoşuna gəlir, deyir Nərimanın evinə gedəcəyəm. Nərimanın isə evi yox imiş. Yenə də tale onun üzünə gülür. Qonşu kupədə Bakı Şəhər Sovetinin başçısı mərhum Nəcməddin Əhmədov gedirmiş. O da Nazim Hikmətlə görüşə can atırmış. Xülasə, Nəriman bu minvalla ev alır.

Mir Cəlal müəllim adam tanıyan idi. Nərimanı çəkir qanadının altına. Bir sözlə, Nəriman olur Mir Cəlal kimi bir şəxsiyyətin yaxın, məhrəm insanı. Nərimanla görüşəndə, öz-özümə deyirəm: "Ay Nəriman! Dünən deyildimi yazılı papkayla Mir Cəlal müəllimgilə gəlirdin...". Nəriman müəllim nəməkbəharam deyil, yəni yeyib itirən deyil. Mir Cəlal müəllimin etimadını doğruldub. Mir Cəlal müəllimin çoxlu aspirantları olub, çox alimlər yetişdirib. Nəriman müəllim onların içərisində birincilərdəndir.

* * *

Deyirlər, şairləri Allah-taala mələklərin qanadlarında yerə endirib. Əslinə baxsan, elə belədir, çünki şairlik istedadı Allahdan gəlməkdir. Vaxtilə hətta Stalin deyib ki, yazıçılar, şairlər insan qəlbinin mühəndisidir.

Bu qeyri-adi insanlar haqqında sözümlə, xatirələrim, yaddaşıma həkk olunmuş hadisələr, əlbəttə ki, çoxdur. Lakin mən onlar arasında ən mənalılarını seçib Sizin mühakimənizə təqdim etmişəm.

Bəlkə də bu xatirələrim bəziləriniz tərəfindən sadəcə maraqlı bir yazı kimi qəbul edildi. Lakin mənim üçün və əminəm ki, mənim kimi bir çoxları üçün də bu, bütöv bir tarixdir, möhtəşəm, böyük bir xalqın elmi, ədəbi-ictimai tarixidir. Bu şəxsiyyətlər zamanələrinin öz şəxsi keyfiyyətlərinə, istedadlarına, zəhmət və çalışmalarına görə hörmət və izzət qazanmış insanları olmuşlar. Təəssüf ki, nə zaman o zamandır, nə də insanlar. O dövr hadisələrlə, şəxsiyyətlərlə zəngin idi. Onların hər biri İlahinin Azərbaycana bəxş etdiyi təberrük insanlar idi. Mən xoşbəxtəm ki, sadaladığım şəxsiyyətlərlə həmsöhbət olmuşam, salamlaşarkən onların mənə sarı uzanmış yumşaq, incə və pak əllərini sıxmışam. Onların sırasında Mir Cəlal, Yusif Məmmədəliyev, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər, Mikayıl Rəfil, Mikayıl Hüseynov, Cəfər Cəfərov, Feyzulla Qasımzadə, Salam Salamzadə, Mikayıl Abdullayev, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev, Sabit Rəhman və başqalarının adlarını fəxrlə çəkmək olar. Mədəni, mənəvi, elmi-yaradıcılıq cənnətimizi onlar yaradıblar. Biz özümüzü o cənnətin sakinləri hesab edirik, xoşbəxt duyğulardan xumarlanırıq. Amma indi onlar başqa dünyanın sakinləridir. Dədə Qorqudun dili ilə desək:

*Əcəl aldı, yer gizlədi,
Fani dünya kimə qaldı?!*

Amma, "Dünyada qalan söz olar", deyib atalarımız. Bu gün də bu insanların özləri artıq çoxdan aramızdan getmiş olsalar da, onların sözləri, onları tanıyanların xatirələri əbədi qalacaq, bu dahilərin unudulmasına yol verməyəcəkdir.

*Eşitdiklərim,
gördüklərim,
bildiklərim*

Əziz oxucularım!

Sizlərə böyüklərdən, dostlardan, əzizlərimdən eşitdiyim və bəzən də, şahidi olduğum, istər məzəli, istərsə də dərin mənalı hadisələrdən də bəhs etmək fikrindəyəm.

Çox istərdim ki, bu öyüd-nəsihət timsalında olan müxtəlif əhvalatlar əziz oxucularımın dodaqlarına təbəssüm qondursun, həyatın keşməkeşli yollarında azca da olsa, köməklərinə gəlsin və nəhayət, Uca Tanrının böyüklüyünün daha bir sübutu kimi gələcəyə, haqq-ədalətə, Xeyirin Şər üzərində qələbəsinə inamlarını daha da artırsın!

Qeyd etdiyim kimi, əvvəllər böyüklərə hörmət, əmanətə sədaqət və s. bu kimi yüksək, mənəvi keyfiyyətlər özünü insanlarda daha çox bürüzə verirdi. Ədalət naminə qeyd edim ki, o dövrün insanları üçün ehtiyaca, açlığa dözümlü öz vicdan, ləyaqət, sədaqətlərini itirməkdən daha asan idi. Allah xofu, Allah qorxusu insanları öz insani sifətlərini itirməkdən saxlayırdı.

1924-cü il təvəllüdü Həsən Əliyevin söylədikləri buna çox gözəl misaldır. Həsən atası Cabirin keçmişdən danışıqdan söylədiklərini belə xatırlayırdı:

“Atam babam Həsən Rzadan eşitdiyi əhvalatları bizə danışdı. Babamın sözlərinə görə o, bir gün öz atası ilə Şüvələndən Qalaya ulağan üstündə gedirmiş. Şüvələnlə Qalanın arası 5-6

km-dir. Bu yolda müəyyən məsafədə iki su quyusu var idi (mən o quyuları görmüşdüm – C.M.)

Su quyusunun yanından keçərkən, birdən cib dəsmalına bükülü bir şey görürlər. Atası da, babam da ulaqdan düşürlər. Həmin bükülüyə yaxınlaşanda, görürlər ki, bu bükülüyə bir dairə xətt çəkilib, babamın atası da bura ikinci bir dairə çəkir və yollarına davam edirlər.

Bu o demək idi ki, kəndə çatanda səs yaysınlar ki, filan quyunun ətrafında bir bükülü cib yaylığı gördüm və ətrafında bir dairə vardı, mən də ikinci dairəni çəkdim!”.

Siz təsəvvür edin, görün, keçmişlərdə nə qədər Allah xofu var imiş.

Başqa bir tanışımın danışdığı bir hadisəni də nəql etmək istəyirəm. Dünya xali deyil. Keçmişdəki Allah xofu hələ də bəzilərimizdə var. Bu müasir zamanda, 2012-ci ilin ilk günlərində, qarlı-çovğunlu bir gündə küçədə tapdığı, üzərində bəzək üçün qiymətli mirvarilər asılmış bir mobil telefonu tapıb, sahibi gəlib götürənədək soyuqda, çovğunda gözləmiş şəxs ona təklif edilən pulu götürməyib, “bunun savabı mənə bəsdir”, - deyib, əmanəti sahibinə təhvil verib.

Hər halda, həmin şəxs həm özü, həm də mirvariləri qiymətli olan o telefonu özünə götürə və yaxud da aparıb sata bilərdi!

* * *

Allahın möcüzələri tükənməzdir. Hər zaman gözləmədiyini yerdən, əlini hər yerdən tam üzdüyn bir zamanda, el arasında dediyimiz kimi, “yox yerdən qapı açan” Xudavənd öz bəndələrini bələdan, xətdan qoruyar.

İranda səfərdə olarkən məndən yan keçən qəzavü qədərimdən səz açmışdım. Belə hadisələr, əlbəttə ki, yalnız mənim başıma

gəlməyib. 1950-ci il təvəllüdü bacım oğlu İshaq da özü şahidi olduğu hadisəni mənə belə danışib:

“Anamla Şüvələnda bir həyətdə yaşayıram. Anamın otağı mənim mənzilimdən 5 metr aralıdır. Həyətdə bir balaca it saxlayıram. Gecənin bir vaxtında bu it başlayır hürməyə. Qaçır anamın otağının qapısına, gəlir mənim qapıma, çox narahat halda hürür.

Evdən ona acıqlandım ki, bizi narahat etməsin. Gördüm daha da çox o tərəf, bu tərəfə qaçır. Narahat halda durdum, getdim anamın yatdığı otağı açdım. Gördüm anam çarpayıdan yerə düşüb, qalxa bilmir. Tez onu rahatladım. It o saat sakit oldu.

Bir dəfə də bacımın nəvəsi gecə vaxtı ailəvi toydan qayıdırlarmış. Danışır ki, qış idi, yağış yağır, bərk külək əsirdi. Qapını açıb həyətdə daxil olmaq istəyəndə, it bizi həyətdə buraxmadı. Çox çalışdıq sakit edək, olmadı. Axırda ayağımızı qapıdan içəri salmaq istəyəndə, it hücum etdi, hücum etməyi ilə yerə sərilməyi bir oldu.

Sən demə, küləkdən elektrik naqillərindən biri qırılıb yerə düşübmüş”.

Ümumiyyətlə, it çox vəfalı heyvandır. Bir tanışımdan – göyçaylı Səməddən eşitdiklərim də buna misaldır. Qala kəndində, Şor gölün üstündə Mehmandarov adlı bir kiçik qəsəbə vardı. Vaxtilə neft sahibləri orada yataqxana tikdiriblər. Sonralar sökülüb dağılıb.

Həmin ərazidə göyçaylı Səməd dövlət üçün 4000-5000 cüca saxlayırmış. Yoxlama gəlib təftiş edəndə 800-900 cüca olubmuş. Gözdən yayınmaq üçün (qış vaxtı) Şüvələna dostunun yanına, pioner düşərgəsinə gəlib.

Deyir ki, ikinci gecə idi, gördüm fermada olan it qapıda oturub. Oranın divarları çox hündür idi. Çox nəvazişlə itin başını

sığalladım. Onun səhəri gün gördüm bir neçə sümük ağzında yenə orada oturub...

* * *

Azərbaycan ailələrinin çoxu qohum-qardaşdan dövlətlidirlər. Məsələn, mənim 8 xalam, 5 əmim, 5 dayım olub. Böyük xalamın adı Kübra idi. O, özü də çoxuşaqlı ailəyə gəlin gedibmiş. Ərinin adı Nəcəfqulu, qaynının adı Məhəmməd idi. Bunlar qoyunçuluqla məşğul olubmuşlar. 800-1000 qoyunu qışlağa (Qobustana) aparar, yaylağa gələndə Bakının küçələrindən keçərlərmiş. Söhbət gedir 1890-1900-cü illərdən. O zamanlar Bakı indiki kimi deyilmiş, binalar çox az imiş. O boyda sürü küçələrdən keçərkən həyətdə oğul-uşaq tamaşa edəndə xalamın əri, çox ürəyiaçıq insan olan Nəcəfqulu qarıdan boylanarlara deyərmiş ki:

- Yaxın gəlin, bu quzulardan tutun özünüüz üçün.

Burnu çox yastı olduğundan "Tappapus" (yastıburun) dedikləri qardaşı Məhəmməd isə çox simic imiş, dırnağından su dammazmış. Deyilənə görə, qoyun sağanda badyanın içinə su tökərmiş, sonra həmin badyaya süd sağarmış. Çox yəqin ki, bu xasiyyətini anasından irs alıbmiş. Belə ki, xalam Kübra danışırdı ki:

"Evdə bir neçə gəлиндik. Qaynanam təndirə çörək yapıb çaxçaya¹ qoyardı. Çörəkdən gəlinlər yeməsin deyə evin içinə ağardadı ki, ləpir izi bilinsin.

Qaynanam qonşuya gedəndə oturub fikirləşdik ki, nə edək – ac adam ola, təndirdən çıxmış ətirli çörək ola! Ağacın altında ulaq vardı. Ulağı qarıya gətirdik, bizimiz mindik dalına, çaxçadan bir neçə çörək götürüb hərəmiş öz evimizə getdik".

¹ Çaxça - divarın içində dərinliyi, eni və hündürlüyü 40 sm olan rəf

* * *

Gəlinim Nəzakətin (Mahirin həyat yoldaşı) anası, rəhmətlik Rəfiqə xanım da danışıbmış ki:

"Keçmişdə soyuducu olmadığından yağlı əridib küplərə¹ yığar və istifadə edərdilər. Uzaq qohumlarının 3-4 gəlini varmış, hamısı da bir yerdə yaşayırlarmış. Qaynana bu gəlinlərə doyunca yemək vermirmiş.

Bu gəlinlər də ikiqulplu küpdə qısa hazırlanmış yağdan hərdən müəyyən qədər götürüb içinə su tökürlərmiş.

Gəlinlər o qədər yağ götürüblərmiş ki, su tökülmüş küpdə ancaq üç barmaq qalınlığında yağ qalıbmış".

Ümumiyyətlə, əsrlər boyu gəlin-qaynana məsələsi çox müşkül olub. Təsədüfi deyil ki, "Dədə Qorqud" dastanında bu barədə çox gözəl deyilib:

*Gəlinə ayıran demədim mən Dədə Qorqud,
Ayranə doyan demədim mən Dədə Qorqud.*

* * *

Bu yaxınlarda görkəmli yazıçı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin 1974-cü ildə nəşr olunmuş "Hekayələr" kitabını vərəqləyərkən "Diş ağrısı" hekayəsini oxudum. Yadıma neçə illər bundan əvvəl rəhmətlik psixiatr Ağabəy Sultanovla olan söhbətim düşdü.

Bilgəh kəndində yay mövsümü idi. Xudmani bir məclisdə müxtəlif peşə sahibləri iştirak edirdi. Böyük zalda müxtəlif təamlara qonaq edildikdən sonra həyətdə çay dəsgahı qurulmuşdu. Məşhur psixiatr-həkim, professor, mərhum Ağabəy

¹ Küpün təxminən 60-70 litr su tutumu olur.

Sultanovla yan-yana əyləşmişdim. Ağabəy Sultanovu tanıyanlar bilir ki, çox zarafatlı, məclisi şən aparən bir insan idi.

Mənə dedi:

- Cümşüd, hər məclisdə mənə məclis aparmağı təklif edəndə, deyirəm qoy başqası olsun. Amma onu da deyim ki, mənə seçməyəndə inciyirəm.

Birdən gözü bir qonağa sataşdı və dedi:

- Bunu tanıyırsan?

Dedim:

- Xeyr.

- Bu, diş həkimidir. Bir olmuş əhvalata qulaq as. Bu yaxınlarda dostumun dişi ağrıyır, gecəni gözüylə açır. Səhər arvad-uşaq onu məcbur edir ki, həkimə getsin. Həkimə getməkdən qorxurmuş. Nəhayət, günortadan sonra diş həkiminə gedir. Çənəsi dəsmalla bağlanmış xəstə qapını açıb həkimə salam verir. Həkim xah-naxah salamı alır. Bu vaxt işin axırı olduğu üçün həkim xalatını yarım geyinmiş olur.

- Doktor! Ölüürəm, mənə bir çarə.

- İşin axırıdır, get, sabah gələrsən.

- Sabaha kimi ölərəm, mənə bir çarə.

Doktor uca səslə:

- Dedim, get, sabah gələrsən. Evdə əhli-əyalım mənə gözləyir, gündə bir neçə adamı maşın vurur, evə gec getsəm, narahat olurlar.

- Nə olar bir az gec gedəndə?! Mənə köməyin savabdır.

- Ay kişi, sən nə üçün başa düşürsən, sənə ana dilində deyirəm, get, sabah gələrsən.

Xəstə deyir:

- Ay doktor, qurbanın olum, pul verəcəyəm.

Doktor bu təklifi eşidəndə diqqətlə xəstəyə baxır:

- Hə, hə... Bu başqa məsələ, pul versən, lap gözünü də çıxararam.

Misal var: "Çərxi-fələk tərsinə dövrən edir indi".

Haqverdiyevin qəhrəmanı Hacı Rüstəm həkimin başına oyun açaraq 1 dişin puluna 4 diş çıxartdırsa, Ağabəy müəllimin qəhrəmanı xəstənin başına olmazın işlər gətirir, tez sağalmasına əngəllər törədir (get pambıq al, cuna al, dərman al...).

Ağabəy müəllim başqa birisini göstərdi:

- Bu, göz həkimidir. Bir nəfərin gözü ağrıyır, göz həkiminə gedir. Həkim xəstəyə baxır, ondan harada işlədiyini soruşur.

- Həkim qardaş, qəssabam, mal kəşib doğrayıram.

Həkim xəstənin gözünə sakitləşdirici dərman töküüb deyir:

- Get, sabah gələrsən.

Sabahı gün xəstə əlində ət həkimin yanına gəlir. Həkim yenə dərman töküüb deyir:

- Sabah gələrsən.

Bu minvalla xəstə bir həftə əlində ət həkimin yanına gəlir. İş elə gətirir ki, həkimin vacib işi olur, oğlunu öz yerinə qoyur və tapşır ki, yüngül xəstə gəlsə, yardım eləsin. Həmin gözü ağrıyan qəssab əlində ət içəri girir. Həkimin oğlu görür ki, xəstənin gözünə bir balaca sümük batıb, sümüyü çıxarır, deyir ki, daha gəlməsin. Sabahı gün oğul atasını məzəmmət eləyir ki, nə üçün sümüyü çıxarmayıb.

Ata oğlunun başına bir qapaz vurur:

- Gözlə, sənə ət gələ!

* * *

Allah rəhmət eləsin Cəlil Məmmədquluzadəyə, Mirzə Ələkbər Sabirə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə, Nəcəf bəy Vəzirova! Kişilərin yazdıqları indi də aktual mövzulardır.

2010-cu ilin iyul ayının 11-də qonşum Zakir telefonla zəng vurdu, səsi çox zəif gəlirdi: "Əmi, (mənə "əmi" deyir) ölüərəm, mənə bir çarə!". Dəniz kənarında idim, tez evə gəldim, onun yanına getdim, gördüm bükülü haldadır. Tez təcili yardıma zəng çaldım, vəziyyəti izah etdim. Soruşdum ki, kiminlə danışırım, adınız nədir? Dedi: "Adımı neyləyirsən?". Dedim: "Sənə elçi göndərəcəyəm! Bir qayda olaraq sifariş alan adını deməlidir!". Bu sözün çox təsiri oldu. Tinə çıxmağımla təcili yardım maşını peyda oldu. Həkim xəstəyə baxdı. Xəzər rayonu 26 saylı xəstəxanaya apardıq. Həkimlər bir şey başa düşmədilər. Sabunçu xəstəxanasına göndərdilər, orada əməliyyata ehtiyac olduğunu dedilər.

Mərdəkanda Kəbirə adlı bir xeyirxah qadın bütün şəraiti olan bir xəstəxana tikdirib. Həmin xəstəxanada qaydalar elə qoyulub ki, həkim və ya şəfqət bacılarına təyin olunmuş məbləğdən başqa heç bir pul verilməməlidir. Amma misal var, "Dəyirman öz işindədir, çax-çaxı baş ağrıdır". Yəni ki, həmin qaydalara riayət olunmur. Nə isə, getdim həmin xəstəxanaya. İstirahət günü olduğu üçün orada heç kim yox idi. Suyu kəsilməmiş dəyirmanə bənzəyirdi. Bir qadının köməyi ilə cərrahlardan biri ilə telefonla danışdım. Cərrah cənablarına xəstənin dərini bir-bir izah etdim və soruşdum ki, cərrahiyyə əməliyyatının xərci nə qədər olar, mən qonşuyam, gücüm çatarmı? Bir az fikirləşəndən sonra dedi: "Əməliyyatın hamısı 500 (beş yüz) manata başa gələr". Fikirləşdim ki, nə olar, 2-3 ay qənaətlə yaşayaram, bu biçərə kəsibi ölümün pəncəsindən qurtararam. Ertəsi gün xəstəni oraya gətirdim. Cərrah baxdı, şəfqət bacılarına göstəriş verdi ki, xəstəni əməliyyata hazırlasınlar. Xəstəxananın həyatına maşınla girdiyimi görə işgüzar birisi cərrahı kənara çəkib qulağına nə isə pıçıldadı. Cərrahiyyə əməliyyatına hazırlanmış xəstəni

çarxı xəşəklə qapının ağzında saxladılar. Cərrah cənabları mənə çağırırdı və dedi: "Ağsaqqal, mənə 600 (altı yüz) manat verməlisən, 5-6 şəfqət bacısının hərəsinə 10 (on) manat, sonra da nə olsa, pul ödəməlisən". Mən çəşdim, gələn kimi bu məbləği mənə desəydi, razı olmazdım. Mənim bu xəstəni başqa dövlət müəssisəsində müalicə etdirməyə imkanım var. Təsəvvür edin, xəstəni əməliyyat otağının qapısında saxlayıblar, cərrah məndən cavab gözləyir. Dedim ki, razıyam. Bu vaxt rəhmətlik Nəcəf bəy Vəzirovun "Kəl arabası" yadıma düşdü.

Keçmiş dövrlərdə Yevlaxdan Şuşaya nəqliyyat kəl arabası idi. Bir dəfə Yevlaxdan Şuşaya getmək istəyəm 10-12 nəfər müsafir arabaya minib Şuşaya yola düşürlər. Şuşanın yolları dərə-təpədir, arabanın çarxları isə taxtadan. Təsəvvür edin, arabada gedənin halı necə olar! Yol boyu araba müsafirləri elə çalxalayır, o qədər bir-birinə dəyirlər ki, böyrəyində daşı olan xəstənin elə arabadaca daşı düşür. Bir xeyli gedəndən sonra çayı keçməli olurlar. Arabaçı çayın tən ortasında kəlləri saxlayır. Su müsafirlərin dizinə çatır. Vay-haray düşür, arabaçı deyir: "Hərəniz bir manat artıq verməlisiniz, yoxsa getmərim".

Həmin cərrah da mənə o günə saldı. Ondan soruşdum:

- Neçə ildir burada işləyirsiniz?
- Otuz ildir, bəlkə də çox.
- Sizdən şikayət edən olub?
- Xeyr, olmayıb.

Dedim:

- Siz əlli il də işləsəniz, sizdən şikayət edən olmaz. Şikayət edən fikirləşəcək ki, "xalq nə deyər?".

Rəhmətlik Seyid Hüseyn "Həzin bir xatirə" hekayəsində yazır:

Vərəm xəstəliyinə tutulmuş bir gənc qız ölüm yatağında xa-

lasına deyir:

- Xala, sən bilirsən ki, qonşu oğlanla qarşılıqlı münasibətimiz var, icazə ver, son nəfəsdə onunla görüşüm.

Görün xala nə deyir:

- Qızım, oğlanı çağıraram, onu görərsən, sonra "xalq nə deyər, ayıbdır".

Görkəmli yazıçı Seyid Hüseyin ürək ağrısı ilə nəticə çıxarır: "Elə bizi geriyə aparən da bu "xalq nə deyər, ayıbdır" sözləridir".

Yuxarıda deyilən sözlərə görə hörmətli cərrahdan şikayət edən olmayacaq!!! Çünki şikayət edəcək olan insan da bilir ki, şikayət etsə, xalq həkimi yox, onun özünü qınayar. Ona görə də bu hörmətli cərrah ömür boyu burada işləyə bilər.

Eşitdiyimə görə, bu həkim dinimizə hörmət edən şəxslərdəndir. "Qurani-Şərif" in təfsirində, iqtisadiyyat bölməsində yazılır:

"Hər kəs təsdiq edilmiş nırxdan (qiymətdən) baha desə, elə bil Məkkədə anasılə 70 dəfə zina edib".

İndi üzümü hörmətli cərraha tutub deyirəm: Axı biz sizinlə "əməliyyatın hamısı 500 manata başa gələr"lə sözləşdik. İndi görürəm, heç 800 manat da bəs etməyəcək...

Mətbuatda dərc edilmiş məqalələrimdən

Unudulmuş sənətkar

“Hatif” təxəllüsü ilə yazıb yaradan Mirzə Məhəmməd Axundzadə XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində Gəncədə yaşamış və dramaturq, şair, jurnalist, müəllim kimi tanınan görkəmli sima olmuşdur. Təəssüf ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində müəyyən xidmətləri olan bu ədibin həyat və yaradıcılığı haqqında bir-iki qısa qeyd və məqalə nəzərə alınmasa, lazımi tədqiqat aparılmamışdır.

M.M.Axundzadə 1875-ci ildə Gəncədə ruhani ailəsində doğulmuşdur. Atası Mirzə Kərim Gəncənin nüfuzlu ruhanilərindən idi. Mirzə Kərim öz oğlunun təhsil almasına xüsusi səy göstərmiş, onu Gəncə mədrəsəsinə qoymuşdur. Mirzə Məhəmməd məşhur müdərris Mirzə Xəlilin yanında təhsil almış və həmin mədrəsədə ərəb, fars dillərini mükəmməl öyrənmişdir. Sonradan o, biliyini artırmaq məqsədi ilə Gəncə gimnaziyasına daxil olmuş, təhsilini orada davam etdirmişdir.

M.M.Axundzadə gimnaziyada təhsil illərində rus dilini öyrənmiş, rus mədəniyyəti və Avropa ədəbiyyatı ilə yaxından tanış olmuşdur. Müəllifin 1909-cu ildə qələmə aldığı “Teatr nədir?” adlı əsəri bu tanışlığın nəticəsi idi. Kitabda müəllif yazırdı:

“Avropalılar arasında Molyerlər, Şekspirlər, Şillerlər, Hötelər, Ostrovskilər, Maksim Qorkilər, Çirikovlar, Çexovlar zühur etdilər. Bu möhtərəm zatlar nə zəhmətlər, nə məşəqqətlər

çəkildilər! Fəryadlar qopardılar, qiyamətlər əyan etdilər. Bu sayədə dəxi öz tayfalarına, bəlkə də bütün cahani-bəşəriyyəyə və insaniyyəyə əllərindən gəldiyi qədər böyük-böyük xidmətlər etdilər. Bunun üçün də tarixin ən parlaq səhifələrində qızılla yazılmağa layiq gözəl ad baqi qoydular"¹.

XIX əsrin axırlarından başlayaraq Rusiyada olduğu kimi, Azərbaycanda da ictimai-siyasi proseslər mütərəqqi fikirli adamlara öz təsirini göstərməyə bilməzdi. 1905-ci il rus inqilabı çürüməkdə olan burjua-feodal cəmiyyətini lərzəyə saldı, ictimai həyatı hərəkətə gətirdi, fikir və əqidələrdə təbəddülət yaratdı. Hər sahədə olduğu kimi, ədəbiyyatda da canlanma baş verdi. N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, M.M.Axundzadə üçün də yeni fəaliyyət və yaradıcılıq imkanları açıldı. M.M.Axundzadə çox mühüm ictimai-siyasi hadisələr ilə maraqlanmış, bunları aydın şəkildə görə bilmiş və əsərlərində öz münasibətini bildirmişdir. Maraqlıdır ki, ədib "Molla Nəsrəddin" jurnalını ardıcıl surətdə mütaliə etmiş və sonralar özünün məqalələri, felyetonları və şeirləri ilə həmin jurnalda iştirak etmişdir. Burada nəşr etdirdiyi əsərlər ona həm dost, həm də düşmən qazandırmışdır. Ədib öz yazılarını "Molla Nəsrəddin"də "Hatif", "Mollapərəst", "Yoncasatan", "Hacıkəndli", "Molla Zoru", "Gəncə şairi", "Qeybi", "Tamrançı", "Qadı" və b. gizli imzalarla çap etdirmişdir².

M.M.Axundzadənin Azərbaycanın ən görkəmli inqilabçı-demokrat yazıçı və ictimai xadimləri ilə əlaqəsi də maraqlıdır. O, hələ gənc ikən görkəmli şəxsiyyətlərlə – N.Nərimanov, Ə.Nəzmi, Ə.Haqverdiyev, məşhur səhnə ustalarından S.Ruhulla və başqaları ilə yaxından dostluq etmiş və xüsusilə onun yaradıcılığına

istiqamət verən C.Məmmədquluzadə ilə sıx əlaqə saxlamışdır. M.M.Axundzadə özünün "Analıq" adlı faciəsinin avtoqrafını 1916-cı ildə hədiyyə olaraq Sidqi Ruhullaya təqdim etmişdir¹.

M.M.Axundzadə Ə.Nəzmi ilə məslək dostu olmuşdur. Ə.Nəzmi 1923-cü ildə "müəllim və şairimiz" adlandırdığı M.M.Axundzadənin vəfatı münasibəti ilə "Ölüm" şeirini yazmışdır².

1905-ci il inqilabından sonra Rusiyada olduğu kimi, Azərbaycanda da irtica illəri başlandı.

M.M.Axundzadə öz dövrünün açıqgözlü, mütərəqqi ziyahısı kimi inqilaba rəğbət bəsləyirdi. Buna görə də, 1908-ci ildə bəzi ruhanilərin xəbərçiliyi nəticəsində çar hökuməti tərəfindən həbs olundu. M.M.Axundzadənin böyük qızı Pakizə xanım bu sətirlərin müəllifi ilə şəxsi müsahibəsində bildirdi ki, N.Nərimanov onun atasının həbsdən buraxılması üçün çox şey göstərmişsə də, bu, heç bir nəticə verməmiş və M.M.Axundzadə Zakaspiyə sürgün edilmişdir. O, sürgündən Tehrana getmiş və burada "Nələr çəkdim qürbətdə, əzizim!" mətləli şeirini yazıb, Ə.Nəzmiyə göndərmişdir. Ə.Nəzmi "Əş'ari-məhzunana"³ adlı əsəri ilə ona cavab vermişdir.

C.Məmmədquluzadə Ə.Nəzminin "Sijimqulunamə" əsərinə yazmış olduğu müqəddimədə Ə.Nəzmi ilə M.M.Axundzadə arasında yaradıcılıq əlaqələri haqqında söyləyir ki, Məşədi Sijimqulunun aşağıdakı nəzmi yadımdadır ki, o, "Zindan" şeirini Gəncədə bir mollanın şeytanlaması nəticəsində bir çox türk (*Azərbaycan – C.M.*) cavanlarının, o cümlədən, M.M.Axundzadənin çar hökuməti tərəfindən həbsə alınıb sür-

¹ M.M.Axundzadə. *Analıq. Gəncə, 1916. Müəllifin bu əsəri Azərb.SSR EA Respublika Əlyazmaları Fondunda saxlanılır (Bax: Arxiv, B-1029).*

² Ə.Nəzmi. *Sijimqulunamə. Bakı, 1927, səh. 240, 241.*

³ *Yenə orada, səh. 78-80.*

¹ M.M.Axundzadə. *Teatr nədir? Gəncə, 1909, səh. 4.*

² Bax: Azərb.SSR EA Respublika Əlyazmaları Fondunun əsərləri. Bakı, 1963, II cild, səh. 126-130.

gün edilmələri münasibətilə yazmışdır¹.

M.M.Axundzadə həm də ictimai həyatın müxtəlif sahəsinə aid "Səd Vəqqas", "Məhəbbətsizliyin nəticəsi, yaxud ata və ananın təqsiri", "Analıq", "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz", "Hər nə əkərsən, onu biçərsən", "Aldanmış cavan" kimi səhnə əsərləri və bir də "Yaşına-yaşına, keçdi ocaq başına" operettasını yazmışdır. Bu əsərlərdə dramaturq xalq həyatındakı avamlıq və cəhaləti tənqid etmişdir.

M.M.Axundzadə Azərbaycan dramaturgiyasının gözəl ənənələrindən istifadə etməklə yanaşı, rus səhnə ustalarının əsərlərini də öyrənmiş, onların bəzilərini, məsələn, Qoqolun "Evlənmə" əsərini Azərbaycan dilinə tərcümə də etmişdir². Bundan başqa türk yazıçısı Namiq Kamalın "Vətən" əsərini də ana dilimizə çevirmişdir.

M.M.Axundzadə "Teatr nədir?" adlı nəzəri əsərin də müəllifidir. Dramaturqun Gəncədə yaranmış "Cəmiyyəti-Xeyriyyə", "Nəşri-maarif" və "Dram cəmiyyəti"nin təşkilində də böyük rolu olmuşdur³. M.M.Axundzadə Gəncədə "Dram dərnəyi" adlı könüllü artistlər təşkilatı yaradıb özü də səhnədə bir aktyor kimi çıxış etmişdir⁴.

M.M.Axundzadənin dramaturq kimi formalaşmasına təsir edən amillərdən biri M.F.Axundov ənənələri olmuşsa, digəri keçən əsrin sonunda Gəncədə mədəni-maarifin canlanması idi.

"1899-cu ildə Gəncədə teatr açılışı zamanı öz çıxışında Nərimanov teatrın və xüsusilə komediyanın Azərbaycan şəraitinə üçün böyük əhəmiyyətini sadə bir dillə qeyd edirdi. N.Nərimanov

¹ Ə.Nəzmi. Sijinqulunamə. Bakı, 1927, səh. 13

² Bax: M.Qasımov. Mübariz inqilabi satirik "Molla Nəsrəddin" jurnalı və onun ictimai-siyasi istiqaməti (1906-1931). Doktorluq dissertasiyası, ADU-nun kitabxanası, 1964, səh.58

³ M.M.Axundzadə. Məhəbbətsizliyin nəticəsi. Bakı, 1928, səh.3

⁴ Yəni orada, səh. 3

teatr tamaşalarının verəcəyi mənfəəti göstərib deyirdi ki, bu tamaşalardan toplanan pullar xeyriyyə işlərinə sərf olunub, yoxsul şagirdlərin və tələbələrin ehtiyacını yüngülləşdirər, məktəb və mədəniyyət işlərinə xərclənər..."¹.

Gəncə teatrının təntənəli açılışı şəhərin mədəni həyatında görkəmli hadisə idi. Bu, 24 yaşlı, mütərəqqi fikirli maarifpərvər M.M.Axundzadəyə təsir göstərib onu ruhlandırmağa bilməzdi.

M.M.Axundzadə həm də istedadlı şair olmuş, "Hatif", "Gəncə şairi", "Qeybi" və s. gizli imzalarla yazmışdır. Şeirləri "Molla Nəsrəddin" jurnalının müxtəlif saylarında çap olunmuşdur. Müəllif "Əvvəlki qəza əmrini fərmanə yazıblar" mısrası ilə başlanan şeirini 1908-ci ildə çap etdirmişdir. O, bu şeirində İran məşrutə inqilabı, ictimai bərabərsizlik, din xadimlərinin fitnə-fəsadi, cəhalət və avamlıq kimi bir sıra ictimai problemləri öz münasibətini bildirmişdir. Həmin şeirin bir yerində oxuyuruq:

*Bir sinfi peyğəmbərlər, bir qismi səlatin,
Bu qisməti olvaqt həkimanə yazıblar.
Elm əhli olub rütbədə insani-mükkəmməl,
Bielmliyi qeyri-müisəlmənə yazıblar².*

Mövzusu İran həyatından alınmış bu şeirində müəllif zülmkar Həccac, Çingiz və s. tarixi hökmdarları xatırladaraq onları müasir zülmkar hakimlərlə müqayisə etmişdir. Bundan başqa, dövrün ən mühüm inqilabi hadisələrini, məşrutəni tərənnüm edərək, Təbrizdə tökülən nahaq qanlara heylsilənir, məşrutəyə qarşı çıxanlara qəzəb və nifrətini gizlətmir.

M.M.Axundzadənin satirik şeirləri də maraqlıdır. O, 1907-ci ildə "Molla Nəsrəddin" də çap etdirdiyi bir şeirində xeyriyyə iş-

¹ Bax: V.Məmmədov. N.Nərimanov. Bakı: Uşaqgəncəşər, 1957, səh.30

² "Molla Nəsrəddin" məcmuəsi, 1908, №37

ləri üçün toplanan pulların acgöz mollalar tərəfindən həyasızcasına mənimlənməsini tənqid edir.

Şeirdə mollalar öz təbiətləri etibarını ilə rəhmsiz, fəqirlərə əl tutmayan bir məxluq kimi təsvir edilir. Mirzə Məhəmmədin şeirində bir tərəfdən yetim, fəqir binəvaların naləsi, digər tərəfdən isə yoxsulların payına göz dikən mollaların, bəylərin, xanların zülmü müqayisə edilir. Yoxsullar aklıqdan fəğan edirlərsə, varlılar klublarda məst yatır, kabab, mey və xanım tələb edirlər.

M.M.Axundzadənin ədəbiyyat tariximizdəki xidmətlərindən biri də onun Nizami Gəncəvinin ədəbi irsinə hörmətlə yanaşması və həmin irsin əhəmiyyətini dəfələrlə qiymətləndirməsi olmuşdur.

Nizami məqbərəsinin tikilməsinə ən böyük səy göstərənlərdən biri də Mirzə Məhəmməd Axundzadə olmuşdur. O, "Molla Nəsrəddin" jurnalındakı bir sıra məqalə və şeirlərində Nizami məqbərəsinin bərpasından təkidlə danışıq və ictimaiyyətin diqqətini bu böyük şairin xatirəsini əbədləşdirmək üçün lazımı tədbirlərə yönəlirdi. "Gəncədən" adlı məqaləsində ədib yazır: "A Molla əmi, səni and verirəm Şeyx Nizaminin atlar ayağının altında qalmış qəbrinə, uçub dağılmış günbəzinə, gəncələrin bu günbəzi tikdirmək üçün olan həmiyyət və qeyrətlərinə ki, mənim bu bir neçə kəlmə sözümlü jurnalda yazıb ona cavab verəsən"¹.

M.M.Axundzadə həmişə Nizamidən böyük şəxsiyyət, görkəmli humanist şair kimi bəhs edir, onu dərin məhəbbətlə sevir. Buna görədir ki, Nizaminin xarabazara çevrilmiş qəbrini bərpa etməyi özünün vətəndaşlıq borcu hesab edirdi.

Nizami məqbərəsinin bərpası təkcə M.M.Axundzadəni deyil, o dövrün bir sıra maarifpərvər ziyalisını da düşündürmüşdür. Onların fəaliyyəti nəticəsində hələ 1906-cı ildə Gəncədə xüsusi bir cəmiyyət yaradılmışdı. Cəmiyyət bu işə sərf etmək üçün

¹ "Molla Nəsrəddin" məcmuəsi, 1908, №2

müəyyən qədər maliyyə vəsaiti toplamışdısa da, şairin qəbri üçün lazımı tədbiri həyata keçirməkdə əməli iş görə bilməmişdir.

Qocaman müəllif İlyas Şeyxzamanov "Şeyx Nizami" sərlövhəli məqaləsində qeyd edir ki, cəmiyyətin üzvləri bir-iki nəfər ədəbiyyat həvəskarını, çoxu isə ruhanilər olmuşdur. Cəmiyyətin topladığı pullar itib batmışdır¹.

M.M.Axundzadə cəmiyyətin xəyanətini görmüş, buna baxmayaraq, həmin işdən əl çəkməmişdir. O, ara-sıra mətbuat səhifələrində bu barədə məqalələr yazmışdır.

"Şeyx Nizami kimdir?" məqaləsində Mirzə Məhəmməd Nizaminin böyük dahi olduğunu bir daha xatırladaraq göstərir ki, günbəzin təmiri üçün 2 min manat pul lazımdır. Müəllif, pul toplamaq üçün Gəncə qubernatoru Kovalyovdan teatr tamaşası verməyə icazə alındığını və nəticədə kəsirlə cəmiyyəti 185 manat pul topladığını qeyd edir².

Göründüyü kimi, M.M.Axundzadə bədxah ruhanilər və xudbin varlılar tərəfindən həmin xeyriyə işinə həyata keçirilməməsi səbəblərini göstərmiş və bu işdən axıra qədər əl çəkməmişdir.

M.M.Axundzadə bu haqda bütün yaradıcılığı boyu yazmış, o cümlədən "Yaxşı adət" məqaləsində həmin məsələni bir daha xatırlatmışdır³.

M.M.Axundzadə 1909-cu ildə yazdığı "Şeyx Nizami" adlı elmi-kütləvi əsərində qeyd edir ki, kitabçadan yığılan pul tamamilə Şeyx Nizaminin günbəzinin tikilməsinə sərf olunacaqdır⁴.

M.M.Axundzadə Avropa mədəniyyətinə bələd olan sənətkardır. O, "Şeyx Nizami" kitabında Avropa mədəniyyətinə

¹ Bax: "Kommunist" qəzeti, 1924, №233

² Bax: "Tərəqqi" qəzeti, 1909, №67

³ Bax: "Molla Nəsrəddin" məcmuəsi, 1909, №16

⁴ M.M.Axundzadə. Şeyx Nizami. Gəncə, 1909, səh.2

münasibətindən bəhs etmişdir. Müəllif yazır ki, xalqa xidmət edən şair və ədiblərin adlarını əbədiləşdirmək məqsədi ilə onların evlərini, əşyalarını, xatirə şeylərini yadigar olaraq hiyf etmək, qəbirlərinin üstünü qəşəng və səliqəli tikdirib saxlamaq lazımdır.

Mirzə Məhəmməd nümunə olaraq Avropanı misal gətirir. "Avropalılar alimə, ədibə və şairə ehtiram etdikdə, ümumiyyət üzrə mütəəssib deyillər. Hər tayfadan olur-olsun, ədibin və şairin ehtiramını lazımi dərəcədə tuturlar və onun gözəl əsərlərini öz ana dillərinə tərcümə edirlər"¹.

Şərq xalqlarına gəldikdə, müəllif sənətkara hörmət məsələsində təəssüf və ürək yanğısı ilə kədərlənir. Qərb və Şərq arasında nə qədər fərq olduğunu göstərir. Qərbdə şairə, ədibə hörmət əlaməti olaraq küçələrin, binaların onların adını daşıldığını söyləyir. Şərqdə isə vəziyyət əksinədir.

Müəllif deyir ki, mədəni ölkələr, inkişaf etmiş millətlər böyük simaların xatirəsini nə qədər yüksək tutur və əzizləyir. Bizdə isə minlərcə ədib və şair gəlib-getmiş, xalqa xidmət etmiş, lakin əsərləri tamamilə itib-batmış, özləri isə yaddan çıxmışlar. Adları yadda qalanlara da hörmət və ehtiram yoxdur, əsərləri çap olunmur, hətta yeganə nüsxəsi qalan əsərlər belə gizlədilir və xalqın malı olmur.

M.M.Axundzadə Şərfin ən böyük şairləri olan Sədilərin, Hafizlərin, Xaqanilərin, Füzulilərin, Qaanilərin qəbirlərinin dağılmasından, təmir və bərpa edilməməsindən ürək ağrısı ilə danışır və yazır ki, yaddan çıxmış şairlərdən biri də Nizami Gəncəvidir.

Kitabçanın sonunda M.M.Axundzadə Nizaminin farsca bir beytini

**Pəs əz səd sal əgər quyi koca u
Ze hər beyti neda xizəd ke ha u'.**

verdikdən sonra bu dahi şairə özünün həsr etdiyi şeirini vermişdir. Bu şeirdə, yol kənarında uçub dağılmış Nizami günbəzi xatırlanır, müxtəlif heyvanların bağlandığı bu türbəyə kimsənin qayğı göstərmədiyi qeyd edilir:

*Yol kənarında bir məzari-fəqir
Dağılıb günbədi, olub viran.
Ona məxluqdan olub təhqir,
Bağlanıb günbədinə hər heyvan.
Mənzəri adəmə eylər tə'sir,
Axıdır qəlbə hər dağıqədə qan...
O yatan Gəncəli Nizamidir,
Şüərə qisminin ə`zəmidir.*

ADU-nun "Elmi xəbərlər"i (Dil və ədəbiyyat seriyası),
1969, №5-6

¹ M.M.Axundzadə. Şeyx Nizami. Gəncə, 1909, səh. 3

¹ Yüz il sonra sorsan: "Bəs o hardadır?"
Hər beyti səslənər: "Burda, burdadır?" (Tərcümə R.Rzanındır)

Klassik irsə soyuq münasibət (İfaçılıq sənətimiz barədə bir neçə söz)

...**S**on illərdə mədəniyyət və tarixi abidələrə, klassik irsə münasibət xeyli yaxşılaşmışdır. Biz bunu öz respublikamızın, eləcə də, Bakının həyatında aydın görürük. İcarişəhərimizin dənizə küçələrinə abadlıq və bərpa işləri aparılan ustalara, fəhlələrə ürəkdan minnətdarlıq edirik. Onlar çopur, yöndəmsiz daşlara incə naxışlar vurur, tarixi binalara təzə həyat bəxş edirlər.

Kitab mağazalarına girəndə də çox sevinirik. Klassiklərimizin əsərlərinin yeni nəşrlərini görəndə qəlbimiz iftixar hissi ilə döyünür. Sonra da düşünürük ki, nə olaydı, bu kitablara bir az qayğı da göstəriləydi və bu əsərlər indi şairlərimizin, nəşirlərimizin kitabları yanında tərtibatca solğun görünməyəydi. Xalqımızın sevə-sevə dinlədiyi muğamlarımıza da belə soyuq münasibət var. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası son vaxtlar muğam axtarımları keçirməyə başlamışdır. Etiraf edərk ki, bu, çox təqdirəlayiq təşəbbüsdür və hamımız bu tədbiri alqışlayırıq. Lakin bu tədbirdə çox az dinləyici iştirak edir. Bunun səbəbini,

ilk növbədə, televiziya və radionun musiqi baş redaksiyasında görürəm. Ona görə ki, muğamlarımız haqqında ekranda və efrdə aparılan söhbətlərin keyfiyyəti razı salmur. Buna görə də, əksər gənclərimiz muğamlarımızla az maraqlanır, muğam məclislərinə getmir, televiziya və radioda səslənən muğamları dinləməyə həvəs göstərmirlər. Gənc nəsilə xalqımızın tarixinə, mədəniyyətinə, ədəbiyyat və incəsənətinə hörmət və məhəbbət hissi aşılamalıyıq.

İndi bizdə çox az ev, ailə tapılar ki, orada radio, televizor olmasın. Radio və televizorda verilən konsertlərin azlığından gileylənmək olmaz. Ancaq bu konsertlərin əksəriyyəti bizi qane etmir. Bir də görürsən ki, hansısa bir xanəndə muğam oxuyur, onun musiqi üslubu, zəngülesi, səsinin məlahəti dinləyiciləri qane edir. Lakin onun oxuduğu qəzəllər ərəb və fars sözləri ilə dolu olduğuna görə, gənclər ifaçının nə dediyini başa düşmürlər. Mənim fikrimcə, bu gün xanəndələrimiz müasir gəncliyimizin başa düşdüyü və dövrlə səsləşən qəzəllər və yaxud oynaq, şirin qoşmalar seçib oxumalıdırlar.

Yadımdadır, bir dəfə televiziya qocaman bir hind xanəndəsi ilə müsahibə aparılırdı. Suallardan biri də bu oldu ki, klassik musiqi ilə müasir musiqi arasında nə fərq vardır? O dedi ki, klassik musiqi elə bir pəlid ağacıdır ki, əsrlərin bütün imtahanından məğrur çıxıb və həmişə də yaşayır. Müasir musiqi isə səhrada bitən bir qızılgül koluna bənzəyir. O, müəyyən müddət qalxır, çiçəklənir, xoş ətri ətrafı bürüyür, az vaxt keçəndən sonra isə səhranın susuzluğu, isti, dəlisov küləkləri, qulluq olunmaması onu qurudub məhv edir. Klassik irsə də, müasir musiqiyə də qayğı lazımdır.

Bu ilin fevral ayında Nizami Muzeyinin yaraşlıq salonunda "Muğam gecəsi" keçirildi. Burada görkəmli alimlər, musiqi-

şünaşlar və musiqisevərlər iştirak edirdilər. Gecənin, əlbəttə, xoşagələn cəhətləri çox idi. Xanəndə Hacıbaba Hüseynov muğamın şöbələrinə keçəndə həmin şöbənin adını, izahını da verirdi. Ancaq çox təəssüf ki, oxuduğu qəzəllər ərəb və fars sözləri ilə dolu idi. Demək olar ki, mətn başa düşülmürdü. Həmin verilişi televiziya studiyasından çəkildilər. Bir neçə həftə verilişin adını proqramda izlədik, lakin görmədik. Mənim daha çox rejissorun, operatorun zəhmətinə heyfəm gəldi. Həmin verilişdə daha nə çatışdı? Məncə, yaxşı olardı ki, belə muğam gecələrində ifa olunacaq dəsgah haqqında, muğamın şöbə və guşələrinin mənası, əsas məziyyətləri barədə məlumat verilsin.

Yaxşı yadımdadır, bir neçə il əvvəl musiqişünas Kərim Kərimov keçirilən konsert-müzakirədə musiqi alətləri haqqında məlumat verirdi. Bu, çox gözəl iş idi. Nədənsə, həmin tədbirin ömrü qısa oldu, unuduldu.

Son vaxtlar musiqişünas Ramiz Zöhrabovun və Firidun Şuşinskiyin televiziya ifaçılıq sənətimizlə bağlı verilişlər aparmaları yaxşı haldır. Tamaşaçılar bu verilişləri maraqla qarşılayırlar. Lakin bu verilişlər, xüsusilə "İfaçılıq sənəti" verilişi, müəyyən mənada bir-birinə oxşayır, bir-birini təkrarlayır. Arzu edərdik ki, hər belə verilişin konkret mövzusu olsun. Arzu edərdik ki, muğam dəsgahlarımız yazılmış qrammofon valları buraxılsın.

Bu günlərdə respublika Elmlər Akademiyasında "Muğam axşamı" öz pərəstişkarlarını təzədən başına yığdı. Gecənin qonağı Azərbaycan muğamlarının mahir ifaçısı Ağaxan Abdullayev idi. O, dinləyicilərin xahişi ilə "Çahargah" və "Segah-Zabul" muğamlarını özünəməxsus məlahət və məharətlə ifa etdi. Əvvəlki görüşlərdən fərqli olaraq, bu dəfə salon adamla dolu idi. Sənətsünas Arif Əliyevin ifa olunan dəsgahlar haqqında əvvəlcədən ətraflı məlumat verməsi isə bu tədbiri daha da

rövnəqləndirdi. Valideynlərdən bir çoxu muğam axşamına öz məktəbli uşağını da gətirmişdi. Bu, xeyirxah başlanğıc kimi davam etdirilməlidir.

Milli muğamlarımızdan və onların ifaçılarından danışarkən bir məsələ barəsində də öz mülahizələrimi bildirmək istəyirəm. Bu, son illər çox dəbdə olan "mikrofon" xəstəliyidir. İndi az-az müğənni, xanəndə tapılar ki, bu xəstəliyə tutulmasın. Bu sətirləri yazarkən yenə xəyal məni Elmlər Akademiyası salonundakı sonuncu muğam axşamına (qoy bu axşam sonuncu olmasın) apardı. Çünki Ağaxan bütün salondakılara göstərdi ki, o, mikrofon-suz da oxuya bilir, özü də çox əla oxuyur! Onun səsi daha böyük auditoriyaları belə mikrofon-suz ələ almağa qadirdir.

Qoy müğənnilərimiz inciməsinlər, mənə elə gəlir ki, mikrofonla oxuyan müğənni sanki tamaşaçı salonunu görmür, mikrofon müğənninin təkcə səsini yox, üzünü də örtür, gözlərini də bağlayır. Gəlin əsrimizin əvvəllərini xatırlayaq. Onda mikrofon yox idi, xanəndələrimiz oxuyurdular, özü də açıq havada 200-300 adamın iştirak etdiyi iri məclislərdə məlahətli səsdən hamıya pay düşürdü. Bəs indi nə üçün ən kiçik toy məclislərimiz belə mikrofon-suz keçmir? Mənə elə gəlir ki, bu barədə düşünməyə, narahat olmağa dəyər.

Mən bir neçə dəfə Cabbar Qaryağdıoğlu adına müsabiqənin laureatı, gözəl muğam ustası Alim Qasimovun məclislərində iştirak etmişəm. Hər dəfə də böyük zövq almışam, mənən zənginləşmişəm. O, uzun illər unudulan, az qala yaddan çıxan muğamlarımızı təzə ruh, təzə nəfəslə yenidən bizə qaytarmışdır. Ancaq çox təəssüf ki, respublika televiziyası və radiosunda belə istedadlara soyuq münasibət bəslənilir. Canlı Əkbərovu, Ağaxan Abdullayevi, Alim Qasimovu tamaşaçılar və dinləyicilər mavi ekranda az görür və efrdə az eşidirlər. Əsl istedadın məhrum

olan bəzi müğənnilərə isə geniş meydan verilir. Qərİbədir, bəzi müğənnilərin səsləri dinləyiciləri bezdirdiyi halda, niyə televiziya və radio əməkdaşlarını yormur, narahat etmir?

Televiziyanın musiqi verilişləri redaksiyasının təşkil etdiyi "Muğam axşamı" silsiləsindən olan konsertlər də muğam sənətinin təbliği məqsədinə xidmət edir. Lakin konsertlərin repertuarında qüsurlar var, videolentlərin təkrar göstərilməsində vahid prinsip yoxdur. Bizcə, "Muğam axşamı"nda nisbətən az ifa olunan, mürəkkəb quruluşlu muğamlar daha geniş təmsil olunmalıdır. Elə etmək lazımdır ki, bu silsilədən olan konsertlər "Segah ailəsinə daxil olan muğamları oxuyan ifaçıların" yarış meydanına çevrilməsin.

Bir sözlə, milli musiqi, muğamlarımızla bağlı giley-güzar, kəm-kəsir çoxdur və onların hamısı haqqında bir qəzet məqaləsində söhbət açmaq qeyri-mümkündür. Arzu edərdik ki, əlaqədar təşkilatlar – daha çox respublika Mədəniyyət Nazirliyi, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsi bu məsələlər barədə lazımi ölçü götürsünlər. Çünki klassik irs ümumxalq sərvətidir, ona soyuq, səriştəsiz münasibət bəsləməyə heç birimizin haqqı yoxdur.

"Bakı" qəzeti, 16 may 1987-ci il, №113

Muzeylər

Görkəmli maarifpərvər, şair və dramaturq, fəal molla-
Gnəsərdinçi Mirzə Məhəmməd Axundovun 1909-cu ildə "Şeyx Nizami" adlı elmi-publisistik kitabının titul vərəqəsində oxuyuruq: "Kitabdan vüsul olunan pul tamamilə Şeyx Nizamının günbəzinə sərf olunacaqdır".

Müəllif kitabın müqəddiməsində yazır ki, son illər Avropada qibtə olunası bir iş varsa, o da şair və ədiblərə, alim və mühərrirlərə verilən qiymətdir, camaat onların evlərinin şəxsi əşyalarını gələcəyə bir yadigar olmaq üçün satın alıb mühafizə edir, qəbirlərinin üstündə qiymətli və gözəl nişangahlar tikdirir. Əsərlərini öz ana dillərinə tərcümə edir...

Müəllif sözünü davam edib yazır ki, bizə gəldikdə iş büsbütün əksinədir. Bəzi ədiblərə və ya şairlərə nə sağlığında, nə də vəfatından sonra heç bir ehtiram olunmayıb. Bunlardan biri də Nizami Gəncəvidir...

İnqilaba qədər vəziyyət belə idi. Yazıçılarımız öz zəhmətlərinin mükafatını ancaq "vicdanlarından" alırdılar. Onlara aid nə bir muzey, nə də bir kitabxana vardı. Heç əsərləri də əməlli-başlı nəşr olunmurdu. Ona görə də xalq onlardan çox zaman xəbərsiz qalırdı.

Son zamanlara qədər, demək olar, hətta ümumdünya miq-

yaşlı şəxsiyyətlərimizə az diqqət yetirilmişdir. Ayrı-ayrı yazıçı və alimlərimiz, maarif və mədəniyyət xadimlərimiz sənəti yüksəltmək və sənətkarı yaşatmaq üçün müxtəlif yollar axtarmışlarsa da, bu o qədər də böyük nəticə verməmişdir.

Öz ömürlərini sənətə həsr etmiş bir sıra yazıçılar öz zamanələrində bunu yana-yana təsvir etmişlər. Bu yaxınlarda anadan olmasının 100 illiyini qeyd etdiyimiz A.Şaiqin "Yad et" şeirində oxuyuruq:

*Ataşlı, münir əməllərimlə,
Bir gün düşərəm soyuq məzarə.
Əş'ari-təranəpərvərimlə
Bir gün susaram dönüb qubarə.
Vəqta ki, bu şairi-vətəndən
Dünyada nə iz qalar, nə bir nam,
Üzdükcə səadət içrə şən-şən,
Sürdükcə dəmadəm ömrü xoşkam,
Yad et məni, qaibana yad et!*

XX əsrin əvvəllərində yazılmış bu şeir o dövrün bütün yazıçılarının ümumi dərdi idi.

Hazırda yazıçılara münasibət kökündən yaxşılaşmışdır. Onların əsərləri indi milyon tirajlarla çap olunur, tərcümə edilir, yayılır, oxunur, sevilir. Ədəbiyyat muzeyləri yaradılır. Şairlərin əbədi "evləri" sağlıqlarında olduğu kimi saxlanılır. Klassik sənətkarımıza daha artıq ehtiram və hörmət edilir. Onlar üçün ev-muzeyləri açılır, heykəllər qoyulur. 20-ci illərdə M.Ə.Sabirin birinci heykəlinin, 1945-ci ildə Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin açılması buna parlaq misal ola bilər.

70-ci illərdə bu ədəbi hərəkət daha da böyümüş və

genişlənmişdir. İndi respublikamızın paytaxtında və ayrı-ayrı şəhərlərdə, rayon mərkəzlərində onlarla ədəbiyyat muzeyləri, yazıçılarımızın ev-muzeyləri təşkil olunmuşdur.

Sov. İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi H.Ə.Əliyev yoldaş Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayında demişdir ki, klassiklərimiz öz haqiqi qiymətini yalnız son illərdə almışdır. Haqiqətən belədir. Təkcə bir ildə keçirilmiş yubileylər bunu sübut edir. Məsələn, Nizami Gəncəvinin 840 illiyi, Nəsirəddin Tusinin 780 illiyi, Aşıq Alının 180 illiyi, A.Şaiqin 100 illiyi, M.İbrahimovun 70 illik bayramlarını təntənəli surətdə qeyd olunması buna canlı misaldır...

Təəssüf ki, klassik irsə əsl ciddi münasibəti bütün rayonlarda eyni dərəcədə görmək mümkün deyildir.

Muzey düzəltmək, eksponatlar toplamaq, muzey açmaq çətin məsələdir. Onu qoruyub saxlamaq daha da çətindir. Əzab-əziyyətlə əldə edilən eksponatları nümayiş etdirmək isə xüsusi bacarıq tələb edir. Əgər belə eksponatlar ıraqı əllərə düşürsə, onlar öz əhəmiyyətlərini itirirlər, lazımı effekt qazanılır. Məsələn, vaxtı ilə M.F.Axundovun, X.B.Natavanın, N.Nərimanovun, S.Vurğunun, H.Mehdinin və bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin, o cümlədən M.S.Ordubadinin əlyazmaları, kitabları və şəxsi əşyaları Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin əməkdaşları tərəfindən toplanmış, bir qismi muzeyin ekspozisiyasında nümayiş etdirilmişdir, bir qismi isə dəftərxana inventarı kimi yox, göz bəbəyi kimi qorunub mühafizə edilir. Adları çəkilən yazıçıların ev-muzeyləri açılarkən, onları kömək məqsədilə həmin muzeylərə verirlər.

Məsələ də burasındadır. Həmin eksponatlar təhvil alındıqdan sonra unudulur, bəzən heç xalqa da çatdırılmır. Məsələn, M.S.Ordubadinin şəxsi əşyaları onun ev-muzeyin-

də göstərilməyəcəkdir, xalqa çatdırılmayacaqdısa, onda bu əşyaları muzeyə vermək nəyə lazım idi?

Fikrimizi misallarla sübuta yetirək.

Bu yaxınlarda Naxçıvan və Ordubad şəhərlərində ədəbiyyat təmayüllü muzeylərə elmi-metodik kömək göstərmək üçün ezamiyyətə getmişdim. Orada gördüklərim məni məyus etdi. Belə ki, 1972-ci ildə Nizami Muzeyində M.S.Ordubadinin Ordubad şəhərində olan ev-muzeyi üçün on bir adda eksponat verilmişdi. Eksponatları Naxçıvan şəhərində olan Tarix Muzeyinin direktoru F.Sultanov və P.T.Saltiva yoldaşlar rəsmi akt tərtib olunandan sonra aparmışdılar.

Həmin eksponatların taleyi ilə maraqlananda aydın oldu ki, M.S.Ordubadinin ev-muzeyində bir-iki eksponat nümayiş etdirilir. Bəzilərinin isə köhnəliyini bəhanə etdilər, həmin "köhnələri" də göstərməkdən imtina etdilər ki, muzeyimiz təmirdədir.

Məlumdur ki, orijinal eksponat toplamaq üçün muzeyin əməkdaşları nə qədər çalışırlar. Onlar müxtəlif vasitələrlə, məsələn, pulla, bağışlama yolu ilə əldə edilir.

Çox təəccüblüdür ki, M.S.Ordubadinin vəfatından cəmi 30 il keçir. Bu 30 ildə 11 eksponatdan 3-4-ü itibəsə, 50 ildən sonra müəllifə həsr edilmiş muzey, yaqın ki, öz əhəmiyyətini itirəcəkdir.

Ordubadinin ev-muzeyindən sonra şair və dramaturq Hüseyn Cavidin Naxçıvanda təşkil edilmiş ev-muzeyinə tamaşa etdim. Muzeyə baxanda Naxçıvan Muxtar Respublikasının keçmiş Mədəniyyət naziri R.Qazıyev də orada idi. Muzeyin direktoru xahiş etdi ki, işçilər üçün 1-2 stol alınsın və müvəqqəti də olsa, bir balaca iş otağı tikdirilsin.

Mən orada olduğum vaxtdan xeyli keçib, görəsən H.Cavidin ev-muzeyinin işçiləri harada oturub işləyirlər?

Respublikamızın bir sıra şəhər və rayonları sürətlə in-

kişaf etdiyi kimi, Naxçıvan şəhəri də irəlidə gedənlər sırasındadır. Xüsusilə, son 10-15 ildə dövlət planlarının yerinə yetirilməsi, öhdəçiliklərin vaxtından qabaq ödənilməsi, iri sənaye obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsi – bütün bunlar fərhəndiricidir.

Əcəmilər, Mirzə Cəlillər, Məmməd Səidlər, Cavidlər, Məmmədəliyevlər diyarı olan Naxçıvan istər memarlıq, istərsə də elm sahəsində özünəməxsus xüsusi mövqə tutmuşdur.

Az bir məbləğdə başa gələ bilən 15-20 kvadrat metrlik sadə iş otağı, iki-üç ədəd stol-miz nə böyük iş imiş? İşçilərin qayğısına beləmi qalarlar?

Artıq hər il Şamaxıda M.Ə.Sabir, Gəncədə Nizami poeziyası günləri keçirilir. Son günlər Şuşa şəhərində də M.P.Vaqifə həsr olunmuş poeziya günlərinin qeyd edilməsi qərara alınmışdır.

Naxçıvan şəhərində hər il "Cavid poeziya günləri" keçirmək qərara alınarsa, adları çəkilən muzeylər öz işlərini təzadən qurmalı, əməlli-başlı muzey şəklinə düşməlidir.

**"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti,
14 may 1982-ci il, №20**

“Ac” şeiri kimindir?

M. Ə.Sabirin müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc etdiyi əsərləri toplanmış, vəfatından sonra külliyyatı çapdan buraxılmışdır. Müxtəlif gizli imzalarla çıxış etdiyindən, şairin yaradıcılığını araşdıran alimlər bir sıra çətinliklərə rast gəlmişlər.

Biz bu məqalədə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1907-ci il 29-cu nömrəsində “Qeybi” imzası ilə dərc olunan və hələlik ədəbiyyat mütəxəssislərinə qaranlıq qalan “Ac” satirik şeirindən bəhs edəcəyik.

M.Ə.Sabir “Tö`məyi-nahar” adlı satirik şeirini 1907-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 15-ci nömrəsində dərc etdirmişdir. Bu şeir çıxandan sonra jurnalın həmin ildəki 29-cu nömrəsində “Qeybi” imzası ilə “Ac” satirik şeiri də dərc olunmuşdur.

Doğrudur, görkəmli alim Əziz Şərifin də 1937-ci ildə yazdığı kimi, “Ac” şeiri M.Ə.Sabirin “Tö`məyi-nahar” satirik şeirinə yaxındır, onların vəzni də, qafiyəsi də, məzmunu da biridir. Lakin bütün bunlar o demək deyildir ki, “Ac” satirik şeiri M.Ə.Sabirindir.

Mirzə Məhəmməd Axundov (1875-1923) müəllimliklə yanaşı, XX əsrin əvvəllərində müxtəlif mətbuat orqanlarında çıxış etmiş və xüsusilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəal iştirakçılarından

olmuşdur. M.M.Axundov öz əsərlərini “Hatif”, “Yoncasatan”, “Mollapərəst”, “Hacıkəndli”, “Gəncə şairi” və sair gizli imzalarla nəşr etdirmişdir. Lakin 1905-ci il inqilabından sonra başlanan irtica dövründə mütərəqqi fikirli M.M.Axundov çar Rusiyasının təqibinə məruz qaldığından, öz imzalarını tez-tez dəyişdirməyə məcbur olmuşdur. Şairin gizli imzalarından biri də “Qeybi” idi.

M.M.Axundov “Cəmiyyəti-Xeyriyyə” və başqa belə mütərəqqi, xeyirxah cəmiyyətlərin üzvü idi. O, “Gəncə şairləri” başlığı altında felyetonunu 1908-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 50-ci nömrəsində dərc etdirmişdir.

Yəqin ki, M.Ə.Sabirin “Tö`məyi-nahar” əsəri M.M.Axundova ilham vermiş və o, bundan sonra “Ac” əsərini yazmışdır.

M.M.Axundov “Molla Nəsrəddin” jurnalına yazılarını göndərərək əsərlərinin əksəriyyətini “Molla”, “Molla əmi”, “Molla dayı”, “Dadaş” xitabları ilə başlayırdı. Ona görə “Ac” satirik şeiri də “A molla, sən də lütf edib bizim də dastanı gör...” müraciəti ilə başlanır.

Şeirin əvvəlindəki “A molla” xitabı iki məqsədlə yazılmışdır. Birinci, adətən xitab mənasında işlətdiyi “A molla” sözüdür. İkinci məqsəd isə budur: yəni mənim şeirimdən qabaq (“Tö`məyi-nahar” şeiri nəzərdə tutulur – C.M.) başqa şəhər və kəndlərin vəziyyəti ilə tanış olmusan, indi isə bizim dastanı oxu və Gəncə camaatının başına gələn əhvalatdan da baxəbər ol.

M.M.Axundovun “Ac” satirik şeiri həqiqətən Sabirin “Tö`məyi-nahar” şeirinə yaxındır və məhz buna görə də bir çox tədqiqatçı alim şeirin altındakı “Qeybi” imzasını Sabirə aid edir.

Tarix elmləri doktoru Muxtar Qasımov 1964-cü ildə ADU-nun elmi əsərlərinin 2-ci nömrəsində çıxan məqaləsində M.Ə.Sabirin müxtəlif gizli imzalarını sadalayarkən “Qeybi” imzasını da qeyd edir və şairin bu imzanı 1910-cu ildə işlətdiyini göstərir. Halbuki

M.M.Axundov "Qeybi" imzası qoyduğu "Ac" satirik şeirini 1907-ci ildə yazmış və əsər həmin il çap olunmuşdur.

Demək, M.Qasımov "Ac" satirik şeirinin də M.Ə.Sabirə məxsus olduğunu zənn etmişdir.

İstedadlı sabirşünas Məmməd Məmmədov müxtəlif alimlərin fikirlərini yekunlaşdırmış və qəti sübut etmişdir ki, "Qeybi" imzası ilə dərc olunmuş "Ac" satirik şeiri M.Ə.Sabirin deyildir. O yazır ki, M.Ə.Sabirin "Tö`məyi-nahar" əsərinin təsir dairəsi geniş olmuşdur. Bu əsərin təsiri altında Ə.Nəzmi və "Qeybi" imzası ilə yazan digər şair eyni mövzuda satirik şeirlər dərc etdirmişlər. "Qeybi"nin kimə aid olması hələlik məlum deyildir.

Gizli imzalar ətrafında geniş axtarışlar aparan qocaman mətbuat işçisi Novruz Ağayev "Qeybi" imzasının məhz Mirzə Məhəmməd Axundova məxsus olduğunu söyləmiş və əsaslı dəlillər göstərmişdir. Onun Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi arxivində saxlanan "Mətbuat dəftəri"ndə bu barədə bəhs olunmuşdur.

"Bakı" qəzeti,
03 iyun 1970-ci il, №128

Dediyim, eşitdiyim!

Məni bu barədə yazmağa sövq edən bir neçə vaxt bundan öncə Şəki şəhərinin muzeylərinin birində xaricdən gələn qonağa "dayandoldurum" silahı haqqında izahat verərkən qonağın ürəkdən bərk gülməsi olub.

XX əsrin 30-40-cı illərində bu silahın adını eşitmişdim. O vaxtlar Sovet hökuməti silah saxlamaq haqda qəti qadağan elan etmişdi.

Bir qayda olaraq insan özündə olan yaxşı və çatışmayan cəhətləri yaxından görmür. Və yaxud qohumunun, dostunun ixtisası ilə tanış deyilsənsə, ancaq yubileylərində danışılardan onun cəmiyyətdə tutduğu mövqe ilə tanış olursan. Belə vaxtlar-

da yubilyar haqqında məruzə edəni təbrik edirəm. Çünki qohumumun, dostumun kim olduğu haqqında məlumatım olur.

Vaxtilə oxuduğun kitab və ya rəvayətləri illər keçəndən sonra yada salanda yeni-yeni fikirlər tapırsan.

Qafqaz ölkəsi dünya miqyasında nəzər-diqqəti cəlb edən ölkələrdəndir. Bu səbəbdən bir çox səyyahlar bu ölkəyə gəlmiş, öz təəssüratlarını qələmə almışlar.

Bu səyyahlardan Strabon, A.Düma və digərləri yurdumuzda olmuşlar. Zaqafqazıyanı – Ermənistan, Gürcüstan və Azərbaycanı gəzərkən bu xalqlar haqqında müxtəlif fikirlər söyləmişlər.

Səyyahlardan biri Ermənistanı gəzərkən bu xalq haqqında belə deyir:

“Bu xalq yaxşı xalqdır, özünün xeyrinə istiqanlıdır, lakin əmması var. Onlarla ticarət etmək istəsən, müqavilə bağlasan da, bağlamasan da, fərqi yoxdur, sazişi dana bilər.

Azərbaycana gəldikdə, onlarla müqavilə bağlamasan da, sözləri müqavilədir. Belə rəvayət edirlər ki, bir kişi kimdənsə borc pul alarsa, bığından bir tük çıxarıb kağıza büküb ona verərmiş.

Bu xalqın mədəniyyətinə söz ola bilməz. Axırınıcı tikəsini əsirgəməz, süfrələrində bəyənmədiyim təam yoxdur. O ki qaldı musiqisinə, sözlərini başa düşməsəm də, ürəyəyatan, həzindir”.

Bir neçə müddət öncə bir hümr mərasimində Azərbaycanın Amerikada səlahiyyətli səfiri olmuş Hafız Paşayevlə və Amerikanın Azərbaycandakı səfiri ilə görüşdüm.

Məclis dağılanda fürsət tapıb onlarla söhbət etmək istədiyimi dedim. İnsafən, hər ikisi razı oldu.

Amerika səfirinin mütərcimindən xahiş etdim:

- Məndə uzun illər Əfqanıstanda, İranda tərcüməçi işləmişəm.

Tərcüməçi eyni zamanda diplomat olmalıdır, elə söhbətlər olur

ki, onu gərək başqa cür tərcümə edəsən. Amma səndən xahiş edirəm, mənim söhbətimi olduğu kimi tərcümə edəsən.

Amerika səfirinə dedim:

- Yəqin ki, bir neçə ildir bizim ölkədəsınız. Sizdən ölkəmiz haqqında təəssüratınızı soruşmaq istəmirəm. Cənab səfir, bizim “dayandoldurum” adında bir silahımız varmış.

Belə ki, Şəkiddə XVIII əsrdə silahsızlıqla məşğul olmuşlar. Bu, Azərbaycanda ilk müstəqil xanlığın əsasını qoyan Hacı Çələbi

xanın dövrünə təsadüf edir. Həmin dövrdə Şəkiddə çaxmaqlı tüfənglər (dayandoldurum) hazırlanırdı. Deyilənə görə, əgər iki kişi vuruşan zaman birinin silahının barıtı qurtarırdısa, o biri kişi də dayanırdı. Çünki, bu məqamda atmaq kişilikdən sayılmırdı. Bu zaman silahın barıtı qurtaran şəxs deyirdi: “Dayan, doldurum”. Həmin silahlara barıt doldururdular. Barıt qabları keçi buynuzundan, ağacdan hazırlanırdı. İndi Siz də təsəvvür edin, mən erməni əsgəri ilə səngərdə dava edirəm. Erməni əsgəri mənə deyir: “Dayan, doldurum”. O, silahını sahmana salana qədər mən atıram. Mənim barıtım qurtaranda erməni döyüşçüsünə deyirəm: “Dayan, doldurum”. O mənim sözümə baxmayıb atəş açır.

Yatdığınız yer yumşaq olsun, erməni xislətini bəyan edən xarici səyyahlar! Hazırda Ermənistan-Azərbaycan münafişəsini sülh yolu ilə həll etmək üçün “atəşkəs” haqqında qərar qəbul olunmasına baxmayaraq, onlar bu qərarı pozurlar. İndi Sizə

məlum oldu ki, azərbaycanlı ilə erməninin fərqi nədədir?

Hər üçümüz gülər üzlə ayrıldıq.

Söhbətimiz zamanı ətrafımıza toplaşan şəxslərdən birinin arxamızca "bu kişi Amerika səfiri ilə yaman kəsərli danışdı, kimləri müdafiə etdiklərini başa saldı" dediyini eşitdim.

"Ədəbiyyat qəzeti", 02 dekabr 2011-ci il

Muğam müsabiqəsi – yüksək sənət tələbləri

Xalq bir dəryadır. Onun mənəvi sərvəti tükənməzdir. Dahi sənətkarlar xalqdan öyrəndiyi, xalqa arxalandığı üçün sənətin zirvəsinə çıxa bilməmişlər. Boş uydurmalar və fantaziya əsasında yaranan bir əsər camaatın, xalqın zövqünü oxşamaz, onun xoşuna gəlməz. Yaxşı bir şey yaratmaq istəyənlər yaratmağı xalqdan öyrənməlidir.

Üzeyir Hacıbəyli

Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə Azərbaycan Mədəniyyət Fondunun layihəsi əsasında Azərbaycan Televiziyasının təşkilatçılığı, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin iştirakı ilə keçirilən "Muğam televiziya müsabiqəsi – 2013"ün bu günlərdə final yarışması oldu.

Respublika Beynəlxalq Muğam Mərkəzində bir tamaşaçı kimi iştirak etmək mənə də nəsib oldu.

Müsabiqə başlamazdan öncə aparıcılar müxtəlif ölkələrdən gələn məktubların məzmununu efir vasitəsilə oxuyur və ürəkaçan xəbərləri elan edirdilər.

Son illər Azərbaycandan İrana müalicə üçün bir çox insanlar üz tutmuşlar. Qayıdıb gələnlərdən razılıq edənlər də var, razı olmayanlar da var.

Bir tanışım xanımı ilə Təbrizə müalicə üçün getmişdi. Müalicə zamanı bir təbrizli ilə tanış olmuşdular. Bu təbrizli onları o axşam evlərinə dəvət etmişdi. Axşam qonaq getmək üçün taksi maşını saxlayırlar, sürücü ünvanı eşidəndə onlardan üzr istəyib deyir:

- Getdiyiniz yer uzaqdadır, gedə bilmərəm. Çünki Badikubadə yarışma konserti olacaq.

Aparıcılar tamaşaçıları münisflər heyəti və orkestrin üzvləri ilə bir-bir tanış edirdi.

Yeddi nəfərdən ibarət olan münisflər – xalq artistləri Əlibaba Məmmədov, Arif Babayev, Səkinə İsmayılova, Ağaxan Abdullayev, Mənsüm İbrahimov, əməkdar incəsənət xadimi, Bəstəkarlar İttifaqının katibi Sərdar Fərəcov, əməkdar incəsənət xadimi, televiziya təşkilat şöbəsinin müavini Nadir Axundov təqdim olundu. Sonra orkestrin üzvlərini təqdim etdilər.

Həftənin II-IV günləri keçirilən müsabiqədə 20 nəfər iştirakçı var idi. Hər həftənin IV günü az xal toplayan müğənni müsabiqəni tərk edirdi. Şayəd iki nəfər ən az xal toplayırdısa, hər ikisi müsabiqəni tərk edirdi. Müsabiqənin axırıncı həftəsinin dördüncü günü səkkiz nəfər qalib sayılırdı.

Müsabiqəni tərk edən gənclərə sözüüm:

Sizlər heç nə itirmədiniz. Əksinə, qazandınız. Səhnəyə çıxmaq, nə cür əyləşmək, mikrofonu hansı məsafədə saxlamaq, bir sözlə, səhnə mədəniyyətini öyrəndiniz.

Dünyada olan muğamsevərlər sizləri gördü, bununla da siz gənclərin yaşınızın bu məqamında fəxr etməyə haqqınız var. Yəqin ki, bundan sonra dost-tanışınızın toy-şadlıq günlərində

sizləri oxudacaqlar.

Mən münisflərin oxuyanlara qarşı olan münasibətindən az da olsa, danışmaq fikrindəyəm. İştirakçı müğənni oxuyub qurtarandan sonra münisflər bir-bir onların oxuma tərzini, muğamın guşədən-guşəyə necə keçməsinə, şeirlərin sözlərini dürüst tələffüz etmələrini göstərir və öz tövsiyələrini edirdilər.

Münisflərin hər biri ayrıca qiymət xalı verirdi. Sevindirici hal idi ki, hər həftə klassik şairlərimizin şeirləri tapşınılırdı. Nizami, Füzuli, Xətai, Seyid Əzim, Nəbati və sair şairlərin qəzəllərini oxumaqla onları bir daha yada salırdılar.

Xoşagələm cəhətlərdən biri müğənni oxuyandan sonra dəsgahda olan şöbələrin ekrana yazılması idi. Bu möhtəşəm zalda elə sakitlik var idi ki, sanki universitetin tələbələri akt zalında əyləşib professorun maraqlı bir mövzuda mühazirə oxumasına qulaq asırlar. Bu o deməkdir ki, xalqımız klassik muğama susamışdır.

Muğam televiziya müsabiqəsi final yarışmasında bir çoxlarının əməyi vardır. O cümlədən rejissor Rəvnəq Həsənzadənin əməyini itirmək insafsızlıq olardı. Müsabiqənin bütün gedişatını incəliyinə qədər rəvnəqləndirirdi.

Orkestrin bədii rəhbəri əməkdar artist, Prezident təqaüdüçüsü Sahib Paşazadə idi. Müsabiqədə elə oxuyan var idi ki, onun heç bir köməyə ehtiyacı yox idi. Lakin elələri də var idi ki, ayaq tutan uşaqlar kimi köməyə ehtiyacı var idi. Onları da Sahib aparırdı.

Oxuyanın şeir yadından çıxıbsa, tarzən konsert gedə-gedə ayağa durub şeiri pultun üstünə qoyub ona yaxınlaşdırırdı.

Bir qayda olaraq xanəndə musiqicini öz ardınca aparmalıdır. Bəzən burada əksinə olurdu.

Elə vaxtlar olurdu ki, Sahibin barmaqları tarın pərdələrində, başı oxuyanda, müxtəlif işarələrlə onu yoluna qoyurdu. Bir sözlə,

necə deyərlər, tarzən cənabları "dəridən-qabıqdan" çıxırdı.

Müzakirə zamanı oxuyanı əyani başa salmaq üçün xalq artistləri Əlibaba, Ağaxan zümmədə də edirdilər.

Adlarını qeyd etdiyim xalq artistləri Əlibaba, Ağaxan, Arif toylarda olan məzəli hadisələrdən danışırıldı. Bu da məclisə bir canlanma, bir şuxluq gətirirdi.

Telestudiyanın rəhbərliyi seçilmiş gənclərin həyat tərzilə də maraqlanmışlar.

Sən demə, bu gənclərin içərisində elələri vardır ki, gündəlik ehtiyacları yox dərəcəsinədədir.

Elə insanlar var ki, bir humanist addım atır, lakin onun sava-bını bilmir, elə hesab edir ki, bu elə belə də olmalıdır.

Nadir müəllim belələrindəndir. O, gənclərin yaşadığı yeri biləndən sonra oranın varlı adamları ilə söhbət edib bu müşküləti həll edib.

Belə imkansız insanlara əl tutmaq, onları sevindirmək ən böyük savablardan biridir.

Müsabiqə keçirilən zaman ən çox narahatçılığını Nadir müəllim keçirirdi. Müğənni oxuyarkən Nadir müəllim rəyasət heyətindən müxtəlif işarələrlə onun dürüst oxumasına kömək edirdi. Elə ki, müğənni tamam-kamal oxuyub qurtarırdı, Nadir müəllimin elə bil doğma övladı imtahanından çıxırdı.

Müsabiqənin respublikanın bölgələrində keçirilməsi təqdirə layiqdir.

Müsabiqənin axırıncı həftəsini mən belə təsəvvür edirəm:

Oğluna toy edən ata səhəri hər işi əfun-safun edəndən (əncam çəkəndən) sonra asudə oturub deyir:

- Şükür Allaha, böyük bir yükün altından çıxdım.

Nadir müəllim də özünü şefin otağına salıb deyəcək:

- Şükür Allaha, yaxşı qurtardıq.

Hörmətli oxucum, yaşımın o məqamıdır ki, istəmirəm bildiklərimi özümə aparım. Eldar Mansurov xatirələr yazır. Bakıda çoxlu adlı-sanlı xanəndələr olub. Onlar bir-birinə qonaq gedib musiqi məclisləri qurublar.

Olmuş bir əhvalatı yazsam, yerinə düşər. Bu, elə bilirəm ki, musiqi tariximiz üçün də önəmlidir.

Əhvalatı atamın xalası oğlu Mirzə Kamyab danışır.

O, uzun illər Təbrizdə Keçəçi oğlu Məhəmmədlə kübar ailələrdə muğam axşamları keçirib. Muğam gecələrinin birində ev sahibinin qızı Zəhra xanımı görüb onunla evlənib.

İranda bir xan Badi-kubədən məşhur xanəndə Ala-Palas oğlunu öz iqamətgahına dəvət edir. Məclis qurulur, bir neçə musiqidən sonra Ala-Palas oğlunu oxumağa dəvət edirlər. Ala-Palas oğlu:

- Qibleyi-ələm, dəmağ nədarəm (həvəsım yoxdur).

Tez onu məclisdən uzaqlaşdırırlar.

İkinci gecə Ala-Palas oğlu deyəndə ki, "dəmağ nədarəm", xan əmr edir ki, aparıb onun damağını kəssinlər.

O başlayır yalvarmağa ki, uzaqdan gəlmişəm, yorğunam.

Xan:

- Aparın salın bunu tövləyə!

Ala-Palas oğlunu salırlar tövləyə. Bir müddət keçəndən sonra qapıçıdan çay istəyir. Ona çay verirlər. Çayı içib başlayır oxumağa. Yavaş-yavaş onu aparırlar meydana, səhərə kimi oxuyur. Söyləyibmişlər ki, həmin gecə qonşu damlarda yer qalmayıb.

Xan:

- Ay pədərsüxtə (filan-filan olmuş), mənim bu təmtəraqı yerim tövləyə dəymədi?!

Ona görə deyirlər: Xanəndəni xanəndə gətirər həvəsə.

Bu ənənə indi də davam edir. Deyilənə görə, Həbil Əliyev, Məhəbbət Kazımov iki-üç il bundan əvvəl İranda "Səreyn" ad-

lanan şəhərə gəzməyə gedirlər. Afisada konsert elanı oxuyurlar. Maraqlanıb bilet alıb zala daxil olurlar. İşıqlar sönür, pərdə açılır. Xanəndə kim olsa yaxşıdır? Kim?

- Bu bizim II muğam müsabiqəsinin qalibi Elməddin!

Həqiqətən də bizim bu yüksək sənət tələblərinə qadim muğam müsabiqələrimiz özü mötəbər sənət məktəbidir.

Əlbəttə, uzun əsrlər boyu xalqımızın yaratdığı və yaddaşında yaşatdığı, daha da cilaladığı zəngin muğam sənətimizin bugünkü dünya şöhrətində Heydər Əliyev Fondunun və Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın böyük diqqəti və zəhməti şəxsizdir.

Bu diqqətə və zəhmətə görə həm sənət ustalarımız, həm də milyonlarla muğamsevərlər, təbiidir ki, səmimi qəlbdən təşəkkürlərini bildirirlər. Mehriban xanım özü muğam ənənələrimizi yaşadan ustad sənətkarlarımızı gərəyincə qiymətləndirir: "Canlı ünsiyyət olmadan muğamın sirlərini mənimsəyə bilməzsən. Dahi muğam ustalarımız uzun əsrlər boyu biliklərini ağızdan-ağıza ötürərək ənənələrini yaşatmağa nail olmuşlar. Ənənələr bu gün də yaşayır və mən buna görə bütün muğam ustalarımıza dərin təşəkkürümü bildirirəm".

Tamaşaçı və dinləyicilərin böyük maraqla izlədikləri Muğam müsabiqəsi əslində yüksək sənət tələblərinə cavab vermək imtahanıdır.

Uğurlar olsun.

**"Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti,
25 oktyabr 2013-cü il, №39**

Sənədli hekayə

Axşam özümü pis hiss edirdim.

Sən demə adi hallardakı kimi yox, çox pis olmuşdum. Məndən gizli köməkçim uşaqlarıma zəng edib, ağlaya-ağlaya mənim halımın pis olduğunu bildirib. Vaxt keçmədi ki, uşaqlar tökülüşdülər. Məmə yeyəndən, pəpə yeyənə kimi.

Həyətdən bir səs gəldi. Elçin həyəətə çıxdı, heç kimi görmədi.

Uşaqlar həkim gətirmişdilər. Mənim bağıma iki yerdən qapı var. Məni ata həyətidən olan qapıdan çıxarıb maşına mindirdilər. Bilmirdim ki, məni hara aparırlar.

Maşından düşəndə gördüm Bakı aeroportundayam. Sən demə vəziyyətim pis olduğundan Elçin Türkiyədə olan "Amerikan klinikası"nın baş həkimi ilə əlaqə saxlayıb və məni təcili həmin klinikaya aparır.

Həmin klinikada müxtəlif analizlər, müayinələr edildi. Onu bilirəm ki, iri həcmli kağızı gündə 3 dəfə imza etdirirdilər. Elçin bütün lazım olanları ətrafıma yığdı. Başımın üstündə bir atlıcanlı xanım və pəzəvəng bir kişi dayanmışdı. Onları qabaqcadan Elçin təşkil etmişdi ki, əgər qan çatışmazlığı olarsa, onlar mənə qan versin. Xoşbəxtlikdən buna ehtiyac olmadı.

Yenə müxtəlif kağızlara mən və Elçin imza edirdik.

Sən demə yaşına görə həkimlər hər dəfə qol çəkdiriblər ki, o dünyalıq olsam məsuliyyət daşmasınlar.

Nəhayət, məni xərrəyə uzadıb əməliyyat otağına apardılar. Bir neçə otaqdan keçirib iri otaqda saxladılar. Həmin otaqda mənə yanaşan olmadı.

Gözləyirdim ki, mənim əynimdəkiləri soyunduracaqlar, narkoz verib yatırıcaqlar. 10-12 dəqiqə uzanmışdım ki, yenə məni müxtəlif dahlizlərdən keçirib otağıma apardılar. Gördüm Elçin otaqda gözləri dolmuş, ayaq üstə durub.

Üzümdən öpüb çarpayıda uzandırdı.

Dedim:

- Əməliyyat nə vaxta qaldı?

Elçin gözləri dolmuş halda:

- Ata, əməliyyat olunmusan.

Çox təəccübləndim. Sən demə, üç gün klinikada ağır vəziyyətdə olmuşam.

Həmin səs həyətdə səslənirmiş:

- Hanı bu kişi? Hara getdi?

Qonşular deyir ki, üç gündən sonra həmin səs kəsildi.

Belə məlum olur ki, üç gün vəziyyətim ağır olanda əzrayıl qarımı kəsibmiş.

Həkimlər məni müayinə edib, əməliyyata aparıb ölümün yaxasından alıblar.

Bir neçə müddət öncə Elçinə gileyləndim:

- Bütün varidatımı, mülkümü əlimdən alıb payladız.

Satardım, pulu qoyardım başımın altına.

Mən çalışmışam ki, imkan daxilində xeyir-şərdən qalmayım.

Qoca öləndə qəbiristanlıqda meyidi qəbirə qoyarkən mövzu

ancaq ölən şəxsdən gedir: neçə yaşında ölüb, haralarda olub, maddi durumu necə imiş və sairə.

Mən də dünyamı dəyişəndə, yaqın ki, bu söhbətlər olacaq. Əsas soruşacaqlar ki, görəsən nə qədər pulu çıxdı?

Adamın pulu olanda özünü gümrah, qəhrəman kimi sayır.

Bütün bunları söyləyəndə Elçin mənə diqqətlə qulaq asır, heç bir kəlmə kəsmirdi. Sözümlü bitirdikdən sonra, Elçin dedi:

- Əvvəla, ölmə! İkincisi, sənə nə lazımdır? Yaşamaq üçün bütün şərait yaratmışıq, köməkçin də var. Geyməyə paltarın, yeməyə çörəyin də var. Belə narahatsansa, sən öləndə başının altına mütləq pul da qoyacaqam.

Həmin söhbətdən bir müddət keçib. Artıq Türkiyədən də qayıtmışam.

Amma əməliyyatdan 2 gün sonra vəziyyətim ağırlaşmışdı. Türkiyədən qayıdan gün çox pis idim. Burada bir rəvayət danışsam yerinə düşər:

Bir oğru dükənin qıflını kəsirmiş. Yoldan keçən biri soruşur:

- Nə edirsən?

- Kamança çalırım.

- Axı səsi çıxmır?

- Səsi sabah çıxacaq.

Lap mənim vəziyyətim kimi. Əməliyyat ağrısız-qansız keçmişdi. Lakin sonradan ağrılarımlı üzə çıxdı. Evə qayıtdıqdan sonra yataqda oldum, qohum-qardaş, dost-aşına mənə baş çəkməyə gəldi.

Elə ki deyirlər "Elçin gəlir", uzandığım yerdəcə gözümü yumuram, gözləyirəm ki, Elçin pulu başımın altına qoyacaq, ya yox!

Elçin gedəndən sonra tez əlimi atıram başımın altına,
görürəm heç nə yoxdur.

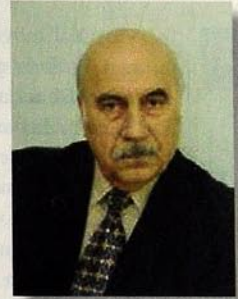
Elçinin bu hərəkətindən belə başa düşürəm ki, hələ yaşamaq
ümidim var.

Allah hamuya belə övladlar qismət eləsin!

*"Türk dünyası ağsaqqalları" qəzeti,
04-09 sentyabr 2014, №24*

Dostların ürək sözləri

Saf mənəviyyat güzgüsü

Hüquqları tapdalanmış insanların taleyinə biganə qalmaq istəməyən Cümşüd müəllim insan psixologiyasına yaxından aludə olaraq, bu sahədə fəaliyyət göstərən zaman ideyanın yoxlanılması üzrə iki konsepsiyadan istifadə edirdi: birincisi, ideyanın gerçəkləşdirilməsi, həyata keçirilməsi imkanı, ikincisi, bu gerçəkləşdirilmiş ideyanın insanların həyatını necə dəyişdirəcəyinin qiymətləndirilməsi istiqamətində bütün əqli enerjisini səfərbər etmişdi. Hərəkətlərindən və fəaliyyətindən onun realist olmasını sezmək mümkündür. Cümşüd Muradov zaman, məkan şəraitinə uyğun olaraq, təbiət, cəmiyyət və təfəkkür qanunlarını bilməklə iş görən, davranan və ya müəyyən fikir söyləyən bir insandır. Onun gerçək fəaliyyəti və davranışı həqiqi, həyati, mövcud olan və ya dünyanın qanunları əsasında gerçəkləşə bilən iş prinsipinə uyğunlaşdırılır.

Vətənə, xalqa, elmə, ədəbiyyata, mədəniyyətə və incəsənətə, təhsilə təmənnəsiz və səmərəli xidmət insanda xoş əhval-ruhiyyə, yaradıcı enerji yaradır.

Cümşüd müəllim hər kəsə ağılna və bacarığına görə düzgün qiymət verməyi bacarır. Şəxsiyyət fəal olduğundan ağıl-

li, prinsipial mövqe tutmalı, özünün yerini, vəzifələrini sosial-hüquqi ölçülərlə qiymətləndirməlidir. Cümşüd müəllimin amalı və məsləki bundan ibarətdir. O, çoxlu hadisə və xüsusiyyətlər içərisindən, ilk baxışda dərhal özünə lazım olanı seçə bilir, asanlıqla düzgün nəticə çıxarır.

Öz zamanəsində geriliyi xoşlamayan Cümşüd müəllim nikbin əhval-ruhiyyə ilə gələcəyə doğru addımlamış və təfəkkür sahiblərini də öz ardınca aparmağa çalışmışdır.

Öz sahəsinin mütəxəssisi olan Cümşüd müəllim qəzet və rabitə xidmətlərinin vasitəsilə dünyada baş verən bütün yeniliklərdən xəbərdar olur, daim ədəbiyyatla maraqlanır, məşğul olduğu sahənin problemlərindən asanlıqla baş çıxara bilir. Onun idrakı özünə düzgün seçim etməkdə yardımçı olmuşdur və cəmiyyət arasında ona şöhrət gətirir.

Vətən torpağını qarış-qarış gözməsi, yaşlı insanlarla, xüsusən də doğma ocaqlarında nüfuz sahibi olmuş şəxslərlə ünsiyyətə girmək, alimlərlə elmi diskussiyalar aparmaq, keçmişdəki adət-ənənələri araşdırıb üzə çıxarmaq onun mənalı ömrünün əsas hissəsini təşkil edir. Cümşüd müəllimin yaddaşında tarixin və zamanın ağrıları dolu olan olayları var. Bu hadisələr sonrakı nəsillər üçün bir istiqamətdə, maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrində yaşayır. Digər tərəfdə isə bayatı, nəğmə, əfsanə, rəvayət, əsatir, dastan və nağıllar durur. Xalq mərasimləri də bura daxildir. Hansısa misrada, mətndə örtülü və açıq şəkildə bunlar nələri demir. Cümşüd müəllimin böyük fəaliyyətinin əsaslı hissəsi bunların araşdırılması ilə bağlıdır. Onun həyat yolunun sağ və soluna tarixin bu əvəzsiz töhfələri səpələnmişdir. Çünki onda bunları öyrənməyə, tədqiq etməyə sonsuz həvəs var. Bütün bu işləri görən yorulmaz ziyalı, keçmişin tarixin yaddaşında itib-batmasını istəmir. O, əldə etdiyi nailiyyətləri insan

beyninə köçürməyə çalışır.

Məhz belə faydalı və xeyirxah işlərinə görə Xəzər rayonunun inzibati ərazi bölgüsünə daxil olan kənd və qəsəbələrdə yaşayan bir çox insanlar onu tanıyır və üzləşdikləri problemləri ona ərz edirlər. Əlbəttə ki, hüquqları tapdalanan insanlar çözümlən məsələnin Cümşüd müəllim tərəfindən müsbət həll olunmasına böyük ümid bəsləyirlər.

İnsan haqlarının tapdalanması, xüsusən də vəzifəyə təyin olunmuş xudbin insanların onlara müraciət edənlərə sayğısızlıq, biganəlik göstərməsi Cümşüd müəllimi narahat edir. O, belə hallarla üzləşəndə həmin ünsürlərə qətiyyətlə bildirir ki, "ədalətsiz əməllərə qarşı təcib görməmək, laqeydlik etmək özü mahiyyəti etibarlı ilə ədalətsizlikdir". Əlbəttə o, ədaləti yüksək mədəniyyətin bəhrəsi hesab edir.

Cümşüd Muradov qədim ənənələrlə zəngin olan ailəsində böyüklərdən əxz etdiyi amalları üstün tutaraq, ədalət haqqında deyilənləri özündə birləşdirən, onun həyatiliyini təmin edən, onu yaşıdan bir cəmiyyətin zəruriliyinin meydana çıxmasını vacib sayır.

Bürokrat idarələrdə oturan vəzifə sahiblərinin haqsızlığını görən Cümşüd müəllim öz iradlarında ədalətin siyasi-ictimai əhəmiyyətini açıqlamaqla kifayətlənmir, o, ədalətin pozulmasını ən ağır cinayət hesab edir. O, humanistlərin, idealistlərin, realistlərin prezident İlham Əliyevin ətrafında birləşib ideal cəmiyyət yaratmalarını arzulayır. Necə ki, bu istiqamətdə Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun, Azərbaycan Mədəniyyəti Dostları Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, millət vəkili Mehriban xanım Əliyeva yorulmadan fəaliyyət göstərir. Bu ideal cəmiyyət bürokratların sayğısızlığı altında əzilin aşağı

təbəqələrin arzularının ifadəsidir. Həmin cəmiyyət elə olmalıdır ki, buradakı insanların birgə səyləri xeyir işlər görməyə, şərləri aradan qaldırmağa nail olsun.

Cümşüd müəllim özü xeyirxah işlərin həyata keçirilməsi üçün böyük səylər göstərsə də, bu istiqamət üzrə fəaliyyət göstərən səxavətli şəxsləri alqışlayır və onlarla sıx əlaqə yaradaraq dostluq münasibəti qurur. O hesab edir ki, təbiətən xeyirxah olanlar öz əməllərinə görə böyük vəzifələrə layiqdirlər, ona görə də dövlət başçısının ən yaxın adamları bunlar olmalıdırlar. Onlara hörmət edilməli, onlar irəli çəkilməli, bir an belə unudulmamalıdırlar. Çünki Mehriban xanımın öz çıxışlarında dəfələrlə vurğuladığı kimi, "bütün dünyanı yalnız xeyirxahlıq xilas edə bilər"...

**80 illik yubileydə çıxış
14 iyun 2006-cı il**

Ziyad Səmədzadə

*Akademik,
Milli Məclisin üzvü*

Geniş ürək sahibi

Kainat, dünya, tarix və insan fəaliyyəti zamanla ayaqlaşan hərəkət mexanizmidir. Belə bir mexanizmi, yəni daima sönməyən hərəkət modelini alimlər uzun illər boyu axtarmaqdadırlar. Amma belə bir qüvvə, Allahın gücü ilə idarə olunan, təbiətdə sönmədən hərəkət edən və düşünən insan modelidir.

Cümşüd müəllimlə əlaqə qurmaq çox da çətin deyil. İlk tanışlıq və ya salamdan sonra o, sənə bir neçə lətifə və ya məzəli əhvalat danışır. Əgər arıfsənsə, onun dadlı-duzlu söhbətlərini anladınsa, o, sonradan daha rahat, gülər üzlə və xoş təbiətlə səni özünə tərəfdaş seçir, əks halda söhbət baş tutmaya da bilər.

Onun təbiətində bəzi məmurların görə bilmədiklərini görmək məharəti var. Öz gücünün hesabına həlli lazım olan işi icraçı orqanlara icra etdirə bilir. O da müdrikliyi hesabına başa gəlir. Məsələn, "Şimal" elektrik stansiyasından Qala kəndinə gedən yol ensiz idi. Küçə elə iti bucaqlı idi ki, gələn maşın qarşdakını görmürdü. Ona görə də tez-tez maşın qəzaları baş verirdi. Belə ki, qəza nəticəsində insan tələfatı da olurdu. O, həmin

yolu üç dəfə genişləndirib, piyadalar üçün səki düzəltdirib və buraları asfaltlandırb. Bundan əlavə, Bakıdan gələn, Buzovna dairəsindən DRES-ə gedən yola bir neçə nəfərin köməyi ilə asfalt saldırmışdır.

Cümşüd müəllim dini etiqadlı adamdır. Bu da onun bir alim kimi ərəb, fars dillərini bilməsi, çoxlu elmi-dini kitablar oxuması, İranda, Əfqanıstanda işləməsindənədir. Sovet dövründə Məşhədi ziyarət edənlərdən biridir ki, həm də Xorasan mahalında olan Firdovsi, Ömər Xəyyam və Şeyx Əttarın məqbərələrini ziyarət etmişdir.

Günlərin bir günü kəndin cavanlarından biri ona müraciət edir ki, ağsaqqal, əgər valideynlərimdən biri vəfat etsə, mən ilk öncə nə etməliyəm?

Cümşüd kişi heç bir cavab verməyib və hərəkətə başlayıb. Şüvəlan qəbiristanlığının yanında meyit qüsulu üçün bina tikdirib. Lazım olan səlqişə-sahman yaradıb və nə etməyi iri hərflərlə lövhəyə yazdırıb. Bununla da, öz hərəkəti ilə həmin cavana və hamıya yardım etmişdir.

Bir neçə il bundan öncə Bakının rayonlarından Montin qəsəbəsinə gedib kupçu alırmışlar. Vətəndaşlar kupçini almaq üçün gecə saat dördədən gedib növbə saxlayırmışlar.

Cümşüd müəllimin təklifi ilə indi sakinlər hər rayonun icra idarəsinə sənədləri asudəliklə verib, təyin olunmuş vaxtda kupçini alırlar.

Xüsusilə son seçkilərdə onun xidməti az olmadı. O, sosial təminat şöbəsinə gedib bütün birinci dərəcəli əlillərin siyahısını tutub “pasport stolu” deyilən yerə verib, özü səhərdən axşama kimi nəzarət edib. Birinci dərəcəli əlillərə evlərində pasport verdirib. Seçki məntəqələrinə də həmin siyahını verib ki, bu seçicilər

evlərində səs versinlər.

Görülmiş işlərdən biri də Ədliyyə Nazirliyinin VVAQ idarəsi ilə əlaqədardır. Əzizbəyov (indiki Xəzər) rayonunun 12 qəsəbəsi var. Bu qəsəbələrdə yaşayanlar Şağanda olan VVAQ bürosuna gəlib yaş kağızı almaq üçün 50-60 km yol gedir, avtobus pulu xərcləyirdilər. Cümşüd müəllim təklif edir ki, hər qəsəbədə bir nəfər və ya qəsəbə icra katibi sənədləri öz yerlərində onlardan alsınlar.

Cümşüd müəllim yaşlı nəslə aid olduğu üçün cəmiyyətdə baş verən hadisələrin canlı şahidi olmuşdur.

Məsələn, 1930-cu illər repressiya qurbanlarının adlarını bir-bir evlərə gəzməklə öyrənib, xüsusi siyahı tutmuşdur.

Sonralar Təhlükəsizlik Nazirliyinin köməkliyi ilə bütün repressiyaya düşər olmuşların siyahısını xüsusi qəzetdə dərc edilmişdir.

Cümşüd müəllim 1941-1945-ci illər Böyük Vətən müharibəsindən qayıtmayanların da siyahısını tərtib edib.

Nəhayət, Qarabağ şəhidlərinin də siyahısını Cümşüd müəllim düzəltmişdir. Şəhidlərin yeri behiştədir. Cümşüd Muradovun xahişi ilə memar Ramiz Hüseynov “Behişt” adlı abidə kompleksini işləmişdir.

Bəzən Cümşüd müəllimə sual verirlər:

- Nə acəb, Məkkəyə ziyarətə getmərsən?
- Mənim Məkkəm də, Mədinəm də buradır!

İnternat uşaqlarının yaşadığı yer, onun ən əziz yeridir.

El ağsaqqalı Cümşüd müəllim ömrünün 80-ci baharını yaşayır. O, iti fikirli, dövlətin qoyduğu bütün qayda-qanunlara hörmət edən, əsl xalqsevər, canlı ensiklopedik erudisiyaya malik bir şəxsiyyətdir. Cümşüd müəllim öz imkanları ilə bir çoxlarının

görə bilmədiyi işlərin öhdəsindən ləyaqətlə gəlir.

Cümşüd müəllim təqaüddə olsa da, öz xeyirxah əməlləri ilə əsl qaynar həyat yaşayır.

Həmişə əziz olasan, Cümşüd müəllim!

Sizə möhkəm sağlamlıq və azı 100 il ömür arzulayırıq!

“İqtisadiyyat” qəzeti, 15-22 iyun 2006-cı il

Xatirə Başırli

*filologiya elmləri doktoru,
AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli
Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin
elmi işlər üzrə direktor müavini*

Bir ömrün yazı

Bu yazda Cümşüd müəllim ömrünün 76-cı baharının ab-havası ilə nəfəs alır. 75 il insan ömrünün kamillik, müdriklik, ucalıq zirvəsi, məqamı kimi əlamətdardır. Ancaq o, 80-ci illərdə gördüyüm kimidir: gur gümüşü saçlı, gülürüz, zarafatlı, səmimi, xeyirxah və bir qədər də narahat – hara isə, nəyə isə tələsən, can atan...

Eşidəndə ki, Cümşüd müəllimin yubileyini Nizami Muzeyi qeyd etmək istəyir, istər-istəməz insanın özünə qayıdışına, ilkinə, ocağa bağlılığına, ümumiyyətlə, “tale”, “qismət” deyilən o varlığa bir daha inandım. Və bu bayramın Nizami Muzeyində keçirilməsini təbii saydım.

Kimdir Cümşüd müəllim?! Köklü-köməcli bir nəslin övladı və Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsinin (fars filologiyası bölməsi üzrə) məzunu. Tale onu 50-ci illərdə Elmlər Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən Nizami Muzeyinə gətirdi. Əsasən Yaxın və Orta Şərqdən gələn xari-

ci qonaqlarla, turistlərlə izahatlar aparırdı. Yüksək peşəkarlığı, Azərbaycan və fars filologiyalarını gözəl bilməsi, fars dilində mühazirələr aparması məhz onun şərafinə muzeydə “Mədəni-kültəvi” şöbənin açılmasına təkan oldu. Bu işdə sərişə və təcrübə toplaməsi, kamilləşməsi imkan verdi ki, Cümşüd müəllim 60-cı illərdə Əfqanıstanda, 70-ci illərdə İranda, 80-ci illərdə yenidən Əfqanıstanda tərcüməçi işləsin.

Xarici dövlətlərdə işləməsi, əlbəttə, Cümşüd müəllimin xeyrinə oldu, özünün dediyi kimi: “İrani, Əfqanıstanı əlinin çi kimi tanıyır”. O ölkələrin insanlarını, adət-ənənələrini sevir, hörmətlə xatırlayır, yeri düşəndə başına gələn məzəli əhvalatları bəzəyə-bəzəyə, bəmzəyə şəkilə söyləyir.

Əfqanıstanda məlum 27 aprel dövlət çevrilişindən sonra Azərbaycandan da 100 nəfər mütəxəssis, o cümlədən, Cümşüd müəllim də olmaqla 20 nəfər tərcüməçi göndərilir.

Müxtəlif fasilələrlə, illərlə xaricdə işləyərkən onun daimi iş yeri Nizami Muzeyi olub. Muzeyin fondunda onun təşəbbüsü və əməyi nəticəsində “Səs yazmaları” fondu yaradıldı, müxtəlif və əlamətdar dövlət tədbirləri, görkəmli şair və yazıçıların, elm xadimlərinin yadigar səslerini muzeyə gətirdi. Hazırda bu fond böyüyüb, daha da genişləniş, video və audio kasetlərlə zəngin “Foneteka” bölməsinə çevrilib.

Vaxtilə Nizami Muzeyində “Nizami lektoriyaları”nın keçirilməsində Cümşüd müəllimin təşkilatçılığı və zəhmətləri xüsusi anılmalıdır. Bu lektoriya nəinki muzey, akademiya, hətta respublikanın bütün ali məktəblərini, rayonlarını belə bir məclisə – Nizami məbədinə yığa bilmişdi. Bu lektoriyaların proqramları, gündəlikləri, illik, aylıq planları tutulur, qızğın mübahisələr keçirilir, dəvətnamələr paylanılır və bu işlərin içində, heç şübhəsiz, Cümşüd müəllim yaxşı mənada seçilir və iş görür. Bu lektoriya-

ların yaratdığı elmi-ədəbi rezonans, ədəbi ictimaiyyətdə doğruduğu elmi məmnunluq sonralar uzun müddət xatırlandı, nisgillə yada salındı. Kimlər çıxış etməmişdi bu lektoriyalarda, görkəmli nizamşünaslardan tutmuş, yenicə əlinə qələm alan aspirantlara qədər, qızğın diskussiyalarda kimlər iştirak etməmişdi...

Cümşüd müəllimin Nizami Muzeyindəki elmi-kültəvi fəaliyyətini düşündükcə, yaddan heç çıxmayan “Muğam axşamları”nı xatırlayıram. 1984-1988-ci illər arasında bu həzindirlik muğam, fəlsəfə dolu gecələr sanki bir sənət yarışması, sənət sərgisi idi. İndi üzde olan bir çox görkəmli sənətkarlar məhz belə “axşamlardan” doğuldular, parladılar, sevildilər.

Çox maraqlıdır ki, istər “Nizami lektoriyaları”, istərsə də “Muğam axşamları”nın əhəmiyyəti, elmdə və sənətdə gördüyü maarifçilik missiyası, mədəniyyətdə təmənnəsiz xidmət kimi o dövrkü mətbuatda dəfələrlə qeyd edilmiş və təbiidir ki, Cümşüd müəllimin əvəzsiz zəhmətləri, çalışmaları bu yazılarda layiqli yerini almışdır.

Cümşüd Muradov, eyni zamanda, muzeydə işləyərkən klassik və çağdaş Azərbaycan yazıçılarının, sənət adamlarının, elm xadimlərinin təbliği ilə də məşğul olmuşdur. Muzeyin o dövrkü qayda-qanunlarına əsasən mühazirələr canlı keçməli idi. Cümşüd müəllim, demək olar ki, ölkəmizin bütün bölgələrində poeziya gecələrində, sənət görüşlərində, müxtəlif yubiley tədbirlərində mühazirələr söyləmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, həmin mühazirələrin mətnlərini də Cümşüd müəllim özü hazırlayırdı. Tədqiqatçılığa meyli də elə bu vaxtdan başlayır, elmi mövzu üzərində dövrü mətbuatda bir sıra dəyərli məqalələri nəşr edilir. Xaricdə işləməsi ilə bağlı bu işi yarımçıq qalsa da, sonralar da ara-sıra məqalələr dərc elətdirir.

Cümşüd müəllimin muzeydə işləyərkən gördüyü elmi-

kütləvi işlərin, bu çox cüzi sırası idi. Cümşüd müəllim muzeydə izahatçılıq işindən başlayaraq, elmi işçi, şöbə müdirinə qədər qalxmışdır, müxtəlif ekspozisiyaların qurulması, məcmuələrin hazırlanmasında bilavasitə iştirak etmişdir. Bununla belə, o, muzey əməkdaşlarının yaddaşında daha çox xeyirxah insan kimi yaşayır. Yaşayır deyəndə ki, 1994-cü ildən təqaüdə çıxmasına baxmayaraq, Cümşüd müəllim elə bizimlə muzeydədir. Muzeyin heç bir tədbiri (hətta toyu, yası belə) onsuz keçmir. Cümşüd müəllim özünü muzeyin bir parçası sayır, elə muzey də Cümşüd müəllimsiz darıxır, bir az gec görünəndə hamı bir-birindən onu soruşur. Və bir də görürsən, nərgiz mövsümündə əlində bir qucaq nərgiz, qərənfil mövsümündə qərənfil, qızılgül mövsümündə qızılgüllə peyda olur. Hamının halını soruşur, dərdi-səri ilə maraqlanır, əyər-əskiyinə yardımçı olmaq istəyir...

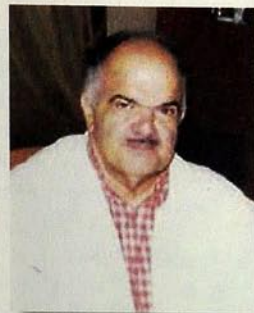
Bütün bunlar Cümşüd müəllimin ömrünün bizə görünən az bir hissəsidir. Axı o, həm də gözəl ailə başçısıdır, gözəl xanımı, gözəl üç övladı var. Ailəsi onun üstündə əsir, ona çox qayğı göstərirlər.

Cümşüd müəllimin ikinci ocağı, ailəsi Nizami Muzeyidir. Ömrünün bu məqamında, bu zirvəsində Nizami Muzeyindəki yoldaşları, övladları, yetirmələri ona sağlamlıq, uzun ömür, üzündən gülüşün çəkilməməsini arzulayır. Nizami Muzeyinin kollektivi ümid edir ki, bundan sonra bir 75 il də Cümşüd müəllim muzeyin qapısında üzüağ, gülər üzlə keçib bizlərə qarışacaq və sabahlara bizimlə birgə gedəcək.

“Ədəbiyyat qəzeti”, 6 iyul 2001-ci il

Hacı Hacıəmi Atakişiyev

*memarlıq elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Reklamçılar İttifaqının
prezidenti*

Nəcib əməllər sahibi

Səksən beşinci baharını yaşayan Cümşüd Muradov Bakının Qala kəndinin və Şüvəlan qəsəbəsinin ağsaqqalı, kamil insan olmaqla bərabər, əsl xalq adamıdır.

Onun çətin həyat yaşayan insanlar üçün təmənnasız olaraq etdiyi köməklik, yardımlar çoxdur. O, yardım etdiyi adam üçün öz vaxtını sərf edir və bu yaşında saatlarla maşınını sürməklə hərəkətdən qalmır və işi sona yetirir. Eyni zamanda, bu işindən zövq alır. Məsələn, Cümşüd müəllim əri müharibədən qayıtmayan və indi də onun yolunu gözləyən Sürəyya Əliyevanın vəziyyəti ilə tanış olarkən, çox acınacaqlı bir vəziyyətlə qarşılaşmışdır: bu xanımın evi qar-yağışdan damırmış, yağış yağanda evdə nə qədər qab-qacaq var, daman yerə düzürmüş. Bu hadisədən sonra el ağsaqqalı evi təmir etdirmiş və biçərə Sürəyya xanıma Bakı şəhərindəki göz xəstəxanasında birinci dərəcə əlilliyini təsdiq etdirmişdir ki, təqaüdü bir qədər çox olsun.

...Əgər Allah-taala kürreyi-ərzi idarə edərsə, Cümşüd

müəllim yaşadığı məkanda öz imkanları ilə bir çoxlarının görə bilmədikləri işə böyük önəm verərək xalq üçün, onu tanıyan insanlar üçün, ondan ümid gözləyən adamlara bacardığı qədər öz əməyini əsirgəmir. Belə şəxslər xalqın hörmətini qazanmaqla, böyük savab qazanırlar.

Cümşüd müəllim 1991-ci ildə təqaüdə çıxdığı halda, 2001-ci ildə keçmiş iş yoldaşları onun 75 illiyini təmtəraqla qeyd etmişdilər...

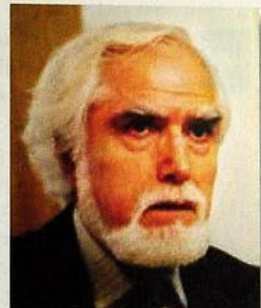
...Mən şəhərsalma ilə əlaqədar tez-tez Şərq ölkələrinə ezamiyyətə gedirəm. Bu yaxın illərdə Əfqanıstana dəvət aldım. Şübhəsiz, soruşurlar, kimsən, haradansan? Dedim ki, Azərbaycandan – Bakı şəhərindənəm. Bir nəfər əfqan söylədi ki, 1978-1980-ci illərdə Azərbaycandan bir neçə tərcüməçi gəlmişdi, onlardan ancaq Cəmşid xan adında bir tərcüməçi bizimlə işləyirdi, əgər salamatdırsa, ona səmimi salamlar yetirin, xoşxasiyyət, bəmərə adam idi.

Deməli, Cümşüd müəllim harada işləsə, yaxşı xasiyyətlə yadda qalır...

“Mərhəmət elçisi” jurnalı, dekabr 2011-ci il

Şahin Fazil

*tarix elmləri doktoru, professor,
AMEA A.Bakıxanov adına Tarix
İnstitutunun aparıcı elmi işçisi*

**“Tərcüman-sahib,
necəsən?”**

*“Əfqan” dostum Cümşüd Muradovun
80 illik yubileyi münasibətilə*

Qırx-qırx beş il bundan qabaq,
Cəfali Əfqanıstanda,
bəlali Əfqanıstanda,
bu gen dünyanın
kiçik bir parasında,
saqqallı əfqanlar arasında
qarasaqqal bir ağsaqqal vardı.
Əfqanlar onu “Cəmşid”,
tərcümanlar “Cümşüd” çağırırdı.
Tərcüman – yəni mütərcim.
Məni uzaqdan görər-görməz soruşardı:
“Tərcüman-sahib, çetovri?”,
yəni “Tərcüman-sahib, necəsən?”.
Hal-əhvallaşardıq,

Vətənsiz ötən günləri
qürbətdə yaşardıq.
"Tərcüman-sahib, necəsən?".
Necə olacağam ki,
Bu gen dünyanın kiçik bir parasında,
saqqallı əfqanlar arasında
yaşayırıq müvəqqəti,
çalışırıq müvəqqəti,
Salamatlıq olsun təki,
sağlıq olsun təki.
İnşallah
qoyarıq geridə qürbəti,
dönərik Vətənə,
bax o zaman deyərsən mənə
"Tərcüman-sahib, necəsən?".
Şurəvilərə işlərdik
gündüz-gecə sən,
gündüz-gecə mən.
Və vaxt ötərdi beləcə.
Vaxtaşırı isə həmin sual:
"Tərcüman-sahib, necəsən?".

Arabir
sizin mənzilə yığışardıq,
dadaırdıq Rəna xanımın xörəklərindən,
Qürbətdə
hərdənbir
Azərbaycan xörəyi dada-dada
yaşardıq
və vaxt ötərdi beləcə,
vaxtaşırı isə həmin sual:
"Tərcüman-sahib, necəsən, necə?".

İstəsək də, istəməsək də
qocalmışıq indi.
Cavanlıq geridə qaldı,
qocalıq sənindi,
qocalıq mənimdi.
Hamı qocala bilmir ki,
hamı qocala bilmir, dost,
Amma
hanı o qartal baxışın,
o çevik yerişin,
duruşun?
Yapışmışan quyruğundan
ömür adlı bir quşun,
uçursan hələlik,
gəlırsən hələlik,
qaçırsan hələlik.

Buna da çox şükür,
Şükür çox buna,
çatıbsan 80 yaşına,
qıvraq olasan təki,
belə qalasan təki.
Çiyinlərində
çox yaş daşıyasan,
belə şad yaşayasan
gündüz-gecə sən
Və tez-tez
hərdən-birdən
soruşaq bir-birimizdən:
"Tərcüman-sahib, çetovri?",
"Tərcüman-sahib, necəsən?".

17 iyun 2006-cı il

Ayaz Vəfali

filologiya elmləri namizadı,
əməkdar incəsənət xadimi

“Söz sərrafı”

Bu yüksək və həqiqi qiyməti hazırda ömrünün səksəninci ilini səksənmədən başa vuran, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin təbliği üçün uzun illər var qüvvəsini sərf edən və bu xidmətindən mənəvi zövq alan Cümşüd Muradov barədə vaxtilə görkəmli sənətsünas Mürsəl Nəcəfov deyib.

Cümşüd Bəyəli oğlu Muradov 1926-cı il iyun ayının 14-də Bakının Qala kəndində anadan olub. 1951-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) şərqşünaslıq fakültəsini (fars filologiyası bölməsi üzrə) bitirib və 1992-ci ilə kimi EA-nın Nizami Gəncəvi adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində iza-hatçı, elmi işçi, şöbə müdiri vəzifələrində işləyib...

... Cümşüd müəllim kamil insan olmaqla yanaşı, həm də kömək etməyi xoşlayan, xeyirxahlıqdan zövq alan bir el ağsaqqalıdır. Onun gördüyü işləri, qazandığı hörməti Qala kəndinin və Şüvəlan qəsəbəsinin sakinləri yaxşı bilir və şübhəsiz ki, unutmurlar.

Ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin təbliği yolunda saç ağartmış bu insan “Ədəbiyyat qəzeti” üçün də doğma müəllifdir. Müxtəlif vaxtlarda oxucularımız Cümşüd müəllimin bir neçə ziyalı nəslimizin ustası olmuş görkəmli yazıçı, alim və unudulmaz

müəllim Mir Cəlalla bağlı qeydlərini, həmçinin özünün 75 illik yubileyi ilə əlaqədar materialı qəzetimizin səhifələrində maraqla oxumuş və məmnun qalmışlar.

Onu da deyək ki, Cümşüd müəllimin 75 yaşını əsl mənada evi, ailəsi bildiyi Nizami muzeyinin kollektivi öz təşəbbüsü ilə qeyd etmişdir. Çünki Cümşüd müəllim çoxdan pensiyaya çıxmış olsa da, muzeydən heç vaxt uzaq düşməmiş, həmişə imkan tapıb əvvəlki iş yerinə baş çəkmiş, kollektivin qayğılarına şərik olmuşdur.

Ona görədir ki, Cümşüd müəllimə muzeyin, təkcə neçə illər qabaqkı əməkdaşları deyil, lap axır vaxtlarda qəbul olunmuş işçiləri də bir övlad məhəbbətilə hörmət edir, ağsaqqal məsləhətlərinə ehtiyac duyurlar.

Cümşüd müəllimin timsalında mənəli uzun ömrün, “səksəndə səksənməməyin” sirrini də müəyyən qədər başa düşmək olar: xeyirxahlıq, açıq ürək, hər kəsdə yaxşını görmək və qiymətləndirmək, kömək etmək istedadı. Elə məhz istedadı. “Məcnundan füzun aşıqlıq istedadı” olduğu kimi. Hatəmi-Taidən artıq xeyirxahlıq istedadı da ola bilər. Bu da bir həqiqətdir ki: “Yaxşı yaxşıya uğrar, yaman yamanə yetər”.

Görkəmli ədəbimiz Mirzə İbrahimov əsr yarım ömür sürmüş dağlar oğlu Mahmud Eyvazovdan bunun səbəbini soruşanda, gümrəh qocanın birinci cavabı bu olmuşdu: “Heç kəsin paxıllığını çəkməmişəm...”.

Uzun ömür yaşamış dahi Sədi yazırdı: “Paxıl öz canının düşmənidir, o mənimlə necə dost ola bilər?!”.

Bu fikrin nə dərəcədə həqiqət olduğunu isə daha yaxşı həkimlər bilirlər...

80 illik yubileydə çıxış
14 iyun 2006-cı il

Şöhlət Abbas

Gəlir

(Dostum Cümşüüd Muradova ithaf edirəm)

Kişilik verilir iliklə, qanla,
Həm süddən, həm də ki, sümükdən gəlir.
Qeyrət, ar atadan, ismət anadan,
Uşağa tərbiyə böyükdən gəlir.

Ağsaqqal, ağbirçək başa keçəndə,
Sözləri sayılıb daşa keçəndə,
Yaxşısı-yamanı qoşa keçəndə,
Sevinci, gülüşü ürəkdən gəlir.

Həmişə fırlanan bu çərxi-fələk
Bir əli sığaldır, bir əli kələk.
Bəyaz saçlarımın tumarı külək
Mənimlə nərd atan fələkdən gəlir.

Gecəsi-gündüzü qoşadır dünya,
Elə sanmıram ki, naşdır dünya,
Yaddaşda yaxşını yaşadır dünya.
Yamanın sorağı küləkdən gəlir.

Kədərli-nəşəli bir ömür payı,
Qismətdir yaşayaq, ay Cümşüüd dayı.
Bu yetmiş beş yaşın səsi-harayı
Dodaqlarda açmış çiçəkdən gəlir.

11 iyul 2001-ci il

Son söz əvəzi

Qonaq

Bahar fəslidir, ağaclar çiçəklənib. İlin xoş anlarıdır.
Həyətdə əkdiyim müxtəlif meyvə ağacları – ərik (qaysı),
alça, şaftalı, gavalı, albalı ağaclarının müxtəlif rəngli çiçəkləri elə
bil bir dəstə gül çələngidir. Baxdıqca insana zövq verir.

Belə bir xoş əhval-ruhiyyə ilə qarşı təqəllüb oldu.
Alaqaqının bala qapısını açdım. Gördüm bir nəfər dayanıb –
səliqə-səhmanlı.

Salamlaşdıq, şübhəsiz, adətimiz üzrə həyətdə dəvət etdim.
Bu insan məndə xoş hüsn-rəğbət oyatdığına görə onu evə də
dəvət etdim. O da məmnuniyyətlə təklifimi qəbul etdi.

Evə gəldik. İnsafən özünü çox yaxşı aparırdı. Nə danışırdı,
mənim ürəyimdən idi.

Buna elə valeh olmuşdum ki, getməyini istəmirdim. Axşam
oldu. Süfrə açıldı, şam yeməyini yedik. Özünü aparmağın-
dan hiss etdim ki, bunun qalmaq fikri var. Sözüün açığı, bu az
müddətdə mənim hörmətimi qazanmışdı.

Bu gələn qonaq haqqında övladlarıma danışdım. Onlar da

gəldilər, bu qonaqdan xoşları gəldi.

Bu qonağın gəlməsi evimə ruzi-bərəkət gətirdi, nəvələrim, hətta nəticələrim mənim evimə qonağın xatirinə tez-tez gəlirdilər.

Onunla hara gedirdim, məni çox yaxşı qarşılayırdılar. Toylarda məclisin görkəmli yerində, hüsr yerində az qala axundun yanında oturtmaq istəyirdilər, razı olmurdum.

Hərdən fikirləşirdim, bu qonaq mənim varidatımı bilmək üçün uzun müddət mənimlə belə rəftar edir. Məndə də elə qüvvə yoxdur ki, əgər mənə hücum etsə, onun öhdəsindən gəlim.

Nəhayət, özümdə qüvvə tapıb ondan soruşdum:

- Yəqin Sizin evdə narahat olurlar, bu qədər müddətdir evdən çıxmısınız.

- Ay kişi, mən bura həmişəlik gəlmişəm.

Bu sözdən çox narahat oldum. Tanımadığım adam mənimlə həmişəlik bir yerdə yaşayacaq?

Mənim narahatçılığımı hiss edən bu qonaq dedi:

- Sənə dedim ki, mən bura həmişəlik gəlmişəm, qonaq deyiləm, Qocalığım!

Məni fikir apardı, deməli, ömrümün axır günləridir!

Fikirdən ayıldım. Özümə toxtaqlıq vermək üçün görkəmli xanəndə Əlibaba Məmmədovun bu mahnısını yadıma saldım:

*İlləri yola salmışam, mahnı deyib saz çalmışam,
Ömür deyir: "Qocalmışam", ürək deyir: "Yaşa hələ".*

Qonaq:

- Əlibaba özünə təsəlli vermək üçün deyir. Ağzında "artist" deyirsən, onlar arsızdırlar. Yadımdadır, "Bəxtiyar" filmində Ağabala bacılarına deyir: "Adam da artistə qabaqcadan pul verər?!". Gördün öz-özünü tənqid edən artisti?!

Mən qonağa dedim ki, mənim vur-tut 89 yaşım var.

Yubileymdə görkəmli ərəbşünas alim Vasim Məmmədəliyev dedi ki:

- İnsan 70-80-90-cı illərində yaşa dolur, 90 yaşdan sonra qocalır.

Qonaq bərkədən güldü:

- Yubileydə adama nə deyirlər? İnsan həyatda iki dəfə uşaq olur, biri uşaq yaşlarında, nə deyirsən inanır, biri də qoca yaşlarında. Ay yazıq, sən gör nə qədər avamsən. Sənin axı nə üçün məndən acığın gəlir, insafın yoxdur? Mən bura gələni ruzin artıb, uşaqların tez-tez yanına gəlir, gəlməyəndə zəng vururlar, hansı məclisə gedirsən, sənə diqqət əvvəlkindən qat-qat artıq olur. Adam naşükür olmaz.

Dedim:

- Bir dəfə rəhmətlik Cəfər

Xəndanın oğlu, şeir yaddaşı zəngin olan Rəfiq Zəka ilə Elmlər Akademiyasının yuxarı binasından aşağı binasına "Zaparojes" markalı maşın ilə gedirdik. Maşın çox pis işləyir, gah sönür, gah işə düşürdü. Birdən Rəfiq üzünü mənə çevirdi: "Cümşüd müəllim, sən buna belə baxma, üzünə aşağı bilirəm necə gedir?". Onun sözü olmasın, mən pilləkənləri ehtiyatla düşürəm, hünərin var, gəl düz yolda gedək. Görək kim tez gedir, düz yolda mənə çatsan, nə istəsən verərəm.

Qonaq:

- Necə övladın var?

- Üç – iki oğlan, bir qız.

- Onları yerbəyer etmişən?

- Bəli! Hər üçü də ali savadlıdır, cəmiyyətdə özlərinə yer tu-

tublar.

Qonaq:

- Nəvə, nəticən varmı?

- Altı nəvə, altı nəticə. Hələlik üç nəvə toyu görmüşəm.

Qonaq:

- İstəyirsən nəticə toyu da görəsən? Çox yaşamaq istəyirsənsə, mənə qulaq as, əvvəli çəşmə, mənəm-mənəm demə, elə bu humanistliyi saxla, əsəbi halda hökm vermə, əksər hallarda peşman olarsan. Çox gəz ki, səni gəzdirməsinlər, çalış ki, heç nədən özün üçün xoş əhval-ruhiyyə yaradasan, başqasına paxıllıq eləmə, bu ən böyük ömür qısaltdan şeydir, başqasının xoşbəxtliyinə sevin. Bir ailəyə qonaq gedəndə, əvvəl-əvvəl ev sahibinin uşağını əzizlə, onda ev sahibi də səni əzizləyəcək, gəlişinə sevinib, nəyi varsa, süfrəyə qoyacaq! Ən vacibi, sənə sual versələr, cavabını bilməsən, dinmə, düz cavab verməsən, deməli sən iki sualın cavabını bilmirsən. Bunları etsən, sənənlə yola gedərəm.

- Mən bilsəydim səni həyətə, evə buraxmazdım.

Qonaq:

- Bu səndən asılı deyil, məndə elə qüvvə var ki, hasar-divara, qarı-pəncərəyə baxmadan sənənlə birlikdə olmalıyam. Mən sənənlə çoxdanam, uzaqdan səni izləyirdim. Rəhmətlik Bülbül oxuyardı: "Qayadan top atdılar, oyanmadın"...

Sonra mənə tərs-tərs baxıb dedi:

- Ayın neçəsidir?

- İyun ayının 14-ü.

- Artıq mən qonaq deyiləm, qonaq bir gün, iki gün, üç gün olar. Sənənlə qəbir evinə qədər varam, Qocalığam... Elə ki, səni axirət evinə yola saldım, başqa birisinə qonaq gedəcəyəm...

Cümşüd Muradov
Bakı – Şüvəlan – 2016

Mündəricat

<i>El ağsaqqalının üçüncü gəncliyi</i>	3
<i>Bənzərsiz əsər</i>	9
<i>Bir neçə söz</i>	12
<i>Qala kəndi - ömrümün yenilməz qalası</i>	15
<i>Qala kəndinin yaxın keçmişi</i>	17
<i>Qala kəndinin adət-ənənələri</i>	28
<i>Qala kəndinin tanınmış şəxsiyyətləri</i>	34
<i>Qala kəndinin məşhur musiqiçiləri</i>	40
<i>Qala muzeyi</i>	48
<i>Həyat salnaməm</i>	53
<i>Uşaqlıq xatirələrim</i>	55
<i>Məktəb illərim</i>	63
<i>Tələbəlik illərim</i>	67
<i>Daim fəxr etdiyim ailəm</i>	72
<i>Ədəbiyyat Muzeyində fəaliyyətim</i>	83
<i>Muğam – xalqımızın milli-mənəvi sərvəti</i>	94

<i>Səfərlərim</i>	103
<i>İranda keçən unudulmaz günlər</i>	105
<i>Əfqanıstan xatirələri</i>	113
<i>Görkəmli şəxsiyyətlərlə bağlı xatirələrim</i>	121
<i>Görkəmli yazıçı, ədəbiyyatşünas, professor Mir Cəlal Paşayevlə bağlı xatirələrim</i>	123
<i>Tanınmış alim, ədib və sənətkarlarla bağlı xatirə və düşüncələrim</i>	155
<i>Səməd Vurğun</i>	157
<i>Mirzə Kamıyab</i>	162
<i>Şıxəli Qurbanov</i>	167
<i>Muxtar Maniyev</i>	172
<i>Mansurovlar ailəsi</i>	175
<i>Repressiya qurbanı Seyid Hüseyn Sadıqzadə</i>	179
<i>Almas İldırım</i>	184
<i>Əlibala Hacızadə</i>	188
<i>Akademik Heydər Hüseynov</i>	191
<i>Akademik Telman Əliyev</i>	194
<i>Şair Nəriman Həsənzadə</i>	197
<i>Eşitdiklərim, gördüklərim, bildiklərim</i>	201
<i>Mətbuatda dərc edilmiş məqalələrimdən</i>	213
<i>Unudulmuş sənətkar</i>	215

<i>Klassik irsə soyuq münasibət</i>	224
<i>Muzeylər</i>	229
<i>“Ac” şeiri kimindir?</i>	234
<i>Dediyim, eşitdiyim!</i>	237
<i>Muğam müsabiqəsi – yüksək sənət tələbləri</i>	241
<i>Sənədli hekayə</i>	247
<i>Dostların ürək sözləri</i>	251
<i>Saf mənəviyyat güzgüsü</i>	253
<i>Geniş ürək sahibi</i>	257
<i>Bir ömrün yazı</i>	261
<i>Nəcib əməllər sahibi</i>	265
<i>“Tərcüman-sahib, necəsən?”</i>	267
<i>“Söz sərtafi”</i>	270
<i>Gəlir</i>	272
<i>Son söz əvəzi. Qonaq</i>	273

Cümşüd Muradov
*Unudulmaz
xatirələr*

Nəşriyyat redaktoru: İlahə Hidayətqızı
Səhifələyici: Elvira Nadirqızı
Dizayner: Aynur Əsgərli

Çapa imzalanmışdır: 05.05.2016
Kağız formatı: 70x90 1/16
Həcmi: 17,5 ç.v; Sifariş: 36; Sayı: 1000

«ADİLOĞLU» nəşriyyatında nəşrə hazırlanmış
və ofset üsulu ilə çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Ə.Salamzadə küç 9C.
Tel.: (012) 431-03-89, (050) 593 27 77
Web: www.adiloglu.az;
E-mail: adiloglu2000@gmail.com

050-648-04-65 mob.
4-54-65-35 ev

Ar $\frac{2016}{498}$